

HIVATALNOK ÉRTELMSÉG A KORA ÚJKORI ERDÉLYBEN

HIVATALNOK ÉRTELMSÉG A KORA ÚJKORI ERDÉLYBEN

Szerkesztette
BOGDÁNDI ZSOLT és FEJÉR TAMÁS

Kolozsvár, 2017

A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap, a Bethlen Gábor Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatta.

© Szerzők, 2017

© Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2017

Felelős kiadó
BIRÓ ANNAMÁRIA

Korrektúra
ANDRÁS ZSELYKE

Műszaki szerkesztés, borítóterv
BODÓ ZALÁN

Nyomdai munkálatok
F&F INTERNATIONAL kft., Gyergyószentmiklós

Felelős vezető
AMBRUS ENIKŐ, ügyvezető igazgató

A borítón:

Az átdolgozott Zsámboky János-féle, Magyarországot ábrázoló térkép részlete. Megjelent Abraham Ortelius *Theatrum orbis terrarum* című atlaszának Antwerpenben készült spanyol nyelvű kiadásában.

Theatro d'el Orbe de la Tierra. En Anveres, se vende en la Libreria Plantiniana, 1612.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben / ed.: Bogdándi Zsolt, Fejér Tamás. - Cluj-Napoca : Societatea Muzeului Ardelean, 2017
ISBN 978-606-739-074-2

I. Bogdándi, Zsolt (ed.)

II. Fejér, Tamás (ed.)

008

94

DOI: 10.36240/eff-287

TARTALOM

Előszó.....	7
BOGDÁNDI ZSOLT: Az erdélyi és a partiumi jogügyigazgatók a 16. század második felében....	9
DÁNÉ VERONKA: Cubicularius, követ, áruló (?). A marosjárai Bálintffyak a 17. század közepéig.....	25
DERZSI JÚLIA: Párhuzamos életrajzok: Thomas Bomelius és Matthias Fronius. Értelmiségi pályák a közösség szolgálatában	43
FEJÉR TAMÁS: Királyfalvi János (+1603) ítélőmester hivatali pályája.....	63
GÁLFI EMŐKE: Tisztartók és udvarbírák, avagy a gyulafehérvári uradalom jószágkormányzata a 16. század második felében	81
GLÜCK LÁSZLÓ: A szigeti Bartos család: társadalmi felemelkedés az erdélyi fejedelmi hivatalnokság alsó rétegében a 16–17. század fordulóján.....	97
MÁTYÁS-RAUSCH PETRA: Fejedelmi aranybevéltők a Báthory-korszakban. Karrierlehetőségek az Erdélyi Fejedelemség gazdasági kormányzatában (1571–1613)	111

PÓKA ÁGNES:

Pesthy Ferenc (†1575 körül) felső-magyarországi jövedelemigazgató
hivatalnoki pályafutása a Magyar Kamara kötelékében 125

Rövidítések jegyzéke 149

A kötet szerzői 155

ELŐSZÓ

Jelen kiadvány az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kutatóintézete és az MTA BTK Történettudományi Intézet által 2015 októberében Kolozsváron szervezett *Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben* című konferencián elhangzott előadások szerkesztett változatait tartalmazza. Időközben a konferencia 2016 októberében második alkalommal is megrendezésre került, ezúttal Budapesten, a Történettudományi Intézetben. Tekintettel arra, hogy mindkét rendezvény igen tanulságos volt, e két intézmény a jövőben is folytatni kívánja a kora újkori erdélyi hivatalnok értelmiséggel kapcsolatos legújabb kutatások eredményeinek bemutatását műhelykonferenciák formájában. Úgy véljük, a konferencia felhívásában megfogalmazott gondolatok világosan tükrözik e kötetben megjelenő tanulmányok jellegét, ezért azokat itt is felidézzük:

A fejedelemségkori Erdély központi kormányzati szerveinek működése Trócsányi Zsolt alapvető jelentőségű munkássága nyomán vált ismertté. Trócsányi kutatásai során az intézmények mellett különös figyelmet fordított az azokat működtető hivatalnokok névjegyzékének összeállítására és e jegyzékeknek a legkülönbébb szempontok szerinti értelmezésére. Tekintettel ugyanakkor a vállalkozás méreteire, valamint a kutatás célkitűzésére, az egyes hivatalnokok életpályájával nem foglalkozhatott. A konferencia e tekintetben kívánja Trócsányi kutatásait tovább vinni, illetőleg azt kiterjeszteni a kormányhatóságok mellett a törvényhatóságok (vármegyék, székek) és városok hivatalnok értelmiségére is. Bónis György és Jakó Zsigmond kutatásai nyomán ugyanis az intézményekben „nem csupán kormányzati, hanem társadalmi tényezőt” is látunk, ezért a hivatalokat benépesítő személyek vagy személycsoportok életpályáját – beleértve képzettségüket, vagyoni helyzetüket, társadalmi szerepüket stb. –, valamint azok hivatali ügykörét kívánjuk vizsgálat alá venni. Az ebből levonható tanulságok alapján pedig új szempontokat igyekszünk bevinni az egyes hivatalok működésének vizsgálatába is. Más szóval a

hivatal- és intézménytörténetet az egyes hivatalnoki életpályák, a „személytörténeti” kutatások felől kívánjuk megközelíteni.

A konferencia érdeklődésének középpontjában tehát a kora újkori Erdély hivatalnok értelmisége áll, mely – Trócsányi meghatározása szerint – azokat a hivatalnokokat foglalja magában, „akiknél elsősorban a szakképzettség eleme a döntő a tisztség elnyerésénél”.

A kötetben szereplő írások széles körű levéltári kutatásokon alapulnak, következésképpen számos új információt tárnak az érdeklődők elé, melyek – reményeink szerint – rövidesen be fognak épülni a kora újkori Erdély intézmény- és kormányzattörténetével foglalkozó kutatásokba. A szerkesztés kapcsán mindössze azt jegyezzük meg, hogy a felhasznált levéltári források teljes megnevezését és őrzési helyét a kiadvány végén található jegyzék tartalmazza, a gyakrabban előforduló forráskiadványok és munkák bibliográfiai adatait ugyanott adjuk meg.

Kolozsvár, 2017. február 25.

A szerkesztők

BOGDÁNDI ZSOLT

AZ ERDÉLYI ÉS A PARTIUMI JOGÜGY- IGAZGATÓK A 16. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN

A jogügyigazgatói tisztség középkori előzményei egészen Zsigmond király uralkodásáig vezethetők vissza, alapvető feladata a király és a kincstár jogi képviselője volt.¹ A 15. századra jelentős tisztséggé emelkedett, megfelelő segédszemélyzet (írnokok, ügyészek) járt vele, és az uralkodó személyes „alkalmazottjaként” annak teljes bizalmát élvezte. Általában a gyakorlati jogászok látták el ezt a fontos hivatalt, mellyel a 16. század elején már tekintélyes összegű, igaz olykor késve törlesztett *sallarium*, és ennél sokkal jelentősebb befolyás járt.² A latinul „*director causarum nostrarum et fiscalis noster*”-nek vagy egyszerűen „*director causarum*”-nak, magyarul pedig direktornak³ nevezett tisztségviselőkre vonatkozó, az áttekintett forrásanyagra építő megállapításaink előbb a jogkörükre, majd e hivatalt a 16. század második felében Erdélyben és a Partiumban viselő személyekre vonatkoznak. Összesen kilenc hivatalnokról lévén szó, ezúttal a szűk keretek miatt pályájuk részletes bemutatásától eltekintünk, csupán a direktori tisztségükre vonatkozó megállapításokra és remélhetőleg immár teljes jegyzéküknek közlésére szorítkozunk.

---

¹ E tisztség kialakulásáról és a *fiscalis* direktorok feladatairól lásd Hajnik Imre: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt*. Bp. 1899. (a továbbiakban Hajnik: *Bírósági szervezet*) 182–185. Vö. Bónis György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Bp. 1971. (a továbbiakban Bónis: *Jogtudó értelmiség*) 131–134, 277–280.

² A *fiscalis* direktorok jövedelmeire csak egy példa II. Ulászló király 1515-ben kelt elismervénye arról, hogy országbírójának és szlavóniai ítélőmesterének, Hencelffy Istvánnak jogügyigazgatói officiumában teljesített szolgálataiért adósa maradt fizetésével, melynek összege készpénzben 1351 forint, sóban 600 forint, ruházatban 743 forint, tehát összesen 2694 forint. Lásd DL 47 112.

³ A megnevezésre lásd SzT II. 392–393. (direktor szócikk). Vö. Zsoldos Jenő: *Déliab-fiskális-demagógia*. Magyar Nyelvtör XCIII(1969). 484–488.

Ismeretes, hogy az 1556-tól egyértelműen külön útra lépő Szapolyai-ország részben a középkori mintákra építő, saját bírósági szervezet kialakítására fokozatosan került sor, a *fiscalis director* kijelölését azonban már a táblai szervezet felállítását elrendelő első országgyűlés előírta.⁴ Habár erre vonatkozóan csak közvetett bizonyítékokkal rendelkezünk, a középkori előzmények és későbbi rendelkezések⁵ alapján bizonyosnak tarthatjuk, hogy a *fiscalis director* vagy képviselője a táblán mindig jelen volt, hogy a királyi-fejedelmi jogokat képviselve beavatkozhasson azokba a perekbe, amelyekben az uralkodó jogait sérelem érte (hűtlenség, királyi jog eltitkolása stb.). Trócsányi szavaival élve, „mai terminussal, főállamügyészi feladatkört töltött be” a tisztség viselője.⁶ Szintén az ő megállapítása az, hogy az új államalakulat gyakorlatában általában két *director* működött párhuzamosan, az egyik a Királyhágón belüli Erdély, a másik a Partium ügyeiben volt illetékes, de 16. századi partiumi *director*ra nem volt adata.⁷ Míg ebben az időszakban az erdélyi jogügyigazgató tevékenységére, perekbe való beavatkozására számos forrással rendelkezünk, addig a partiumi *director*ok működésének, két nevet (Sárosi János és a későbbi gyulafehérvári udvarbíró, ladmóci Horváth János) leszámítva, semmilyen nyoma nincs. A források hiányát lehet a váradi hiteleshelyi levéltárak teljes pusztulásával magyarázni, de e tisztséggel kapcsolatosan így is fennáll némi bizonytalanság, annál is inkább, mert olyan ügyekben is az erdélyi *directort* látjuk fellépni, melyek elvileg a partiumi kollégája hatáskörébe tartoztak. Az országgyűlési végzést megszegve a törökre támadó Bihar vármegyei birtokos, Artándi Kelemen ügyében csakúgy Szentgyeydi Gergely deák járt el hivatala szerint,⁸ mint ahogy tette ezt a Szörény vármegyei (tehát a történelmi Erdélyen kívüli) Lugos mezővárosban, magszakadás kihirdetésekor és a jószágoknak kincstár részére való iktatásakor.⁹ 1642-ben viszont már biztosan váradi Virginás István „*director causarum suae illustrissimae celsitudinis fiscalium in partibus Regni Hungariae*” volt az

⁴ EOE II. 58. (1556. nov. 25–dec. 7., Kolozsvár): „Et quum imperia, non minus legibus quam armis conserventur, conclusum atque visum est, ut quam primum iudices, prothonotarii, assessores, *director causarum, publicarum et fisci regii* eligantur ac iudicia celebrantur sine intermissione in regno.”

⁵ *Approbatæ constitutiones regni Transylvaniae et partium Hungariae eidem annexarum*. Vardini 1653. 206.

⁶ Trócsányi: Központi kormányzat 363.

⁷ Lásd az általa ismert *director*ok jegyzékét, melyben nem különbözteti meg a partiumiakat. Uo. 363–364.

⁸ GyfKáptLt, Cista comitatum, Cista Bihariensis, fasc. 3. nr. 34.

⁹ ErdKáptkv VIII. 1. 454, 456. sz.

illetékes jogügyigazgató ezen a vidéken.¹⁰ Említettük, hogy a directornak a kincstár jogainak képviselőjeként a táblai bíraskodásban is szerepe volt. Míg az erdélyi jogügyigazgató ilyen jellegű tevékenységét számos forrás adatolja, addig a partiumi hasonló szerepéről nem tudunk, mint ahogyan nem említik a jelentések vagy ítéletlevelek hátlapjára vezetett perfolyta feljegyzések sem. E tisztség viselőinek hatáskörével kapcsolatos homályt a csatolt vármegyékben működő directorok megnevezése körüli következtetés is fokozza. Míg az 1561–1569 között tevékenykedő Sárosi János a választott király váradi pereinek *directora*,¹¹ hivatali utódja, Horváth János már partiumi jogügyigazgatóként jelenik meg a forrásokban.¹² Ezek alapján akár arra is következtethetnénk, hogy a directornak kezdetben Váradra korlátozódó hatásköre később kiterjedt a partiumi megyékre is, de minthogy a kérdés tisztázásához az országgyűlési végzések sem szolgáltatnak támpontot, újabb források előkerüléséig megválaszolatlanul kell hagynunk e kérdéskört.

A partiumihoz képest az erdélyi director joghatóságát az országgyűlési végzések és a levéltári források alapján meglehetősen pontossággal körvonalazhatjuk. Azon általános rendelkezés mellett, hogy „az director penig úgy mint Ngod gondviselője járjon proprie az ő tiszteben, az nagyságod dolgainak gondjaviselésében”,¹³ a directori „munkakörrel” kapcsolatosan részletesebb szabályozásokat is találunk, melyek általában e hivatal viselőjének közvádloi szerepét érintik. A közvádas eljárás során keletkezett iratok azonban csak igen ritkán kerülnek elő hiteleshelyi vagy családi levéltárakból, ezeket a directorok saját levelesládáikban őrizhették és hagyományozhatták utódjukra, vélhetően ugyanúgy, ahogyan ez az ítélmesterek esetében történt.¹⁴ Így a directoroknak nagy valószínűséggel az Erdélyi Királyi Tábla levéltárában őrzött „ügyviteli” iratanyaga Budapest 1944 karácsonyától kezdődött ostromakor elpusztult.¹⁵

Országgyűlésen először 1560 márciusában rendelkeztek a directori feladatokról. A szász városokban alkalmazott árszabályozással kapcsolatban elrendelték, hogy ha az eladó termékét a törvényesnél magasabb áron akarná értékesíteni, akkor a vevő előbb a bíróhoz fordulhat, de ha az nem tartatná be az árlimitációt, akkor a vásárló megkeresheti a directort,

¹⁰ Pesty Frigyes: *Krassó vármegye története IV (Oklevéltár)*. Bp. 1883. 335–336. Egyébként a 17. századtól több adatunk van a partiumi directorokra, és a működési körük is jobban elkülöníthető. Lásd Bogdándi: Szentgyeddi 42. (21. jegyzet).

¹¹ „Director caesarum nostrarum Waradiensium” lásd GyfKáptLt, Centuriae, U 28; ErdKirKv I/1. 154. sz.

¹² „Director caesarum nostrarum in partibus regni Hungariae” lásd ErdKirKv I/3. 588. sz.

¹³ EOE III. 242. (1588. dec.).

¹⁴ Bogdándi: Wesselényi 243.

¹⁵ Lakos János: *A Magyar Országos Levéltár története*. Bp. 2006. 277.

aki a városbírókat a királyi kúriába idézve perbe foghatja, és ott 200 forintra büntethetik.¹⁶ Az árszabályozások felügyelete mellett a directorok közbírói szerepére ritkábban ugyan, de olyan példákat is felhozhatunk, melyről okleveles források is fennmaradtak. Az 1571. novemberi országgyűlés azokról rendelkezett, akik „ez országnak békeséges állapotját az Hatalmas török császárnak birodalmában való csatázásokkal meg háborították”.¹⁷ Az ilyen vakmerőket, „mint hazánkknak közönséges állapotjának megháborítóit”, a kúriába idéztették a directorral. Így jártak el például okéért Ártándi Kelemen esetében, akit Sombori László erdélyi jogügyigazgató az 1572. évi Szent György-napi terminuson azzal vádolt, hogy servitoraival és a római császár néhány katonájával együtt, az említett kolozsvári országgyűlés végzéseit megszegve a hatalmas török császár katonáira rottott, a Békés megyei Simánd mezővárosát megtámadták, a törökök közül néhányat levágtak, néhányat megfutamítottak, és e tetteikkel a fejedelem és a magyarok kárára cselekedtek, mivel a török császárnál engedetlenségük gyanúját keltették.¹⁸ Szintén az országgyűlési rendelkezések alapján tudjuk, hogy a közbíró megsértői elleni eljárás mellett a jogügyigazgató feladatának számított például a jezsuiták rejtegetőivel¹⁹ vagy az innovátorokkal és az istenkáromlókkal szembeni fellépés.²⁰ Ez utóbbival kapcsolatban Szentgyeydi Gergely director működési köréből van érdekes okleveles adatunk. 1580 őszén a kolozsmonostori levélkeresők az ő kérésére tartottak tanúvallatást a kolozsváriak körében a város határában levő alpréti malomnál történekről, mely az unitárius többségű város és a katolikus kisebbség közötti, nem mindig felhőtlen viszonyra is adalékul szolgál.²¹ Kolozsvári Cselegő Péter feleségének, Brigittának vallomásából idézünk: „eorleok wala Bodogazzony napyan az Alpret molnaba, emlite walahogy Molnar Mihalne hogy Bodog azzony napya wagion, ugy monda Nyreo Mathe hogy oly Istent imadtok ti, hogy ha az ebet es a machkat welle egybe rekeztenek egy hazba, az eb sa machka kifwttna, de az ti Istentek ott egne. Erre monda Halaz Ambrusis, hogy nem lehetett wolna az Isten Bodog azzonymelkewl, lehetett wolna egy kis fiazasnelkewl. Eminapis [...] a ti Istentek egy fel keobeol tywkmonyat toyt egy eyel Monostoron ezekre háromzor teon twdomant Paztor Martha Viczey Gergelne.” Az ügy kimenetét nem ismerjük, de nem lehet kétségünk afelől, hogy az elhangzottak kimerítették az istenkáromlás fogalmát.

¹⁶ EOE II. 177. (1560. márc.).

¹⁷ Uo. 498–499.

¹⁸ GyfKáptLt, Cista comitatuum, Cista Bihariensis, fasc. 3. nr. 34.

¹⁹ EOE III. 239. (1588. dec.).

²⁰ EOE II. 534. (1573. jan.).

²¹ GyfKáptLt, Cista comitatuum, Cista Colosiensis, fasc. 1. nr. 36.

Szintén directori hatáskörnek számított a felségsértési perekben, valamint a hatóságok ellen elkövetett bűncselekményekben való eljárás. Szentgyeydi Gergely például már *fiscalis* directori pályafutásának legelején fontos megbízatást kapott. 1577-ben ő volt az, aki a még Sombori directorsága alatt a Bekes-pártiak ellen hozott ítélet végrehajtását kérte az ítélőszéken.²² A töredékesen fennmaradt ítéletlevélben el is rendelték az időközben bekövetkezett uralomváltás miatt (Báthory Istvánt lengyel királlyá választották, és Kristóf lett az új vajda) végrehajthatlanul maradt döntés érvényesítését, a felségárusok jószágainak elkobzását, és e célból vajdai embereket küldtek ki, akik az ítéletet végre is hajtották.

A fenténél a directori tisztség és a bírói eljárás tekintetében is jóval izgalmasabb példánk van a vizsgált korszak elejéről, 1559. január 10-ről.²³ Ekkor a január 8-án kezdődő gyulafehérvári országgyűlésen Izabella királynénak Báthory András által elnökölt ítélőszéke előtt, két parancslévél és az erre kelt jelentés értelmében megjelent *jogügyigazgatóként* Budai János,²⁴ és a távollevő Forró Miklóst felségsértés vádjával illette. Pontosabban azzal vádolta, hogy miután őt Fehér vármegye ispánjává tették, és a királyné adományokkal halmozta el, majd esküdt tanácsosai közé emelte, és az elmúlt országgyűlésen másokkal együtt meg is kegyelmezett neki a megölt urak („dominorum interemptorum”) praktikáiban²⁵ való részvételéért, azzal a feltétellel, hogy többet soha nem vesz részt ilyenekben, ígéretét megszegve Bagdy Péter erődített házában („domo munita”) többekkel három napon át tanácskozott, a királynéi felséget pedig egyetlen szavakkal szidalmazta, majd némely székelyek követségét is fogadta, akik jelezték, hogy készen állnak személyenként is harcba szállni. A Forró Miklós ellen felhozott vádak a szintén Fehér vármegyei ispán Choronk Márton is tanúsította, aki más ügyekben a királyné és fia *jogügyigazgatója* volt, és e tisztsége, valamint esküdt ülnöki hivatala hűségre kötelezte.²⁶ Minthogy

²² KmKonvLt, Protocolla, 63. doboz.

²³ GyfKáptLt, Miscellanea, Cista 3. fasc. 3. nr. 3.

²⁴ „... egregius Joannes Bwday tanquam *fiscalis et director causarum nostrarum* eiusdemque filii nostri serenissimi, nomine maiestatis nostrae [...] in figura iudicii fidelis nostri magnifici domini Andreae Zanizloffy Bathory de Somlyo magistri curiae et consilarii nostri tanquam personalis presentiae nostrae in hac causa locumtenentis maiestatis nostrae et iudiciis per nos ad hoc specialiter deputati ac aliorum dominorum consiliariorum, procerum, prothonotariorum et predictorum iudicum ordinariorum, ceterorumque statuum, ordinum et [...] virorum dicti regni nostri comparentem...” Uo.

²⁵ A Kendi testvérek és Bebek Ferenc által szervezett összeesküvésről van szó. Lásd Bethlen Farkas: *Erdély története II. A váradi békekötéstől János Zsigmond haláláig (1538–1571)*. Ford. Bodor András. Bp.–Kvár 2002. 211–213.

²⁶ „... egregii magistri Martini Choronk de Naghlak comiti comitatus Albensis et in aliis *directoris causarum nostrarum et fiscalis nostri* filiique nostri serenissimi ad eam fidem Deo debitam fidelitatemque qua nobis tum ad *directoratus* tumque jurati *assessoris* sedis nostrae

Budai János Forró Miklóst hiába várta, hogy a vádak alól magát tisztázza, hűtlenség vétkén marasztalták el, és fő- valamint jószágvesztésre ítélték.

Ha értelmezni próbáljuk az idézett forrást, arra a következtetésre juthatunk, hogy egyes rendkívüli ügyekben – esetünkben vélhetően a hivatalban levő jogügyigazgatónak ispáni tisztségéből eredő érintettsége okán – a directori feladatok ellátására más személy kapott alkalmi megbízást. A források alapján ugyanis egyértelmű, hogy az 1555–1563 közötti időszakban²⁷ Choronk látta el a jogügyigazgatói feladatokat, Budai János 1560–1562 között²⁸ pedig táblai ülnökként jelent meg az okleveles anyagban. Az utóbbi directori tevékenységére a fenténél több adatunk nincs is, ilyen szerepét tehát rendkívüli esetnek minősíthetjük. A másik tanúság, amit az ítéletlevél alapján levonhatunk, az ítélőtábla szervezetére vonatkozik. A „más ügyekben” („in aliis”) directori feladatokat ellátó Choronkot az uralkodó iránti hűségre ülnöki hivatala is kötelezte, eme tisztségéről azonban más forrás nem emlékezik meg. A látszólagos ellentmondásra vélhetően az a magyarázat, hogy a jogügyigazgatót – aki hivatala szerint részt vett a tárgyalásokon – mindig assessornak is tekintették, tehát a királyi, majd később fejedelmi tábla az elvárások szerint kilenc ülnökből,²⁹ a két ítélőmeszterből és a directorból állt. Így jött össze ugyanis az apostoli 12-es szám.³⁰

Több olyan esetről is tudomásunk van, amikor a director azok ellen járt el, akik a hatósági parancsot megszegték,³¹ vagy, ami ennél súlyosabbnak számított, a hatósági személyekkel szemben erőszakot alkalmaztak. Ez utóbbira az erdélyi nemesség részére 1572-ben Lukács-nap nyolcadától tartott törvényszakról van példánk,³² amikor az ítélőszék elé járultak egyrészt a felperesek, úgymint Ártándi Kelemen, illetve Valkai András és István, másrészt az alperes Radó, Kabos és Kemény családokat képviselő ügyvédek. A perbe ingerensként belépő Sombori László director próká-

---

judiciariae officium obstructus est prestitam in instanti coram nobis comprobavit...” Lásd GyfKáptLt, Miscellanea, Cista 3. fasc. 3. nr. 3.

²⁷ KmJkv II. 5373. sz. „director causarum regie maiestatis”. 1553–1560 között vélhetően folyamatosan Fehér vármegye ispánja is, lásd GyfKáptLt, Centuriae, A 72, F 33, Q 8.

²⁸ GyfKáptLt, Centuriae, O 2. (1560); Bánffy cs. lt., Reg. II. fasc. H, nr. 9.

²⁹ 1561-ben mind a kilenc assessort felsorolják egy parancslevélben: FánCSI János, Tethey Lőrinc, Dobszai János, Cserényi István, Radicsith János, Bolyai Ádám, Budai János, Nagy Menyhért és Frátai Gergely. Lásd Kolozsvár v. lt., Kiváltságlevelek és iratok, Csomókba rendezett iratok, fasc. IV. nr. 2.

³⁰ EOE III. 133. (1578. ápr.): „Az széket pedig ónagysága építtesse meg assessorokkal, és az kik tudósok deáki tudománban és az törvínben, és az kik tanulni akarnak admittáltassanak az törvínbe az assessorok közibe, hogy szám szerint tizenketten legyenek az mesterekkel egyetemben.” Itt a direktorokról nem esik ugyan szó, de ha kilenc ülnökkel számolunk, akkor a tizenkettes létszám csak úgy jön ki, ha a protonotariusok mellett a jogügyigazgatót is beszámítjuk.

³¹ Béli cs. lt. (KOKlGyűjt), nr. 150.

³² Kemény cs. csombordi lt., nr. 102.

tora és egyúttal hivatali utódja, Szentgyeydi Gergely deák a bemutatott jelentés alapján azzal vádolta az alpereseket, hogy a megbízatásukat végző ítélmesterre és az ítélszék ülnökére támadtak („invasionem fecissent”), amiért a Decretum tartása szerint hűtlenség vétkén való elmarasztalásukat kérte. Vádjában azokat is vétkeseknek nevezte, akik nem voltak jelen, minthogy minden a meghagyásukból történt. Visszaűzést vagy inhibíciót kellett volna tenniük, nem fegyveresek sokaságával kellett volna eljárniuk, ezért őket is hűtlenség vétkén kéri elmarasztaltatni, a jobbágyokra pedig fővesztést kért. Az, hogy mi is történt valójában, a vádpontokhoz csatolt tanúvallomásokból derült ki. Bád János meregyói nemes jelen volt, amikor a Gyerőmonostor és Valkó közötti határt járták. Ott állt a nagy esőben Varszai István vajdával együtt és látta, hogy István vajda és az ítélmester is „igen futanak” Valkai Miklóssal együtt.³³ Az oláhvikari és oláhmonostori jobbágyok vallomásából fény derült az események rendjére vagy inkább a történet egyik változatára: amikor a havasra mentek határjárásra, az urak összegyűltek, Valkai Miklós ülnök pedig ásót és kapát kért, hogy a „hatart fel hannah.” Ekkor egy valkói legény, „feier cziondoras haydw modra meg zokollek, zekerczeiet megforgata,” és szidalmakkal illette őket. Kővel is kezdtek hajigálni, és így „özwe zordolenk,” őket pedig a nemesek bottal verték vissza, hogy nagyobb háborúság ne legyen. Ők tehát teljesen ártatlanok, sőt azt sem látták, hogy az ítélmestert bárki is kergette volna, még csak felé sem mentek. A felperesek tanúinak vallomásai nem maradtak ránk, de tudjuk, hogy a protonotariusokat ugyanaz a jogvédelem illette meg már a középkorban, mint az ország rendes bírúit és az ítélszék ülnökeit.³⁴ Az ügy kimenetelét nem ismerjük, de ha a vád bebizonyosodott, akkor a vétkes jobbágyokat bizonyára fővesztésre ítélték.

Államügyiési teendői mellett, amelyek vélhetően nem növelték különösebben népszerűségét, a jogügyigazgatónak az is feladata volt, hogy a magszakadás folytán a fejedelemre, illetve a kincstárra háramló jószágokat lefoglalja a fiscus számára, és általában biztosítsa a kincstári javak jogvédelmét. Az 1556 előtti időszakból tudjuk, hogy Szőkefalvi János királynéi jogügyigazgató 1543-ban a szebenieknek is prókátorkodott,³⁵ Choronk Márton pedig 1555 novemberében történt kinevezését követően, királyi utasításra a szászoknak is segítséget nyújtott pereikben, mint ahogyan addig is tette. Erre való hivatkozással kérte Bornemisza Pál püspök és a két vajda Szeben városától sallarimumának törlesztését.³⁶ Az nem világos,

³³ Uo. nr. 103.

³⁴ Bónis: Jogtudó értelmiség 396.

³⁵ Szeben szék és v. lt., U V. nr. 430.

³⁶ 1555. nov. 25. „Prudentes et circumspecti honorandi salutem et omnium prosperorum successuum assiduum incrementum. Credimus dominatio vestris plane constare, qualiter egregium Martinum Choronk de Naghlak induxerimus, ut officium directoratus caesarum

hogy ez a teljes directori fizetésnek a szászokkal való kifizettetését jelentette-e, de az bizonyos, hogy nem minden esetben védte a director a Királyföldén élők érdekeit, Kolozsvárnak és Besztercének például gyakran fogadott prókátora(ik)³⁷ voltak, de a királyi/fejedelmi vagy magánkézben levő kisebb birtokok is foglalkoztattak ügyvédeket.³⁸ Egy 1571. évi eset arról vall, hogy a királyi jobbágysorba került székely köznép is számíthatott a jogügyigazgatói védelemre a hatalmaskodókkal szemben. A székelyvásárhelyi vízkeresztin terminuson a szentpáli Kornis Mihály felperes és Tethey Lőrinc director mint alperes közötti ügyben, az udvarhelyszéki Bordos és Rava királyi jobbágyok védelmére az alügyigazgatói címet viselő Pistaki Lukács látta el, aki magyar nyelven, írásban nyújtotta be ellentmondásuk indoklását, és a királyi földjeinek elfoglalásával vádolta Kornist.³⁹

regie maiestatis domini nostri clementissimi subiret et acceptaret, ac deinde sacratissima regia maiestas mediantibus certis suis litteris nobis in specie exhibitis dicto Martino Choronk firmissime in eo mandavit, ut in dirigendis et defendendis causis dominationum vestrarum et universitatis Saxonum istius regni eam, quam posset adhiberet diligenciam, que hactenus per eundem Martinum Choronk summa cum animi integritate propria nostra experientia fecisse cognovimus et edocti summus. Cum autem operarius sua mercede dignus sit, et nemo propriis suis stipendiis militare ac expensis inservire possit, hortamur easdem dominationes vestras, ut cognita et intellecta sollicitudine dicti directoris causarum, quam in dirigendis et defendendis causarum dominationum vestrarum ac universitatis Saxonum hactenus fecisse dinoscitur exhibiturumque etiam in futurum cum omni promptitudine animi offerat eodem directori causarum de suo iusto sallariorum et mercede condigna providere et consulere velit. Nam qui sentit onus senciati et commodum necesse est, que ab eisdem dominationibus vestris nosque bono et grato animo accepturi summus [...]. Datum in civitate Coloswariensi, feria secunda in festo sanctae Catherine virginis anno Domini 1555.” Szebeni szék és v. It., U IV. nr. 731. Itt jegyezzük meg, hogy Tethey Lőrinc jogügyigazgatót is alkalmazta a szász Universitas. 1567. jan. 27-én a szebeniek arról értesítették a beszterceieket, hogy ügyeik táblai képviselőt az elhunyt Cserényi Márton helyett vele kívánják megoldani. Lásd Berger: Regesten II. 3108. sz.

³⁷ Pistaki Lukács például mindkét városnak prókátorkodott, lásd László Pakó: *Cancelaria princiară și cariera de procurator în Transilvania la sfârșitul secolului XVI*. Anuarul Institutului de Istorie „G. Barițiu”. Series Historica. Supplement I. 2015. 303–313.

³⁸ A sonai román közösségnek a felméri szászokkal folytatott határperét egy bizonyos Péter prókátor vitte, aki a szebeni királybíró szerint „ugy hordozza eeket, hogy Nagyságod tanachynak gondot zeoreoz, nekeonk labort, es mind az ket parsnak nagy keoltseget.” Lásd ErdKápJkv VIII. 1. 947. sz. Vö. *Ein Bericht des Hermannstädter königsrichters Albert Huet an den damaligen fürsten von Siebenbürgen Sigismund Báthori vom Jahre 1593*. Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde II(1845). 482–488.

³⁹ „Az director ok adassa az Bordosfallwa contradictioianak Kornis Mihál ellen. Solemniter protestalwnk, liceat progredi et regredi. Ezzel aggyok okat az contradictionak. Im lattyok az ew kegyelme lewelenek massabol az mykeppen exponalt ew felsegenek, hogy ew nekye egy pwzta teleke volna Udwarhel zekben, mely prediomot negy rezre oztot, eggyk rezet newezy Olah mezeonek, masykat newezte Horgas feoldnek, harmadykat newezte Keoken kereknek, negvedyket Chypkesnek, az ew felsege jobagy ezeknek mondottanak ellene, my kediglen ezt mongyok ezzel aggyok okat az ellen mondasnak, hogy ott predium nem volt, hanem regen egy Meggyes Balas volt az ew kegyelmenek eley, mely ott az Olah mezeon chynaltatot volt eztenat jwh aklot es teob jwhos olahokatis gyewyteot volt oda az Bordosi

1569 januárjában éppen az említett Tethey jogügyigazgató betegsége okán nyertek halasztást a székelyvásárhelyiek a Lázár család ellen folytatott perükben.⁴⁰ A választott király ítélőmesterekhez és ítélőszéki ülnökökhöz intézett parancsleveléből kiderül, hogy a mezőváros közössége és a Lázárokkal között Kisfalud birtok okán folyó perben az előbbieket perének vitelét a király saját directorára bízta („Larentius Tetey director causarum nostra-

feoldre, az Olah mezeore, ezt meg lattyak az Bordosiak es az Rawayak hogy ott ew falwt akar epeteny, mellyet elys kezdet volt epeteny hogy falwt chinallyon benne, Wdwarheli zeknek meg mongyak hogy el foglalta az kyral feoldet az Wdwarheli zek rea jeonek es el hanyak ott mynden epewletet es el egetik, igy indetottak pert arrol az feoldreol Meggyes Balas ideyeben es Meggyes Balasne ideyeben, az nem predium volt hanem zantho feold es zena retth volt mynd az Olah mezeo es mynd az Keokenkerek. Ez Bordosfalwahoz walo volt ez az per Matthias kyral ideyeben kezdetet, mynd forgott, Lazlo kyral ideyeben, Layos kyral ideyeben, myerthogy az az Meggyes Balas magat igen byrta, ew wtanna ott Barchyay Gaspar volt egy Bordy Istwanys wolt, az wthan Barchyay halala utan Kabos Gaspar byrta, immar az wthan zallott ew kegyelmere. Ezek mynd eleyteol byrtak magokat es teheteok hatalmasok voltanak, ezek penig myntt parazt nep keosseg feyedelmek mezze volt, nem volt ky nekyk gonyokat viselny, ez alat ewk mynd foglalton foglaltak. Azt meg byzonettyok hogy akkoron chyak az Olah mezeo wolt, es az Keokenkerek az sem predium volt hanem zanto feold, zena few, retth, erdeo, literis et humano testimonio haggyon kegyelmekek ideott neky es hogy Bordosfalwhoz valo volt, azt nem tagadhattyok hogy ew kegyelme nem byrna ezeket de my azt mongyok hogy Bordosfalwhoz valo es kyral feolde. Hogy kedyglen ez nylwan meg tessék hogy az myntt feleol meg mondottok, hogy ezeket egy maaswthan foglaltak el az ew maga donaciocyabol meg theczyk mert mostan negy rezre oztotta az feoldeket, az ket reze az az Horgas Mezeo, mellyet ew Horgas feoldnek newez, es az Chypkes az wthan menth oda mynd per potenciariam occupationem, immar mostan kedyglen az Olah mezeohez akarya foglalny ezeket ez erdeoket, kyknek ez newek Hewederbyk, Zederyesbyk, Somos berchye, Teolgyes es Kosak mynd az Senye erdeyeig es mezeeig, ezeknek berkeyg es retheyg mellyek neweztetnek Waryas zeknek es Deben zeknek, mellyeket ew azt irya hogy az Horgas feoldnek tarthomaniaban fekwennenek, kyknek az kyral jobagy ellene montak, eztes tellyesseggel ew kegyelme oda akarna foglalny, melyben My nekewnk smynd atthyanaknak byrodalmwnk volt, mostis vagion, mert ennek ez erdeonek jeowedelmet Wdwarhelhez wettek, ebbeolis meg theczyk hogy apronkent foglaltak oda az theobbites, mert harmadewe, az feleol meg mondot feoldekben irottwanywnkban Waryas zek zeleben wgy myntt thyzenket holdotht kedwewnk es akaratwnk ellen meg zantott es be wetet, mellyet capitán wrannak meg mondottwnk es ew hordatta el az keolest Wdwarhelre rola, ebbeolis meg theczyk hogy ew kegyelme naponkent eleob eleob akarya foglalny, ezert mondottwnk ellene, hogy ott ew neky teorweny zerenk valo feolde nynchen, mert Zentgyergy Maros zekben wagyon, ezek penig az feoldek Wdwarhely zekben wannak, az myntt ew magaes donaciobiaba meg irta. Az ket zeknek pedig az wyz az Kewkeolleo hathara, aztys meg byzonettyok. Azert ezeket az feoldeket kyralének mongyok ez falwkhöz valóknak Bordoshozis Rawához, mert ew nekye ott az falwokban sem fewsege sem lo feosege azokban az falwokban nynchen kyhez byrhatna es kynek pertineianak [!] mondhatna. Azert ezeket az feoldeket ew felsegenek meg kywanyok, en kediglen nomine fisci azt mondom hogy ha igy wagion azmynth ezek mongyak hogy az nova donacionak hele nynchen. Sicut patet parte prima, titulo tricesimo septimo kegyelmedteol eleo kywanom az kywel ez ideig possidealtad, lassam az ew foelsege igassagat ha kegyelmed legitime vagy illegittime byrtad, zawa halwan teobbet zollywnk.” Lásd Rhédei cs. lt. (P 1870), 5. tétel, évrendezett iratok (1571).

⁴⁰ Marosvásárhely v. lt., Acta politica, I. nr. 19.

rum, cui nos hanc causam dirigendo commisimus”), de az olyan súlyos betegségbe esett, hogy a pert a székek követező oktavájára halasztotta. Kivételesen ritka esetekben, uralkodói utasításra a director látta el mások jogvédelmét is. Báthory István a kolozsmonostori jezsuita kollégium alapítólevelében kikötötte, hogy a nemesekkel vagy másokkal szembeni perekben az iskolát a mindenkori director képviselje azért, „hogy minél inkább a vallásnak és a tudománynak szentelhessék magukat.”⁴¹ E különös kegynek akkor volt igazán nagy jelentősége, ha – és ez a valószínű változat – a jezsuitáknak prókátorkodó director fizetését is a fejedelem állta. Amellett, hogy az uralkodó saját ügyvéd-directorját olykor másoknak is rendelkezésére bocsátotta, a jogügyigazgatónak szabadságában állott bárkinek a szolgálatába szegődni. Az ítélmesterekkel ellentétben⁴² neki törvény nem tiltotta mások pereinek vitelét, így neve szinte mindig első helyen szerepel az ügyvédvallásokban.⁴³ Ehhez képest elég ritkák azok az ügyek, melyekben valóban a jogügyigazgató képviselte valamelyik peres felet,⁴⁴ a fiskus érdekében folytatott tevékenysége ugyanis ideje jelentős részét lefoglalhatta. A prókátorkodó vallásokban való nagyon gyakori szereplésüket valószínűleg úgy értelmezhetjük, hogy a leggyakrabban foglalkoztatott ügyvédek közül a director számított a legtekintélyesebbnek, őt kellett tehát az első helyen felsorolni az ugyancsak gyakran előforduló többi név mellett (pl. Szentgyeydi Gergely, Köpeczi János, Pistaki Lukács, Henter Benedek, Borsoló János, Radványi Márton, Tethey Lőrinc, Toldalagi András, stb.). Megfigyelhetjük, hogy a felsorolt nevek közül többen ítélmesterként, directorként vagy ülnökként a táblán is tevékenykedtek, a sikeres ügyvédi karrier tehát nagymértékben elősegítette az uralkodó ítélszékére való alkalmazást.

A fiskus jogainak védelmével járó feladatai ellátásához a középkori előzményekből is következően a jogügyigazgató komolyabb apparátussal kellett, hogy rendelkezzen. A Trócsányi által fiscalis vagy kincstári ügyészeknek nevezett prókátorokról,⁴⁵ akik közül egyedül az említett Pistaki

⁴¹ Erdélyi jezsuiták levelezése és iratai a Báthoryak korából (1571–1613). Gyűjtötte és közrebo-csátja Veress Endre. I. (1571–1583). Bp. 1911. 131.

⁴² Hajnik: Bírósági szervezet 50.

⁴³ Néhány példa a számtalan közül: 1572. jún. 1. (Törzsgyűjtemény, nr. 65.), 1574. jan. 17. (Bánffy cs. lt., KOKIGyűjt, nr. 65.), 1578. dec. 3. (Bánffy cs. lt., KOKIGyűjt, nr. 75.), 1585. okt. 28. (Törzsgyűjtemény, nr. 131.), 1589. febr. 15. (Dés v. lt., nr. 224.)

⁴⁴ 1570-ben Patócsi Emerenciánának somkeréki Erdélyi Gergely elleni perében az alperes ügyvédje Tethey Lőrinc direktor, lásd Teleki cs. marosvásárhelyi lt. (P 657), fasc. 66. nr. 7311. 1568-ban ugyanő képviseli cegei Wass Györgyöt a későbbi jogügyigazgató feleségével, Wass Agnessel folytatott perében, lásd Wass cs. lt., fasc. XXXIII. nr. 9.

⁴⁵ A 16. századból csak Köpeczi Jánost ismeri, lásd Trócsányi: Központi kormányzat 365.

Lukács viselte több ízben is a vicedirectori címet,⁴⁶ nem tudjuk, hogy állandó jelleggel álltak-e a director szolgálatában, de tény, hogy mások számára is ügyvédkedhettek és az is bizonyos, hogy a fiscalis directorok zöme előbb hivatali elődjénél teljesített prókatori szolgálatot. Külön directori „irattár” hiányában csak feltételezhetjük, hogy az írásbeli teendők elvégzése is nagyrészt a vélhetően familiárisként szolgálatába szegődő prókátor deákokra hárult. A források csekélyisége nem teszi lehetővé a jogügyigazgatói „iroda” létszámának felbecsülését, de három-négy jogban jártas deáknál többre valószínűleg nem gondolhatunk.

A fiskális director azonkívül, hogy elvileg minden kincstári jószág és alkalmanként mások jogvédelmét is biztosította, olykor a bírói döntések végrehajtásában is részt vett, és kiküldött bíróként szerepet vállalt vitás kérdések eldöntésében. Valamelyik ítélmester vagy az ülnökök társaságában végezte el a rá háruló feladatokat: 1586-ban például Szentgyeydi Gergely jogügyigazgató Radvánci Márton protonotariussal és Kálnoki Bálint ülnökkel együtt az udvarhelyszéki Bözödre szállt ki, hogy az Újfaluvál folyó határvitát lezáró ítéletlevélben foglaltakat végrehajtsa, de a peres felek a helyszínen fogott bírák útján egyezsége jutottak.⁴⁷ Ennek értelmében az említett küldöttek ugyanazon a napon új határjeleket állítottak fel, majd a bözödi részt Horvát Kozma és jobbágysai részére, az Újfalú felőli részt pedig Kornis Farkasnak és jobbágysainak ítélték. Ezekben az esetekben, melyek jelentős része bonyolultabb ügyekhez, úgymint határvitákhoz köthető, lényegében kiküldött táblai bíráskodásról beszélhetünk, az uralkodó ítélszékének szakértőit, köztük saját directorát menesztette a hasonló ügyek megoldására.⁴⁸ Az előbbiekhöz képest a körülmények okán rendkívülinek minősíthetjük az 1565. július 28-án az Erdőd alatti hadi táborban történeteket.⁴⁹ A jobbágysaik által a háború alatt elkövetett jogtalanságok miatt Bánffy István és Serédi István között felmerült vitában – a tekintélyes ispánok mellett – a békéltető jogi szakértői magot Wesselényi Miklós jogügyigazgató és Nagy Menyhért ítélszéki ülnök képviselte.

A mandatumok alapján különféle helyszíneken végzett tevékenységek mellett a director a táblai ülészakokon is személyesen részt vett, vagy ott prókátora képviselte, hogy a fiskust ért jogsérelem esetén beavatkozhatson

⁴⁶ 1571-ben Tethey Lőrinc jogügyigazgatót képviseli ezzel a címmel, lásd Rhédei cs. It. (P 1870), 5. tétel, évrendezett iratok (1571. febr. 16.). 1575-ben a direktor Sombori László feleségét, Valkai Zsuzsannát képviseli egy perben ugyanezen titulussal, lásd Földvári cs. It., 1. tétel (évrendezett iratok).

⁴⁷ Rhédei cs. It. (P 1870), 8. tétel, 55. sz. (évrendezett iratok).

⁴⁸ 1563 novemberében II. János utasítja Mekksei László ítélmestert, Wesselényi Miklós direktort, Radicsith János, Frátai Gergely, Nagy Menyhért, Dobszai János és Tethey Lőrinc ítélszéki ülnököket, hogy vizsgálják ki a kolozsváriak és a kajántóiak közötti határvita ügyét. Lásd Kolozsvár v. It., Kiváltságlevelek, nr. 232.

⁴⁹ Béli cs. It. (KOkI Gyűjt), nr. 94.

a perbe. Ezt még egészen jelentéktelennek tűnő esetekben is kötelessége volt megtenni. Például a polyáni Veres István által Apor István ellen egy malom elfoglalása okán indított perben, amikor a Somlyai Gergely fiskális directort képviselő nagyajtai Henter Benedek ügyvéd Máthé Pál László özvegyének malomrészét, vagyis az alsó kövét a fiskus részére kérte, minthogy az özvegy azt a kincstár jogainak sérelmével idegenítette el.⁵⁰ A jogügyigazgatónak a perek tárgyalásakor azért is jelen kellett lennie, mert a fiskus képviselőjeként a kirótt bírságok is őt illették meg, ezen összegek kifizetésére az ítéletlevelek gyakran utalnak.⁵¹ A szokásos bírságok nyertes félnek jutó részét is a director vette kezébe addig, amíg az ügyben megszületett a végleges döntés. Erre utal például az, hogy a Thoroczkayak közötti osztályos perben, miután az alperes Dobszai István ítélmestert a jószágok felosztásától eltiltva erőszakosan visszaűzte, a felperes ennek díját kérte („onus violente repulsionis... deponi postulaverat”), amire az alperes ügyvédje az egész összeg letételét ígérte, a felperest illető részt pedig a director kezébe adta („partemque ipsius actricis manibus directoris nostri relinquerat”).⁵² Kolozsvári polgárok közötti perben a városi esküdtek döntésével elégedetlen felperes a fejedelem elé vitte ügyét, ahol viszont, midőn ítélni akartak, megjelent a felperes ügyvédje és előadta, hogy a pert bizonyos okokból a szokott hat márka teher alatt le kívánja tenni, melyből a vélhetően távol levő alperes részét a director kezébe adta („porcione inctae apud manus directoris nostri... relinquentem”).⁵³ A táblai ülészakok alkalmával fizetendő bírságok mellett jelentős lehetett az az összeg is, amely a helyszínen, az elmarasztalt birtokain került – ideális esetben – behajtásra. Ezen összegek beszédese a tábla tagjait, köztük a directorokat is nagymértékben érdekelte, minthogy, okleveles forrás szerint, fizetésüket is ezekből az összegekből törlesztették. A behajtás azonban nem ment egyszerűen: 1584. december 17-én Báthory Zsigmond erdélyi vajdának a törvényhatóságokhoz címzett parancsából kiderült, hogy az ítélszék és az ülnökök fizetésének nagy kárára a bírságok egy ideje behajthatlanul maradtak. Mivel régi szokás szerint a director és az ülnökök fizetését ezekből szokták törleszteni, elrendelte, hogy amikor Zolthay János, Kálnoki Bálint, Zilahi János, Valkai András vagy egy az ülnökök közül, illetve a director

⁵⁰ Torma cs. lt., nr. 149. fol. 9.

⁵¹ 1588: az alperes ügyvédje „onus birsagii reliquit apud directorem causarum nostrarum”, lásd Gyulay-Kuun cs. lt. (KOKIGyűjt), nr. 344; 1592: az alperesek prókátora „deposito precio litterarum adiudicatoriarum sententionalium, precium quidem earum apud manus magistri nostri prothonotarii Martini Radvanczy, birsagium vero apud directorem causarum nostrarum reliquit.” (Kemény cs. malomfalvi lt., nr. 190.). Az ítéletlevelek ára tehát az ítélmestereket illette meg.

⁵² Thoroczkay cs. lt. (KOKIGyűjt), nr. 84.

⁵³ GyfKáptLt, Cista comitatum, Cista Colosiensis, fasc. 2. nr. 2. Hasonló példa: uo. Cista Thordensis, fasc. 2. nr. 2.

emberei e levéllel és a tábla lajstromával előáll, annak utasításait kövessék, és az elmaradt összegek behajtásában segítségére legyenek.⁵⁴

A fentiek mellett a változatos directori működésre vonatkozóan még számos érdekes példát felhozhatnánk, de most lássuk inkább, hogy a 16. század második felében kik voltak hivatottak e tisztség viselésére. Ami a hét erdélyi director származását illeti, nagyjából arányosan oszlanak el az erdélyiek és a magyarországiak. Törzsökös kis vagy középbirtokos családból származottnak tekinthetjük Choronk Márton, Sombori Lászlót és Királyfalvi Jánost. Tethey Lőrinc és Wesselényi viszont a török elől menekülve és a kínálózó lehetőségeket keresve kerültek Erdélybe, lényegében birtoktalan nemesekként. Szentgyeydi Somlyai Gergelyt e két kategória közé tehetjük; apja valószínűleg a partiumi Szilágysomlyóról települt Erdélybe és tagolódott a Kolozs megyei kisnemesség közé. A hivatalt néhány hónapig viselő Büdöskúti Tamást is – előneve alapján – partiumi származásának tekinthetjük. Ugyanarról a Kraszna megyei Ippről származott, mint az utóbb hosszú ítélmesteri pályát befutó Borsoló János.

Képzettségüket tekintve nem sokat tudunk, de mindannyiukat a gyakorlati jogászság körébe sorolhatjuk, akik iskolájukat valamelyik korábbi hivatalviselő környezetében járták. Tekintettel ama közös vonásukra, hogy – még directori pályafutásuk idején is – e korszak „sztárügyvédjeinek” minősültek, mindenképpen az ügynevezett jogtudó értelmiség felső rétegébe sorolhatjuk őket. Hajnik szerint a középkorban a kisebb kancellárián teljesített szolgálataik alapján kerültek hivatalukba, és többnyire ítélmesterré léptek elő.⁵⁵ A 16. század második felének erdélyi directorai közül azonban egyikőjük esetében sem bizonyítható a kisebb kancelláriai szolgálat; Choronk, Tethey, Wesselényi és Szentgyeydi egyáltalán nem

⁵⁴ „Sigismundus Bathori de Somlio, vaivoda Transylvanie et Siculorum comes etc. Universis et singulis egregiis, nobilibus et agilibus, capitaneis, centurionibus et decurionibus, magistris civium, iudicibus regiis, villicis et juratis civibus, civitatum, oppidorum, villarum et possessionum Saxonicalium Transsylvanensium et Hungariensium item primoribus, primipilis, pedibusque nostris pixidarys in septem sedibus Siculicalibus existentibus et commorantibus. Quoniam inter vos Birsagia non nulla tempore nostri vaivodatus et principatus in Sedibus nostris judiciariis accumulata esse dicuntur, que a vobis hactenus minime exacta asserunt sed apud vos detinentur in preiudicium Sedis nostre judiciariae ac sallarii eiusdem sedis assessorum. Cum autem iuxta veterem consuetudinem, sallarium directoris, assessorumque sedis nostrae judiciariae de eiusmodi birsagiis exsolvi et numerari consuetum sit, ideo committimus mandamusque vobis harum serie firmiter, ut dum et quandocunque egregii Joannes Zolthay, Valentinus Kalnaky de Keoreospatak vel Joannes de Zilah, neve Andreas Valkay aut unus ex assessoribus sedis nostrae judiciariae sive homines directoris ad id electi cum presentibus et Tabula Regesti in medium vestri pervenerit eidem in omnibus obedire ac in exactione huiusmodi iuxta suam instructionem sibi datam omni ope, subsidio et obsequentia esse modis omnibus debeat et teneamini. Ita tamen ut de Birsagiis colonorum nostrorum officiales coram (?) requirantur. Datum in civitate nostra Coloswariensi, decima septima die decembris, Anno domini Millesimo Quingentesimo Octoagesimo Quarto.” SzOkl IV. 93–94.

⁵⁵ Hajnik: Bírósági szervezet 183–184.

fordulnak elő íródeákként, Sombori és Királyfalvi pedig érdekes módon a nagyobb kancellárián teljesített szolgálatot. Ennél jóval többen, a hat közül négyen (Tethey, Szentegyedi, Sombori, Királyfalvi) ülnökösködtek korábban a fejedelmi táblán. Ez utóbbi adat megkérdőjelezi Trócsányi állítását, miszerint a jogügyigazgatók a táblai ülnökségbe emelkedtek.⁵⁶ Ha erre a későbbiekben lenne is példa, az egyértelműen nem emelkedést jelentene. A korábbi tisztségviselés tekintetében mindenképpen elkülöníthető Choronk Márton és Wesselényi Miklós személye. Az előbbi Balassa Imre erdélyi vajda familiárisaként emelkedett egyre feljebb, 1552-ben Moldvában követ,⁵⁷ majd 1553-tól vélhetően haláláig Fehér vármegye ispánja, az utóbbi esetében azonban csak annyi bizonyos, hogy Choronk Márton director mellett/szolgálatában is prókátorkodott.

Az erdélyi directorok közül egyedül Tethey számára jelentette ez a hivatal pályája kényszerű csúcsát,⁵⁸ a többiek rangosabb tisztségre emelkedtek. E szempontból is két csoportot különíthetünk el: Wesselényi, Királyfalvi és Szentegyedi valamilyen szakjogászai hivatalt kapott meg (az előbbieket ítélőmesterek, az utóbbi táblai praesidens), a származása révén is elkülönülő Choronk és Sombori viszont a tanácsurak közé kerültek.

Végül, befejezésképpen néhány szót arról is kell ejtenünk, hogy a fiskális directori hivatal milyen mértékben járult hozzá viselője társadalmi felemelkedéséhez vagy éppen bukásához. Először is szögezzük le, hogy e hivatallal jelentős jövedelem járhatott, melynek mértékét azonban nem ismerjük. Az viszont bizonyosnak látszik, hogy az ítélőszéken kirótt bírságokat a director kapta kézhez, a kiállított oklevelek ára pedig az illetékes ítélőmestert illette. A sallarimumnál azonban sokkal jelentősebb volt a befolyás és hatalom, amellyel e hivatal viselői rendelkeztek, s amely révén kezdetben szegényes birtokállományukat gyarapíthatták. Wesselényi Miklós mellett, aki inkább ítélőmestersége idején alapozta meg a nemzetség jövőjét a hadadi uradalom megszerzésével, e téren a legtöbbet a leghosszabb ideig e tisztségében maradt Szentegyedi Gergelyről tudunk, aki számos kisebb-nagyobb birtokkal gazdagodott, és akitől, a törökpártiakkal való leszámolásakor, a hírek szerint 30 000 dukátnyi összeget foglaltak le.⁵⁹ A kortársak közül bizonyos sokan gondolták úgy, mint az összeesküvést le-

⁵⁶ Trócsányi: Központi kormányzat 364.

⁵⁷ Oborni: Erdély pénzügyei 209.

⁵⁸ Az uralomra kerülő Báthory István mozdíthatta el hivatalából. Horn Ildikó a Bekes-párti „tanácsosi körrel” való szoros kapcsolatát feltételezi, lásd Horn Ildikó: *A hatalom pillérei. A politikai elit az Erdélyi Fejedelemség megszilárdulásának korszakában (1556–1588)*. Akadémiai doktori értekezés. Bp. 2012. 172–173. (http://real-d.mtak.hu/581/7/dc_105_10_doktori_mu.pdf, letöltés ideje: 2017. febr. 28.).

⁵⁹ *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești*. Vol. IV. Acte și scrisori (1593–1595). Publicate de Andrei Veress. Buc. 1932. 214. (Ismeretlen beszámolója az összeesküvésről).

író énekszerző Szerdahelyi Mihály: „Im Gergoly deák is, director lévén, Az fejedelemnek kedvében lévén, Ő szegénységből őt fölemelvén, Sok marhát, sok prédát gonoszul gyűtvén” tudta olyan sokra vinni.⁶⁰

A jogügyigazgatók jegyzéke

Erdélyi jogügyigazgatók	Trócsányi: Központi kormányzat ⁶¹
Choronk Márton 1555 ⁶² –1563 ⁶³	1557–1560
Wesselényi Miklós ⁶⁴ 1563 ⁶⁵ –1567 ⁶⁶	1563–1568
Tethey Lőrinc 1567 ⁶⁷ –1571 ⁶⁸	1569–1570 (Chechey Lőrinc névvel)
Büdöskúti Tamás ⁶⁹ 1572 eleje	nem említi
Sombori László 1572 ⁷⁰ –1576 ⁷¹	1572–1579
Szentegyedi Somlyai Gergely ⁷² 1576 ⁷³ –1591 ⁷⁴	1578–1592 (Somlyay Gergely/Szentegyedi Gergely)
Királyfalvi János ⁷⁵ 1592 ⁷⁶ –1599 ⁷⁷	1594–1599

⁶⁰ Thaly Kálmán: *Ismeretlen historiás énekek a XVI. és XVII-ik századból*. Századok V(1871). 259. A 87. versszak is Gergely deákról szól: „Az negyedik úr Gergöly Deák vala,/Az fejedelmnek tisztartója vala,/Sok szép házakat építtetött vala-/Gazdagságban nagyban ő igen vala”. Uo. 268.

⁶¹ Lásd i. m. 363–364.

⁶² KmJkv II. 5373. sz. „director caesarum regie maiestatis”. 1553–1560 között vélhetően folyamatosan Fehér vármegye ispánja is, lásd GyfKáptLt, Centuriae, A 72, F 33, Q 8.

⁶³ GyfKáptLt, Cista comitatum, Cista Colosiensis, fasc. 2. nr. 3.

⁶⁴ Róla bővebben lásd Bogdándi: Wesselényi 236–250.

⁶⁵ Trócsányi: Központi kormányzat 363; Kolozsvár v. lt., Kiváltságlevelek, nr. 232.

⁶⁶ Ebben az évben már ítélmester, lásd GyfKáptLt, Cista comitatum, Cista Dobocensis, fasc. 4. nr. 37.

⁶⁷ Bornemissza cs. lt., nr. 24. fol. 8.

⁶⁸ Bánffy cs. lt. (KOKlGyűjt), nr. 59.

⁶⁹ Dés v. lt., nr. 183. (1572. febr. 17.). Ügyvédvallásban szerepel direktorként Tethey Lőrinc társaságában, aki ekkor már nem viseli e tisztséget. Néhány hónapig tölthette be a jogügyigazgatói állást, 1572 tavaszán már Somborival váltották fel.

⁷⁰ GyfKáptLt, Cista comitatum, Cista Bihariensis, fasc. 3. nr. 34.

⁷¹ Kemény cs. csombordi lt., nr. 114.

⁷² Bogdándi: Szentegyedi 37–46.

⁷³ GyfKáptLt, Cista Genealogiae, fasc. 1. nr. 47.

⁷⁴ ErdKirKv I/3. 1614. sz.; ErdKápjkv VIII. 1. 816. sz.

⁷⁵ Róla lásd e kötetben Fejér Tamás tanulmányát.

⁷⁶ GyfKáptLt, Cista diversorum comitatum, Cista 1. fasc. 3. nr. 42.

⁷⁷ Trócsányi: Központi kormányzat 364; EOE IV. 322.

Partiumi jogügyigazgatók	Trócsányi nem említi őket
Sárosi János (<i>director causarum nostrarum Waradiensium</i>) 1561 ⁷⁸ –1569 ⁷⁹	–
Horváth János (<i>director causarum nostrarum in partibus regni Hungariae</i>) 1578 ⁸⁰ –1584 ⁸¹	–

The *Directores Causarum* of Transylvania and *Partium* in the Second Half of the 16th Century. The establishment of the institution of the *directores causarum* lies on medieval backgrounds having in mind the fact that the first *directores* appeared under the reign of king Sigismund. They were charged to represent the king and it's treasury during the lawsuit. After the judicial reorganization of Transylvania which took place starting with 1556, a Royal (Princely) Table (Tabula, Sedria) had been established with paid *assessore*s and two protonotaries were also appointed, initially one for the Partium and one for Transylvania. This model has been used also in the case of the *directores* as two persons were appointed for this function. They were charged to take action in cases which didn't involve private accusation so their activity was focused on one hand on the crimes that endangered the public order (charges of treason, blasphemy, etc.), on the other hand they represented the princes in the *sedria* and in the field in trials concerning the treasuries belongings, especially in cases regarding the estates without heirs. The present article offers the complete list of the *directores* which hold this office until the end of the 16th century.

⁷⁸ GyfKáptLt, Centuria, U 28.

⁷⁹ ErdKirKv I/1. 154. sz.

⁸⁰ ErdKirKv I/3. 101. sz.

⁸¹ Uo. 588. sz.

DÁNÉ VERONKA

CUBICULARIUS, KÖVET, ÁRULÓ (?)

A marosjárai Bálintffyak a 17. század közepéig*

Trócsányi Zsolt az összefoglalóan a kincstári igazgatás alsóbb személyzetének nevezett cubiculariusok, komornyik deákok, vicecubiculariusok, vicekomornyikok, rationisták vázlatos bemutatását követően három pontban összegezte megállapításait, amelyekkel egyben a további kutatási irányokat is kijelölte.¹ Egyrészt feltételezte, hogy az általa felsoroltaknál jóval számosabban lehettek, azaz a névsor kiegészítésére van szükség. Másodsorban, mivel csupán egyetlen tisztségviselő (a diplomata Kakas István) származását sikerült felderítenie, elengedhetetlenül szükséges a már ismertek és a reménybeli újabb „felfedezettek” társadalmi hovatartozásának feltárása. Harmadsorban pedig, mert csak hármuk pályafutását tudta megrajzolni, a további vizsgálatokat a jövőre kutatásra testálta. Azt azonban talán ő sem sejtette – ahogyan a vizsgálatokat folytató mai kutató sem –, hogy az újabb információk egyes, homályban maradt vonatkozásokra ugyan kétségtelenül fényt vetnek, más tekintetben viszont a valamelyest tisztázottnak vélt képet összekuszálva a kétségbeesés szélére sodorják a vizsgálódót, és sokkal súlyosabb, magára a kincstári igazgatásra vonatkozó kérdést, kérdéseket vetnek fel. (A helyzet, azt hiszem, minden Erdély kora újkori kormányzattörténetét kutató számára jól ismert.) Ezekre a felmerülő újabb problémákra a tanulmány végén fogok kitérni.

Az utóbbi években a fejedelemségkori rendiség alapkérdését képező nemesi birtokmegosztásra, első lépésben a Torda vármegyei birtokos társadalomra vonatkozó kutatásaim során nemegyszer bizonyosodott be – némiképp várható módon –, hogy a birtokossá válás, birtokszerzés vagy -vesztés hátterében a központi kormányzat különböző szerveinél viselt vagy, jóval ritkábban, főrendnél vállalt hivatal-, tisztségviselés állt. Ma-

* A tanulmány az OTKA K 112291 pályázat keretében készült.

¹ Trócsányi: Központi kormányzat 334–335.

gától értetődően adódott tehát a megyei nemesség hivatalviselő rétegének részletekbe menő vizsgálata. Ennek egyik legtipikusabb képviselője a megye délkeleti csücskében, Marosjárában possessionatus Bálintffy familia.

A család alapítója az a székelyvásárhelyi, talán már nemességet szerzett polgárcsaládból származó Kötélverő (Köteles), másképpen Vásárhelyi Bálint deák, akit ezen a néven Trócsányi is ismert.² (Megjegyzésre érdemes, hogy leányágon ugyanebből a családból származott „az utolsó török deák”, Rozsnyai Dávid is: Rozsnyai apai nagyanyja Bálint deák testvére volt.)³ 1578-ban a kisebb kancellária deákjai között bukkant fel,⁴ ebben a tisztségében nyert nemességet (és általa István, Péter, Dániel és János nevű testvérei) 1579 júniusában.⁵ 1583-ban viszont már a komornyik/kincstartó Sigér János mellé rendelte Báthory István.⁶ Ugyan Trócsányi forrásai szerint 1587–1589, illetve 1593–1597 között kincstári számvevő volt,⁷ Szamosközy egy 1587/1588-ra vonatkozó feljegyzése komornyikként említi.⁸ Az 1590-es évek végére ért Bálint deák karrierje csúcsára: 1597-től perceptor proventuum (Trócsányi a fejedelmi jövedelmek pénztárnokaként fordítja,⁹ egy későbbi forrás azonban egyértelműen generalis perceptorként említi¹⁰), illetve a kincstár praefectusa („praefectus aerarii principis Albensis”). Utóbbiról jegyzi meg Trócsányi, hogy ennek a tisztségnek ez az egyetlen említése, Szamosközy azonban pénztörténeti munkája ajánlásában, 1599-ben „aerarii praefectus”-nak nevezi az 1590-es évektől cubiculariusként funkcionáló Bodoni Istvánt.¹¹ Egyelőre nem tudjuk, hogy a századforduló viharai elsodorták-e őt is hivatalából, vagy tisztségét megőrizte a valami-

² Uo. 332–333, 351–352, 371, 373.

³ Koncz József: *Rozsnyay Dávid, az utolsó török deák életéhez*. Történelmi Tár 1882. 775–776; Szilágyi Sándor: *Rozsnyai Dávid családja*. A családfát összeállította Koncz József. Turul II(1884). 170–171. Újabban Jakó Klára: *Újabb adatok Rozsnyai Dávid munkásságához*. = *Az oszmán – magyar kényszerű együttélés és hozadéka*. Szerk. J. Újváry Zsuzsanna. Piliscsaba 2013. 353–366.

⁴ Lásd a 3. jegyzetet.

⁵ Marosvásárhely v. lt., Acta politica, I. nr. 54 (28). Az adatot Bogdándi Zsoltnak köszönöm.

⁶ Szamosközy IV. 16.

⁷ Trócsányi: Központi kormányzat 332.

⁸ Szamosközy IV. 21. Számvevőként szerepel 1593 januárjában az erdélyi káptalan jegyzőkönyveiben is. Lásd: ErdKápjkv VIII. 1. 921. sz.

⁹ Trócsányi: Központi kormányzat 332.

¹⁰ ErdKormLt, Levéltárak nem alkotó fondok és állagok, Az erdélyi kormányhatósági levéltárak vegyes állagai, Időrendi vegyes iratok, 1. d. fol. 51v. (a továbbiakban: Casus facti)

¹¹ Stephanus Zamosius: *Schediasma de veteribus monetis* (1599). = Jakó Zsigmond: *Írás, levéltár, társadalom. Tanulmányok és források Erdély történetéhez*. Szerk. Dáné Veronka–Fejér Tamás–Jakó Klára. Bp. 2016. 478.

kor 1606 után,¹² de 1609 novembere előtt bekövetkezett haláláig.¹³ Az eddig elmondottak jórészt ismertek voltak, és egy szépen felívelő pálya rajzoló-dik ki előttünk anélkül azonban, hogy Bálint deáknak „arca” lenne, hogy hús-vér emberként megfogható volna, azaz a karrier mögötti embert, ezáltal pedig a pályafutást valószínűsíthetően befolyásoló tényezőket, végső soron pedig az általa betöltött hivatalok bizonyos vonatkozásait megismernénk. Ezeket a „csemegéket” a következőkben ismertetném, hangsúlyoznom kell azonban azt, hogy a kutatás korántsem befejezett.

Házasság, kapcsolatrendszer

Bálint deák talán kancelláriai szolgálata alatt került kapcsolatba a kolozsvári Balásfiakkal, a szintén kancelláriai deák, secretarius, majd káptalani requisitor János révén.¹⁴ A szálakat házassággal fűzték szorosabbra: 1585 februárjában vette feleségül János unokahúgát, Balásfi György Anna nevű lányát.¹⁵ (Az egyik fennmaradt meghívó ugyanakkor Bálint deák egy másik illusztris kapcsolatáról árulkodik: a levél tanúsága szerint bizalmas, baráti viszonyban állt Gyulaffi Lestárral.¹⁶) Ez az első házasság tehát tulajdonképpen céhen belülinek tekinthető. Anna feltételezhetően 1602 táján halt meg, 1603 márciusában ugyanis a kolozsvári osztóbírák jelenlétében az újránősülő Bálint deák kiadta két „neveletlen” gyermekének, Kristófnak és Istóknak az anyai harmadrészt.¹⁷ A második feleség személye egyelőre számomra ismeretlen, pedig kétségtelenül nem érdektelen. E tekintetben is Kolozsvár város levéltárából remélhetőek újabb adatok.

Az első házassággal Kolozsvár Bálint deák pályafutásának második színterévé vált. A város társadalmában elfoglalt helyét, tekintélyét egyértelműen jelzi, hogy 1601-ben már bizonyosan a százférfiak közé választották.¹⁸ A következő évben a vonásigazítók egyike,¹⁹ 1603-ban a sarcadó

¹² A százférfiak 1606-os jegyzékében még szerepel, lásd Binder Pál: *Közös múltunk*. Buk. 1982. 292; Ugyanezen év jún. 12-én pedig tiltakozik egy vásárhelyi ház eladása miatt. Lásd SzOkI IV. 169–170.

¹³ 1609. november első napjaiban már fia, Kristóf perel Torda vármegye sedriáján. Lásd TordaVmJkv I. 92.

¹⁴ A familiára vonatkozóan lásd Bogdándi Zsolt: *A kolozsvári Balásfiak*. Református Szemle XCVI(2003). 807–812.

¹⁵ Gyulaffi Lestár följegyzései, Függelék 51.

¹⁶ „mint bizott uramat, barátomat”. Uo.

¹⁷ *A kolozsvári osztóbírói intézmény és a kibocsátott osztálylevelek*. S. a. r., bev., jegyz. Kovács Kiss Gyöngy. Kvár 2012. (a továbbiakban Kovács Kiss: *Osztálylevelek*) 46–54.

¹⁸ Kolozsvár v. lt., Tanácsülési jegyzőkönyvek I/5. 200/2. Ezt és a Kolozsvár város levéltárából származó többi adatot Jeney-Tóth Annamária bocsátotta rendelkezésemre, ezúton is köszönöm.

¹⁹ Uo. 217/2.

felszedésével bízták meg, Hannes Adammal együtt.²⁰ Ugyanebben és a következő esztendőben — többek mellett — számvevő is volt.²¹ Százférfiként higgadt, jogi érveléssel szavazott a jezsuiták kiűzését kimondó városi határozat ellen 1605-ben.²² (Érdemes felidézni, a jezsuita források a védelmükre kelt, már „megtért” Trauzner Lukács és a katolikusságáról nyíltan vallást tevő Bornemisza Gergely mellett csupán őt említik név szerint mint a határozat ellenzőjét.) A szöveg alapján ekkor bizonyosan nem volt katolikus. Egyértelmű források híján egyelőre eldönthetetlen, hogy tettét valóban csupán a törvényesség betartásának vágya magyarázza, vagy esetleg valamiféle rokonszenv, vonzódás a katolicizmus irányába. Ahogyan az sem állapítható meg egyelőre, hogy a família felekezeti váltása már az ő életében bekövetkezett, vagy halálát követően fiai tértek át.

Vagyon

Jóval nagyobb bizonyossággal rekonstruálható azonban Bálint deák és családja, de a mai kutató számára is fontos kérdés, mégpedig az, hogy ez a pályafutás hogyan materializálódott, azaz milyen vagyont sikerült kormányzati tisztségei révén is gyűjtenie? Az induló anyagi helyzetét nem ismerjük, ám valószínűleg az ő öröksége volt az a Marosvásárhely piacon, a Poklos utcában lévő nemesi ház, amelyért fiai unokatestvéikkel pereskedtek, s amelyet végül 1620-ban 300 forintért eladtak Köteles Klára Szabó Dávidnének.²³ A kolozsvári javak tekintetében az osztálylevél adataira támaszkodhatunk. Feltételezhető, hogy a házasságot követően vált a család egyik residentijává az a kolozsvári, Farkas utcai ház, nem messze sógorától, az ötvös, naplóíró Balásfi Bálinttól, amelyet „ruházattyával” 800 forintra becsültek.²⁴ 1589-ben, tehát exactorsága vagy komornyiksága idején nyerte el a Pókay Péter defectusán kincstárra háramló marosjárai portiót és udvarházat, amely a család nemesi előnevét adta.²⁵ A birtok korabeli pontos állományát nehéz megbecsülni, mivel csupán 1575-ös, illetve 1616-os portalis conscriptio áll rendelkezésünkre.²⁶ Előbbiben a birtok nem azonosítható egyértelműen, az utóbbiban 9 jobbágyot írtak össze, azaz egy portát sem tett ki. Egyelőre nincs nyoma annak, hogy Bálint deák különösebben törekedett volna a birtok kikerekítésére, gyarapítására, azaz a hiva-

²⁰ Uo. 219/2.

²¹ Uo. 232/2, 237/2.

²² JezsOkm I/2. 464, 478.

²³ KmKonvLt, Protocolla, XVIII. köt. fol. 93r-v.

²⁴ Kovács Kiss: Osztálylevelek 52.

²⁵ ErdKirKv I/3. 903. sz.

²⁶ GubTransLt, Gubernium Transylvanicum (in Politicis), Vegyes conscriptiók, 18. d. nr. 6, nr. 37, Torda vm. 1575-ös és 1616-os adóösszeírása.

talnok értelmiségi, alapvetően polgári létnek a birtokosival való felcserélésére. 1593-ban vásárolták meg néhai Jó János gyulafehérvári pap falakon belüli, Szentegyház/Olasz utcai nemesi udvarházát 190 magyar forintért.²⁷ Nem meglepő, hogy ennél jóval tekintélyesebb pénzösszeg fölött rendelkezett. Az osztálylevél tanúsága szerint, nem számítva a Lysimachus- és darab aranyakat, pogány pénzeket, ékszereket, ezüstneműket, 1603-ban több mint 1750 aranyforint, 150 tallér készpénz volt a háznál, ezenkívül pedig kölcsönadva 147 aranyforint és 607 forint.²⁸ Ezzel a szakmai, anyagi örökséggel felvértezve indulhatott a következő nemzedék.

Itthoni tanulmányaikról konkrét adataink nincsenek, a családi hátteret, körülményeket figyelembe véve ennek színtere valószínűsíthetően a kolozsvári antitrinitáriusok iskolája lehetett. Kristóf külföldi egyetemjárásáról nem tudunk, István viszont feltehetően azonos azzal a Stephanus Bálintffi Transsilvanussal, aki a bécsi egyetemre iratkozott be 1616-ban,²⁹ ezt későbbi megbízatásai is valószínűsítik. (Ennek ellentmondani látszik az, hogy 1616-ban Torda vármegye sedriáján perelték, ahol azonban sem személyesen, sem ügyvéde által nem jelent meg, így el is marasztalták.³⁰) Feltételezhető, hogy ő az, aki a Kopcsányi Márton által összeállított, *Az Evangéliumok es epistolak ...* című, ebben az esztendőben itt megjelent kötet possessoraként bukkant fel.³¹ Mivel az ő élete nem vett tragikus fordulatot – legalábbis egyelőre úgy tűnik –, másrészt a rávonatkozó adatok is jóval szegényesebbek, a születési sorrendet felcserélve az ő pályáját mutatom be először. Az 1616-os adattól eltekintve 1622-ig egyelőre alig valamit sikerül kideríteni róla. Tény, hogy a már említett 1616-os portalis conscriptióban a marosjára portio birtokosaként ő szerepel, Kristóf egyáltalán nem, ahogyan másfél évtizeddel később a kolozsvári ház tulajdonosaként is.³² 1622 első hónapjában azonban már bizonyosan a fejedelem szolgálatában állt, január 22-én ugyanis különböző vásárlásokat intézett a fejedelemnek Bécsben.³³ Talán már ekkor, 1624-ben azonban már bizonyosan cubicularius.³⁴ Lévén, hogy apja egykori munkatársait, „bízott” embereit a hosszú háború jórészt elsodorta, befolyásos pártfogóról nem tudunk (még ha figyelembe vesszük is, hogy Bethlen ismerhette Bálint deákot). A bizalmi állás megszerzése hátterében tehát, azon túl, hogy képzettsége kétségtelenül mellette

²⁷ ErdKápjkv VIII. 1. 921. sz.

²⁸ Kovács Kiss: Osztálylevelek 47, 53.

²⁹ Szabó-Tonk: Egyetemjárás 2594. sz.

³⁰ TordaVmJkv I. 128.

³¹ Marta Fórišová: *17. századi pozsonyi nyomtatványok possessorai*. Magyar Könyvszemle CXVI(2000). 489.

³² Kolozsvár v. lt., Számadáskönyvek 21a/I. 338.

³³ Radvánszky Béla: *Udvar és számadáskönyvek. I. Bethlen Gábor fejedelem udvartartása*. Bp. 1888. 58; *Bethlen Gábor emlékezete*. Szerk. Makkai László. Bp. 1980. 464.

³⁴ Trócsányi: Központi kormányzat 334.

szólt, más tényezőket kell keresnünk. Úgy vélem, a választ esetleg Kristófnál találhatjuk meg, ezért erre majd ott térnek ki. 1624–1625 folyamán több, kisebb-nagyobb jelentőségű ügyben járt el: különböző árukat szállított a küüllővári sokadalomból,³⁵ szöveteket, lószerszámokat vett át,³⁶ 1625 áprilisában jelentősebb pénzüsszeget szolgáltatott kezéhez,³⁷ szeptemberben pedig Váradon a Sziléziából származó ort garasokat adta át a kassai pénzverő házhoz szállítóknak.³⁸ 1628-ban is itt említik a források, ekkor vicecubiculariusi tisztségben.³⁹ Ugyanebben az évben Sziléziába küldte a fejedelem Brandenburgi Katalin fraucimmerei elé,⁴⁰ 1633-ban ugyan még szerepel a kolozsvári adójegyzékben (sajnos, ez nem jelent biztos támpontot, hiszen bátyja is szerepel tulajdonosként 1634-ben, azaz évekkel halála után⁴¹), ezt követően viszont egyelőre eltűnik a forrásokból. Ismeretlen időpontban kötött házasságot a váradi Castello/Castallo Annával.⁴² Felesége apja az az itáliai származású Antonio Castello, akit Mihály vajda a magyar országgyűlésre küldött információkat szerezni.⁴³ Antonio a források szerint amúgy annak a Francescónak a testvére, aki, Szamosközy szerint, javait elpredálva hagyta el Itáliát és telepedett le Váradon, majd a házat titokban el- vagy továbbadta a jezsuitáknak, így téve lehetővé a városba jövetelüket.⁴⁴ A házasságból származó utódokat a források nem említenek.

A nagymeregyói portio adományozásakor, 1628-ban, Bethlen igen meleg szavakkal méltatja ugyan érdemeit,⁴⁵ más donatióról, aquisitumáról nem tudunk, az apai örökséget tehát ennyivel sikerült gyarapítania. Bár magszakadás címén a meregyói részbirtok újraadományozására csak 1636 januárjában került sor,⁴⁶ mivel a Kristóf körül gyűrűző eseményekben sem bukkant fel, feltételezhető, hogy már korábban, 1633 táján elhunyt.

³⁵ 1624. aug. 19, Radvánszky Béla: *i. m.* 79.

³⁶ 1625. jún. 30, aug. 17. Uo. 107–108.

³⁷ Uo. 203.

³⁸ *Kassa város levéltárából*. I. közl. Közli: Kemény Lajos. Történelmi Tár 1891. 168–169.

³⁹ ErdKirKv DVD XIV. köt. fol. 92r.

⁴⁰ *Bethlen Gábor levelei Illésházy Gáspárhoz 1619–1629*. Szerk. Szádeczky K. Lajos. Magyar Történelmi Tár XXVII. (A harmadik sorozat II. kötete). Bp. 1915. 120.

⁴¹ Kolozsvár v. lt., Számadáskönyvek 21a/I. 390.

⁴² Herczog József: *Újabb adatok Bethlen Gábor és Károlyi Zsuzsanna síremlékéről*. Századok LV–LVI(1921–1922). 551.

⁴³ Uo. 550.

⁴⁴ Herczog Szamosközy adatait idézi: uo. 549; Vö. Szamosközy II. 81, 87.

⁴⁵ „... animi corporisque dotes, singularis in nos fides, integerima constantia ac dexteritas necnon obsequiosa et grata ipsius celsitudini nostrae et patriae suae omni occasione magna semper promptitudine et alacri studio exhibita et perstata servitia...” ErdKirKv DVD XIV. köt. fol. 92r.

⁴⁶ Ekkor István defectusán Kamuthy László kapta meg. ErdKirKv DVD XXI. köt. fol. 102v.

Ha voltak Bálint deáknak a fiaival kapcsolatban reményei, úgy azokat nagyrészt Kristóf váltotta valóra. Amint említettem, peregrinációról az ő esetében nem tudunk, és az apjuk halálát követő évtizedből meglehetősen elszórt adatmorzsákkal kell megelégednünk. 1609. január 12-én Torda vármegye ülnökei közé választották (címe ekkor egregius),⁴⁷ majd ebben és a következő évben a járai portióval, jobbágyaival kapcsolatos pereit voltak a sedrián.⁴⁸ 1619 januárjában viszont egyike azon két nemesnek, akit a felső járásból az inquisitio lefolytatására a főispán és a főbíró mellé delegáltak.⁴⁹ Címe ekkor már generosus. Bár az erdélyi címhasználat gyakran következetlen, és magam is úgy vélem, fenntartással kell kezelni, az eddigi tapasztalatok alapján azonban, a vármegyei gyakorlatban legalábbis, az esetek túlnyomó többségében a változás háttérben valamiféle tényleges gyarapodás állt. Mivel az ő esetében ezt sem birtok, sem megyei tisztség nem magyarázza, az udvari hivatalviselés tűnik a legvalószínűbbnek. Trócsányinál ugyan csak 1629-ben szerepel mint központi kormányzati tisztségviselő, ma már ezt legalább nyolc esztendővel korábbra datálhatjuk: 1621 szeptemberében ugyanis a fejedelemség vicethesaurarius.⁵⁰ A legalább kitéltelt az indokolja, hogy nagy valószínűséggel azonosítható azzal a Cziráki Zsuzsanna által a brassói források alapján összeállított névsorban Balassi vagy Bálinthy Kristófként szereplővel, aki 1620 júniusában havasalföldi követ volt.⁵¹ Ezt pedig magától értetődően csakis a fejedelem szolgálatában tehette, frissen az udvarban szolgáló pedig nagy valószínűséggel ilyen jellegű megbízatást nem kapott. Három esztendő múlva egy újabb ismeretlen hivatalban találjuk: „proventuum fiscalium in Transsylvania generalis perceptor”.⁵² (Emlékezhetünk, az apja egyik tisztsége a „perceptor proventuum”). Ehhez viszonyítva jelentős visszacsúszás lenne az 1629-ben viselt, Trócsányi által meghatározott hatáskörű cubicularius-ság.⁵³ Keserű csalódásban lesz része annak, aki az ismert(nek hitt) tisztség láttán megkönnyebbüléssel gondolná, hogy a helyzet tisztázódott. Egy 1634-re keltezhető, feltételezhetően Bornemisza László (esetleg Ferenc) által lejegyzett „Causa facti” ugyanis Kristóf kilencévi generalis perceptor-ságát említi (I. Rákóczy 1633-as egyezséglevele hasonlóképpen), nap-

⁴⁷ TordaVmJkv I. 64.

⁴⁸ Uo. 92, 124.

⁴⁹ Uo. 137.

⁵⁰ 1621. szept. 21.: „Generosus Christophorus Bálintffi de Maros Jára vice thesaurarius in Transsylvania”. KmKonvLt, Protocolla, XXI. köt. fol. 17r.

⁵¹ Cziráki Zsuzsanna: *Autonóm közösség és központi hatalom. Udvar, fejedelem és város viszonya a Bethlen-kori Brassóban*. Bp. 2011 (Udvertörténet kötetek III). 203–204. Sajnos, sem a táblázatból, sem a névmutatóból nem derül ki, hogy a forrásban szerepel-e mindkét formában?

⁵² KmKonvLt, Protocolla, XXII. köt. fol. 63r; ErdKirKv DVD XIII. köt. fol. 41r.

⁵³ Trócsányi: Központi kormányzat 334.

ra pontosan megadva ennek kezdetét: 1621. szeptember 1.,⁵⁴ azaz akkor, amikor szeptember 20-án a kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvében vicekincstartóként szerepel. Az ismeretlen feljegyző ugyanitt jegyzi meg, hogy ezt a hivatalt már Bálintffy apja is viselte, Báthory Zsigmond alatt. A helyzetet fokozandó említtem meg, hogy Kristófot János nevű fia később ország kincstartójának nevezi,⁵⁵ a szintén komornyikként ismert Fejérvizi Péterről pedig a halálakor, 1643 novemberében a javainak zárolását elrendelő I. Rákóczi György állítja, hogy az ország minden jövedelmét kezelte.⁵⁶ A tisztség kérdését egyelőre nyitva kell hagyni, s a hivatalba kerülés feltételezhető hátterére térnek, amely, úgy vélem, összefügghet Kristóf házasságával.

Felesége, Bornemisza Kata ugyanis valószínűleg a kolozsvári ötvös, centumvir⁵⁷ Bornemisza Gergelynek a lánya, aki a jezsuiták egyik legfőbb támogatója volt. Argentí szerint Gergely felesége éppen a polgároknak a Farkas utcai templom és rendház elleni 1603-as „támadása” alatt látott isteni jel hatására tért meg, majd őt követték fiai és két lánya is.⁵⁸ A történet szépségét jelentősen csökkenti, hogy egy Bornemisza László nevű erdélyi hallgató 1601-ben iratkozott be az olmützi egyetemre.⁵⁹ Gergelynek pedig bizonyosan volt egy László nevű fia,⁶⁰ aki pályafutása, kapcsolatai alapján nagy valószínűséggel azonosítható a peregrinussal. (Talán az ifjabb Bornemisza Gergely, László bátyja az, aki 1592-ben, majd feltételezhetően Ferenc öccse 1607-ben jegyezte be magát az universitas anyakönyvébe.⁶¹) Bornemisza László viszont már 1613 decemberében Bethlen Gábor fejedelem cubiculariusa volt.⁶² (Egyelőre nem köthető a családhoz, esetleg csak a tágabb atyafisághoz az a szintén cubicularius, a Trócsányi-féle névsorban nem szereplő, szintén kolozsvári Bornemisza Tamás, akinek erről a hivataláról ugyan csak egy évvel később van adatunk,⁶³ de egy 1617-es adománylevelével szerint kora ifjúságától állt a fejedelem szolgálatában.⁶⁴

⁵⁴ Casus facti fol. 51v.

⁵⁵ „Néhay méltóságos öregbik Rákóczy György uram Őnagysága, Nagyságod nagy atya Erdélyi fejedelemségében Istenben elniugot édes Atyjámat néhay méltóságos Bethlen Gábor fejedelemségébeli ország kincstartóságáról való számadásra kényszerítvén...” Bálintffy János keltezetlen levele I. Rákóczy Ferenchez. MKA, Archivum familiae Rákóczi, 5. tétel, 1106. sz. A forrást Jakó Klára bocsátotta rendelkezésemre, ezúton is köszönöm.

⁵⁶ Beszterce v. lt., Missiles, Ser. I. nr. 214/1640. A fejedelmi parancslevelet tévesen 1640-re datálták.

⁵⁷ 1572-ben a magyar natióból választották a százférfiak közé. Binder Pál: *i.m.* 288.

⁵⁸ JezsOkm I/1. 231, 240.

⁵⁹ Szabó–Tonk: Egyetemjárás 1512. sz.

⁶⁰ Kolozs vm. lt., Jegyzőkönyvek I/A nr. 1. 547.

⁶¹ Szabó–Tonk: Egyetemjárás 909, 538. sz.

⁶² ErdKirKv DVD XI. köt. fol. 109v.

⁶³ 1614. szept. 20., címeradományozás. ErdKirKv DVD X. köt. p. 357–360.

⁶⁴ GyfKáptLt, Protocolla, IV. köt. p. 256.

Mindkét cubicularius Bornemisza külön tanulmányt érdemelne, itt csupán annyit említenék, hogy azonos nevű hivataluk ellenére nagyon különböző területeken tevékenykedtek: László Bethlen többszöri portai és havaselvei követe⁶⁵ (öccse, Ferenc 1625-ben szintén portai követségben járt,⁶⁶ majd 1627-től Bethlen Pétert kísérte peregrinációján⁶⁷), pénzügyigazgatási szerepéről eddig nem került elő forrás. Tamás viszont egyértelműen ennek a területnek a szakembere, a fejedelem birtokvásárlásait és cseréit bonyolítja, a harmincadigazgatásban is feltűnik.⁶⁸ A házasságkötés időpontja egyelőre ismeretlen, mivel azonban a (felnőttkort ért) legidősebb fiú, Mihály 1637-ben már nagykorú kellett, hogy legyen,⁶⁹ az 1610-es évek legelejére tehető. Kristófnak a központi kormányzatba kerülését tehát sógora is előmozdította. Anélkül, hogy elstietett következtetéseket vonnék le, két tényt kell megemlítenem: egyrészt Kamuthy Balázs 1620-as kincstartói instrukciójának egyik pontja előírja a generalis perceptor tartását.⁷⁰ Másodsorban, csak mellékesen és nagyon óvakodva a felekezeti hovatartozás túldimenzionálásától, Kamuthy közismerten szintén katolikus,⁷¹ felesége révén pedig kolozsvári szállakkal rendelkezett.

Kincstári feladatai mellett diplomáciai megbízatásokat is kapott: a pályája elején említett mellett 1629 januárjában Bethlen a svéd királyhoz indított, de út közben elfogott követének kiszabadítása érdekében küldte II. Ferdinándhoz, Esterházy nádor segítségét kérve.⁷² A követsége idején kínálókozó lehetőséget kihasználva Bálintffy Kristóf maga és fiai számára nemeslevelet szerzett, amelyet a királyi kancellária 1629. március 22-én állított ki.⁷³

Generalis perceptor hivatálának végeként 1630. február 18-át jelölte meg a „Causus facti”,⁷⁴ állítását pedig alátámasztja a régi-új kincstartó, Mikó Ferenc ugyanezen a napon kelt instrukciója is, amely „dimissus” percep-

⁶⁵ Pl. 1614-ben: Kolozs vm. lt., Jegyzőkönyvek I/A nr. 1. 192. A későbbiekre lásd Cziráki Zsuzsanna: *i. m.* 199–200, 203.

⁶⁶ Uo. 217.

⁶⁷ Újabbban: Kruppa Tamás – Monok István: *Bornemisza Ferenc és Cseffei László követjárása az európai udvarokban a pozsonyi békekötés után (1627–1628)*. Lymbus 2009. 7–17. Peregrinációja, képzettsége, korábbi portai követsége egyeznek a közölt forrásokbeli jellemzéssel. Egyáltalán nem tartom kizártnak, hogy László öccséről van szó.

⁶⁸ GyfKáptLt, Protocolla, V. köt. p. 442.

⁶⁹ 1637. jún. 19-én Kata és János plenipotentiáriusuknak vallották Mihály bátyjukat. KmKonvLt, Protocolla, XXVII. köt. fol. 63r.

⁷⁰ Trócsányi: Központi kormányzat 323; Az instrukció kiadva: *Az erdélyi főkincstartó 1620-iki utasítása*. Közli: Kemény Lajos. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle V(1898). 41–43.

⁷¹ A jezsuita források szerint kiűzésükkor Nagybányáig kísérte el őket, Bornemisza Gergely fia, az ifjabb Gergely viszont Krakkoig velük tartott. JezsOkm I/2. 596.

⁷² *Kismartoni regesták 1617–1645*. Kiad. Horváth Mihály. Magyar Történelmi Tár X(1861). 44. sz.

⁷³ GyfKáptLt, Armales, nr. 14.

⁷⁴ Causus facti fol. 51v.

tort említ.⁷⁵ Eddig terjedő szolgálatáról és a szolgálataiért az elhunyt fejedelemtől remélt kegy fejében nyert számadás alóli absolutionalist (generalis quietantia absolutionalis) Brandenburgi Katalintól, amelyet a szokásnak megfelelően a fiskális számadások generalis exactora (generalis exactor fiscalium rationum) láttamozott, ezzel a számadási kötelezettség alól felmentést nyert. Bármennyire is szokatlan, a számadási kötelezettség nélküli kincstári szolgálatot, pontosabban kincstartóságot az erdélyi gyakorlat ismerte. Nem csupán a Trócsányi által említett Kemény János, hanem – éppen a későbbi fejedelem önéletírása szerint – elődje és Bálintffy hivatali felettese, Mikó Ferenc is „számadatlanul való tiszt volt”.⁷⁶ Feltűnő viszont, hogy a kincstári ügyekben éppen ekkortájt komornyikként forgolódó Kemény nem említi, bár ez a hiány Bálintffy javára is írható.

Bálintffy tekintélyét és egyben hitbeli buzgóságát is jelzi Damokos Kázmér erdélyi ferences custos 1657-es jelentése. Eszerint Kovacsóczy István mellett azon négy erdélyi katolikus mágnás (magnates catholici) egyikéként említi, akik 1630-ban bosnyák ferenceseket hívtak Erdélybe.⁷⁷

A korábban említett, tragikus következményekkel járó fordulat Rákóczi György fejedelemmé választása után következett be. Az eseményeknek két változata létezik: a Bálintffyaké (az említett „Casus facti”)⁷⁸ és a fejedelemé. Az első szerint a tisztségviselőket számadásaik bemutatására kötelező 1631-es országgyűlési artikulus után⁷⁹ Rákóczi különösen kemény hangú levélben szólította fel Bálintffyt a számadásra,⁸⁰ aki a tanácsurakkal, Kékedi Zsigmonddal való tanácskozás után csupán elegendő időt kért ennek elkészítésére, lévén szó kétmillió forintnál nagyobb összegről. A fejedelemtől erre 11 hónapnyi időt kapott,⁸¹ a következő év elejére azonban nyilvánvalóvá vált, hogy ez nem lesz elegendő. Sikertelenül kért haladékot Kékedi révén, így Kassai István és Erdélyi István közbenjáró levelével 1632 januárjában az Oláhfaluban tartózkodó fejedelem után ment, aki meghallgatás nélkül Vallon Péter udvari vicekapitánnyal elfogatta. Mikes Zsigmond

⁷⁵ *Brandenburgi Katalin és a diplomácia*. III. közl. Közli: –A –A. Történelmi Tár 1896. 461.

⁷⁶ „... melyet [t.i. a főkomornikságot] felvenni sokáig recusáltam, causálván praedecessoromnak, Mikó Ferencnek holta után maradékinak sok kárvallásokat, noha számadatlanul való tiszt volt eleitől fogva;” *Kemény János Önéletírása*. = *Kemény János és Bethlen Miklós művei*. Szöveggyűjtemény, jegyz. V. Windisch Éva. Bp. 1980. (a továbbiakban: *Kemény Önéletírása*) 194.

⁷⁷ *Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania*. I. 1627–1707. Ed. István György Tóth. Bp.–Roma 1994 (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes I). 295.

⁷⁸ Casus facti fol. 52r–55v.

⁷⁹ A határozatot az 1631. június – júliusi országgyűlés hozta. EOE IX. 265.

⁸⁰ „Admonetur a principe defunctus rigidis admodum literis, quibus inter centenas literas quas felicis memoriae princeps ei dignatus est propria vel substituta manu scribere similes non lego...” Casus facti fol. 52r.

⁸¹ A lejegyző szerint az alacsonyabb rangú tisztségviselők 30–40 000 forintnyi számadásuk elkészítésére ennél jóval több időt kapnak. Casus facti fol. 52r.

könyörgése sem használt, a fejedelem kővári fogsággal fenyegette meg, amennyiben nem ad reverzalist. Barátai tanácsára Bálintffy ezt kiállította, Rákóczi azonban darabokra tépte, és egy általa megfogalmaztatott „iszonyú” elfogadására kényszerítette.⁸² Ennek értelmében amennyiben április 5-ig számadását ő vagy, halála esetén, örökösei nem mutatják be, minden vagyonát lefoglalják. Kolozsvárra való hazatérése után azonban megbetegedett, és 10 nap múlva, a reverzális kikényszerítése után 21 nappal, azaz 1632. február 20. környékén, meghalt. A fejedelem a halálhírré, a terminust nem várva ki, lefoglaltatta minden jószágukat, az özvegyet és a gyermekeket árestomba helyezte. Hónapokig tartó tárgyalások, a számadás részleges elkészítése, bemutatása,⁸³ Bethlen István, Erdélyi István, Kékedi Zsigmond közbenjárása, majd Bornemisza László interpellációja után, május végére született meg a szóbeli egyezség: 10 000 Ft fejében a számadást bizonyos feltételekkel elengedte Rákóczi, és ígéretet tett arra, hogy amennyiben bebizonyítják, hogy a gyermekek javait a terminus lejárta előtt foglalták el, mindenféle fizetés nélkül visszabocsátja. A másik változatot a fejedelem által 1633. július 13-án kiállított egyezséglevélben olvashatjuk:⁸⁴ e szerint Bálintffy vonakodott a számadástételtől, húzta-halasztotta az időt, majd az elfogatás kilátásba helyezésének hatására adott reverzalist. Ennek értelmében foglaltatta le halála után a javakat, majd az özvegy sok siránkozására, a főrendek törekedésére bizonyos feltétellel elengedte Bornemisza Kata számadási kötelezettségét. Pénzösszegekről, egyéb részletekről nem esik szó. Az utókor hajlamos általában az elnyomottal rokonszenvezni. Az érzelmeket félretéve sem tekinthetünk el a következőktől: bár csak nagyvonalakban ismerjük a számvétel, számadás mechanizmusait, nehezen elképzelhető, hogy az éppen Bálintffy perceptorsága idején hadakozó Bethlen elnézett volna ilyen mértékű „figyelmetlenséget”, elegendő

⁸² A Rákóczi reverzálisairól jegyezte fel Kemény János „hanem mivel felette igen kételkedő, gyanós ember vala, az reversalisok csuda erős formájúvak lévén, azok mint valami megvetett hálók gyanánt valának, az mint hogy nagy sokak estenek meg is affélék miatt, annyéra, hogy feleségén és kisebb fián kívül nem tudtam oly kevés és igaz hívét, kinek affélék által megvetett hálója nem lött volna, még az öregb fiának is”. Kemény Önéletírása 156.

⁸³ A Casus facti szerint „generalem rationem de auro, argento domo monetaria Albensi et argento vivo ac reliquis minutieribus perceptibus.” (fol. 54v) A bevételek, kiadások 15–15 rubrikából álló, egy ívrét oldalnyi kimutatása is a *Compendium universale* címet viseli (57r), azonban a folytatásban az események lejegyzője is pontosítja, hogy nem teljes számadásról van szó, csupán annyiról, amennyire a rendelkezésükre álló idő alatt juthattak. A számadást feldolgozta Oborni Teréz: *Az oeconomus Bethlen. Bálintffy Kristóf generalis perceptor jelentése a fejedelmi kincstár bevételeiről és kiadásairól (1621–1629)*. Előadás a MNL OL által 2013. szeptember 17-én szervezett *Bethlen Gábor és kora* című tudományos konferencián.

⁸⁴ Egyszerű másolat, Casus facti fol. 56r–56v.

beleolvasnunk a levelezésébe,⁸⁵ vagy utalnunk az 1629. augusztusi inventálásra.⁸⁶ Az is igaz, hogy a fejedelmi kincstár, jövedelem „megcsapolását”, széthordását Kemény János még a fejedelem életének utolsó éveire, egyre súlyosbodó betegsége idejére teszi.⁸⁷ Bálintffy már említett „hiányzása” az önéletírásából éppen az ártatlansága, pontosabban a korban elfogadottnak nem túlmenő pénzügyi tranzakciói mellett látszik szólni. Tény azonban az is, hogy az alaptalanul meghurcoltak között sem találkozunk nevével. Kézenfekvőnek tűnne a háttérben politikai okokat keresni, azonban ez az út sem bizonyult járhatónak: bár kapcsolatai, felekezete alapján feltételezhető, hogy Bálintffy a katolikus factio felé húzott, bizonyára nem tett semmi olyat, ami a fejedelem akcióját kiválthatta volna, különben nehezen elképzelhető, hogy Bethlen István intercedált volna érte. Feltételezhetően akkor sem tette volna meg, ha bármilyen szabálytalanságról tud, előtte viszont nehezen maradt volna titokban, ahogyan a szintén közbenjáró – Kemény János szerint Csáky-párti – Kassai István ítélőmester vagy Kékedi Zsigmond főudvarmester, az ügyben Bálintffy legfőbb tanácsadója előtt sem. A lehetséges megoldáshoz a casus facti végére hevenyészve feljegyzett utrumok nyújthatnak némi támpontot. A megkérdendők között az udvar, kormányzat több jól ismert, prominens személyiségét találjuk, a már említettek mellett Kemény Jánost, Mikes Zsigmondot, Vallon Pétert, Sennyei Istvánt, Gyulafehérvári Pál deák exactort, Szárazai Mátyás fejedelmi praefectust, korábban tizedvicearendátort, Szentpáli István kancelláriai deákot és másokat. A szöveg szerint a Mikó Ferencsel megbizonyítható vád az lett volna, hogy Bálintffy a fiscus pénzéből 5000 forintot adott volna Brandenburgi Katalinnak.⁸⁸ Csupán emlékeztetőül: ezt 1630 februárja előtt tehette, azaz az összeget a törvényes fejedelemnek adta át, feltételezhetően annak utasítására. Szintén említésre méltó, hogy Kemény önéletírásának tanúsága szerint Katalin és környezete költségeivel szemben gyakran a kincstartó és ő maga, mint a fogarasi tárház egyik gondviselője, sem tudott mit tenni.⁸⁹ Kétségtávolon nagyon érdekes lenne tudni Kassai Istvánnak a fejedelem által kikért véleményét a Bálintffy re-

⁸⁵ Bethlen Istvánhoz 1620. aug. 8-án írott levele tanúsítja, hogy jövedelmeit, ezek összegét pontosan számon tartotta, ezeket szigorúan számon is kérte, egyben a fivére gyengekezéséért szemrehányást téve: „... félnek vala akkor én töllem az tisztartók, az kamaraispánok [...] Im erővel tesznek kegyetlenné az tisztartók, de ha mind ebben mennek elő, Isten ne segéljen, ha szakmánt nem hányatok mindenekben, valamennyi kamaraispánom, harminczadosom, udvarbíráim vagyon, mert látom, hogy senkitől nem félnek, szabadon lopnak távollétemben.” Egyben Jezerniczky János kincstári szemvevőre is keményen ráüzen. *Bethlen Gábor uralkodása történetéhez*. Közli: Lukinich Imre. Történelmi Tár 1908. 232.

⁸⁶ MKA, Urbaria et conscriptiones, Registrata nr. 118:2.

⁸⁷ Kemény Önéletírása 106.

⁸⁸ Casus facti fol. 59r.

⁸⁹ Kemény Önéletírása 112.

verzálisáról, ezt azonban nem jegyezték fel. Szentpáli András, Vas János és Bornemisza Erzsébet, özvegy Gyeróffy Jánosné (Bálintffy sógornője) viszont tanúsította, hogy Rákóczi Sennyei István által a következőket üzenté az özvegynek: „Ne viselje olyan keményen magát, teméntelen kincs marad nála, lehetetlen, hogy ne adjon valamit nekem, azért adgyon, és mindenét restituálom”.⁹⁰ Kékedi Zsigmond viszont a fejedelemnek az egyik, még Bálintffy életében tett közbenjárásakor feltett kérdését recognoscálta: „Miért töröködöl érette, nem esméred úgy, mint Mikó Ferenc, nincsen nagyobb áruló nála”.⁹¹ Következésképpen, bár nem zárható ki az említett összeg átadása, feltételezhetően egyrészt a Mikóval való valamiféle ellentét, másrészt a „teméntelen kincs” állhat a háttérben. Rákóczi ugyanis ekkor pénz-zavarral küszködött: a Bethlen síremlékére legált összegből kölcsönként 10 000 forintot Bethlen Istvántól, és mintegy 6 000 arannyal tartozott Brandenburgi Katalinnak is.⁹² (Adalékként meg kell említeni, hogy a Kemény János által nagyra tartott fogarasi udvarbíró, Felvinczi Márton ellen is eljárást indított a fejedelem 1632 elején.⁹³)

Ha temérdek kincsről nem is, de a Bálintffy–Bornemisza-vagyonról hozzávetőleges képet alkothatunk. Ami a birtokokat, ingatlanokat illeti, a marosjárai mellett a szintén Torda vármegyei Felsőjára többségi birtokosai voltak.⁹⁴ Belső-Szolnokban Hagymáson,⁹⁵ Kolozs vármegyében Tancson,⁹⁶ Tóttelkén, Nagypetriben,⁹⁷ Korpádon szintén portióval rendelkeztek,⁹⁸ ahogyan Küküllőben Kiskenden és Balavásáron (utóbbiakat az özvegy 1633 augusztusában, égető szükségétől kényszerítve és a családnak tett szolgálataira való tekintettel, adta el kénosi Gál Ferencnek, a későbbi fis-

⁹⁰ Uo.

⁹¹ Casus facti fol. 59r.

⁹² Herczog József: *i. m.* 543–544; *Okiratok Bethlen István 1636. évi támadása történetéhez*. Közli: Lukinich Imre. *Történelmi Tár* 1909. 382; 1631 januárjában meglehetősen ingerült hangnemből kérte számon Erdélyi Istvánon 3000 arany át nem adását. EOE IX. 250.

⁹³ *I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631–1648)*. S. a. r., bevezető tanulmányt írta Makkai László. Bp. 1954. 668–669.

⁹⁴ Az adat 1646-ból származik, ám az eseményeket tekintve valószínűleg ez is még a bukás előtti szerzemény. TordaVmJkv I. 471.

⁹⁵ ErdKirKv DVD XXI. köt. fol. 152v.

⁹⁶ GubTransLt, Gubernium Transylvanicum (in Politicis), Vegyes conscriptiók, 18. d. nr. 16., Kolozs vármegye 1616-os portalis conscriptiója. A portio feltételezhetően a Petrichevich Horváth György által 1609-ben, 300 magyar forint kölcsön fejében elzálogosított szászfülpösi és tancsi jószágok maradéka. (A kölcsönre testvére, a goroszlói csatában fogságba esett Ferenc kiváltására felvett 200 aranyforint visszafizetésére volt szüksége a familiának.) KmKonvLt, Protocolla, XVIII. köt. fol. 43r–v.

⁹⁷ GubTransLt, Gubernium Transylvanicum (in Politicis), Vegyes conscriptiók, 18. d. nr. 17., Kolozs vármegye 1623-as portalis conscriptiója.

⁹⁸ KmKonvLt, Protocolla, XXIII. köt. fol. 112r–112v.

calis directornak 350 forintért).⁹⁹ A zarándi Felső- és Középarkos, Lugo-zó, Técs viszont teljes egészükben az ő birtokuk volt, előbb zálog-, majd a szerződés értelmében örökjogon birtokolta Bornemisza Kata és Ferenc Bercsényi Imrétől.¹⁰⁰ Kolozsvárott, a Farkas utcában a Bálint deáktól örökölt ház mellett a Közép és Torda utcában volt házuk,¹⁰¹ valamint Gyulafehérvárott a Szász utcában.¹⁰² Kristóf fenesi szőlőit az azokat műveltető nagybátyja, Balásfi János említi.¹⁰³ Mindezek mellett azonban feltűnően nagy összegeket kölcsönöztek: 1630-ban Bercsényi Imre 8000 forinttal tartozott Bornemisza Katának és Ferencnek (amelyek fejében a fent említett részbirtokokat vetette zálogba), a kolozsvári Erdődi István 1632 táján 1360-nal Bálintffy Kristófnak.¹⁰⁴ Kékedi Zsigmond a sajói uradalom körüli költségeiért a kapott 1200 forintért 16 ház, említett birtokbeli jobbágyát kötötte le,¹⁰⁵ Zólyomi Dávid pedig 1000 forintért csongvai portióját.¹⁰⁶ Ezek az összegek elég kétes megvilágításba helyeznék Bálintffyt, ha nem tudnánk, hogy 1627 szeptemberében Heinrich és Johann Lisbona asszonypataki és felsőbányai bányavállalkozásához társulva companiát hoztak létre.¹⁰⁷ (Itt meg kell jegyezni, hogy Heinrich Lisbona felesége Bálintffy sógornőjének, a már említett Bornemisza Erzsébetnek és Gyerőffy Jánosnak a lánya volt.¹⁰⁸) Ennek egyik eredménye a negyedikként Kun Gothárddal, ennek birtokán, Zalatnától DNY-ra fekvő, közösen művelt porkurai bánya is.¹⁰⁹ Ugyan nem „tementelen kincs”, de valóban jelentős vagyon.

Az 1633-as egyezséggel azonban az ügy nem ért véget. Két év múlva ugyanis Bornemisza Kata a Királyságba ment, és a szepesi káptalan előtt tiltakozott a fejedelem eljárása ellen, amely Rákóczi szerint kimerítette a dehonestatio és felségsértés fogalmát.¹¹⁰ A megidézésre Bornemisza Kata nem jelent meg, ezért az országgyűlés hűtlenségben elmarasztalta (az országgyűlési emlékekben nincs nyoma), elkobzott ingatlan javai egy részét a fejedelem 1636-ban Ballingh János munkácsi főkapitánynak adományoz-

⁹⁹ Uo. XXVIII. köt. fol. 71r–71v.

¹⁰⁰ Thaly Kálmán: *Székesi Bercsényi Imre*. Századok XVIII(1884). 219–220; ErdKirKv DVD XXVIII. köt. fol. 321.

¹⁰¹ Bornemisza Kata 1671-es bevallása: Erdélyi testamentumok IV. 84–86.

¹⁰² ErdKirKv DVD XXIV. köt. fol. 42v–43r.

¹⁰³ Kolozsvár v. lt., Törvénykezési jegyzőkönyvek, II/18. 219.

¹⁰⁴ Uo. II/14. 135.

¹⁰⁵ Erdélyi testamentumok III. 126.

¹⁰⁶ MKA, Acta Transylvanica, a. Iratok, fasc. 1. nr. 15.

¹⁰⁷ KmKonvLt, Protocolla, XXIII. köt. fol. 29r–30r. A szerződést kivonatolva lásd Bogdándi: Kolozsmonostori konvent 124–125.

¹⁰⁸ Erdélyi testamentumok III. 140.

¹⁰⁹ Casus facti fol. 59v.

¹¹⁰ ErdKirKv DVD XXI. köt. fol. 152v–153r. Az ügyet említi Bogdándi: Kolozsmonostori konvent 132–133.

ta.¹¹¹ Egyelőre nem határozható meg, az özvegy meddig maradt a Királyságban, 1638-ban azonban, úgy tűnik, ismét Erdélyben tartózkodott.¹¹²

A házasságból született négy gyermek közül bizonyosan és folyamatosan csupán a legidősebb, Mihály maradt a Fejedelemségben, a járai birtokra húzódva a család és a jószágok ügyeit intézte,¹¹³ sem kormányzati, sem megyei tisztségviselésének nincs nyoma, 1654 után, de 1671 júniusa előtt hunyt el, úgy tűnik, örökösök nélkül.¹¹⁴ Ferenc és János feltehetően anyjukkal távoztak a Királyságba, az egyetlen lány, Kata sorsa egyelőre ismeretlen.

Ferenc 1640-ben Brandenburi Katalin familiárisa és asztalnoka volt, s mivel a Királyságban élt, általános meghatalmazottjának bátyját vallotta.¹¹⁵ 1644-ben azonban Ferencet kémkedésért fogságba vetette a fejedelem, 2000 forint kezességén szabadult és köteleznie kellett magát, hogy „ezentúl jámbor leszen. Másodsor, hogy itt az országban lakik, tudniillik Erdélyben vagy másutt az Őnagysága birodalmában. Harmadsor: imitt-amott nem kémelkedik s nem porkál”.¹¹⁶ Megjegyzésre érdemes, hogy a kezesek között Sárosi János táblai ülnök, maroszekei jegyzőn kívül egyetlen országos méltóság, tisztségviselő sem szerepel, mindannyian Maroszekekből (így például a káli Kunok közül ketten, a két vicekirálybíró, Bereczky Mihály és ernyei Ajtay István), illetve Torda vármegyéből (Radnótfáji István főszolgabíró, csanádi Nagy István viceszolgabíró, körtvélyfáji Gazdagh Ferenc és mások) kerültek ki,¹¹⁷ jelezve a familia társadalmi státusát. Az ifjabb Rákóczi egy 1647. július 24-én kelt levelének tanúsága szerint azonban vagy újra ellentétbe került a fejedelmi családdal, vagy a korábbi nem sikerült rendezni végérvényesen, ugyanis az ügybe belekeveredő Teleki Jánost (a későbbi nagy karriert befutó Teleki Mihály apját) intette: „Ez dolog Urunknak értésére van, látja Isten, kegyelmed javát kívánjuk, hagyjon békét az áruló latornak, üsse más, ha már magát nem tekinti kegyelmed, gyermekeit

¹¹¹ Uo.

¹¹² Az év augusztusában és decemberében Marosjáráról levelezett a besztercei Szigyártó Mártonnal, illetve a besztercei bíróval egy kocsi elkészítése ügyében. Beszterce v. lt., Missiles Ser. I. nr. 225/1638, 343/1638. Említésre méltó, hogy Bálintffy „kollégája” Fejérvízi Péter komornyik deák – aki nem 1636-tól, mint Trócsányinál szerepel, hanem már 1632-ben szolgált ebben a tisztségben (KmKonvLt, Protocolla, XXVI. köt. fol. 44r.) – 1643-ban intézkedett annak érdekében, hogy mivel a kocsi nem megfelelő, Bornemisza Kata kapja vissza a pénzét. Beszterce v. lt., Missiles Ser. I. nr. 63/1643.

¹¹³ A megyei szék előtt megforduló perekben, ügyekben általában ő jelenik meg. TordaVmJkv I. 396, 441, 442, 452, 460, 471, 503, 556, 578.

¹¹⁴ Bornemisza Kata 1671. jún. 30-i záloglevelében már csak Jánost említi. *A kolosmonostori konvent levéltára*. VIII. közl. Közli: Beke Antal. Történelmi Tár 1898. 539–540. (612. sz.); Erdélyi testamentumok IV. 84–86.

¹¹⁵ KmKonvLt, Protocolla, XXIX. köt. fol. 138r.

¹¹⁶ Uo. XXV. köt. fol. 75r–75v.

¹¹⁷ Uo.

viselye szem előtt”.¹¹⁸ Ugyan csak két évvel későbbi források tanúsítják,¹¹⁹ de a Telekivel való kapcsolat alapján feltételezhetően valamikor elbocsátása után, mindenképpen 1647 előtt telepedett Borosjenőre (ezért fordul elő néha borosjenői előnévvel). Ezt megelőzően kötött házasságot a várban már a 17. század elején katonáskodó, fejedelmi familiáris lovas hadnagy a Békés mezőváros felét (a már említett Teleki Jánossal és bátyjával, Istvánnal közösen¹²⁰), valamint Arad és Zaránd megyei birtokokat szerző¹²¹ Nádudvari János leszármazottjával, Zsuzsannával.¹²² A közte és az ifjabb Rákóczi közti viszonyt az 1650-es évek elejére sem sikerült rendezni, sőt, úgy tűnik, a fiskális birtokok 1650-es revideálása és összeírása kapcsán tovább mérgesedett (a fejedelem levelében ugyanis a birtokok megváltására ígért arany és tallér helyett küldött polturát és garast nehezményezte), s az év márciusában az ifjabb Rákóczi levelében már „áruló, jesuiták scholájában tanult, tökéletlen rossz ember”-nek nevezte.¹²³ 1651-ben a Feltót környékén fekvő Siligovicza praedium felét még inscribálta neki a fejedelem¹²⁴ (feltehetően ez volt az egyik vitatott birtok), 1659 októberében azonban már tokaji vicekapitányi kinevezését vehette kézhez.¹²⁵ További kutatások deríthetnek fényt arra, hogy a fejedelemmel való ellentéte miatt már korábban vagy csak Jenő várának 1658. szeptemberi elését követően került a Királyságba. Bizonyára származása, korábbi szolgálata játszott szerepet abban, hogy Wesselényi nádor 1660-ban, az ostrom előtt Váradra küldte,¹²⁶ majd ezt követően is – tisztségéből fakadóan is – figyelemmel kísérte az erdélyi eseményeket.¹²⁷ Halála 1671 előtt következett be.

¹¹⁸ *A római szent birodalmi széki gróf Teleki család gyömrői levéltára*. Összeáll. Iványi Béla. Szeged 1931. 696. sz.

¹¹⁹ Ekkor somkeréki, kismakrai és borosjenői szőlőit mentesítette a fejedelem mindennemű adó alól. ErdKirKv DVD XXVII. köt. fol. 252v–253v, 286r.

¹²⁰ Uo. X. köt. p. 119–120.

¹²¹ Uo. VII. köt. fol. 128v–129r; XXXIII. köt. fol. 143v–144r.

¹²² Uo. XXVII. köt. fol. 252v–253v. A rokonság az alapján feltételezhető, hogy az 1649-ben mindkét nemű utódok hátrahagyása nélkül elhunyt Nádudvari István birtokai (amelyek a János által szerzettekkel azonosak) Zsuzsanna kezébe kerültek. Uo. fol. 286r.

¹²³ II. Rákóczy György levele Bálintffy Ferenchez, 1650. márc. 12., Bálintffy cs. lt.

¹²⁴ ErdKirKv DVD XXVIII. köt. p. 325.

¹²⁵ MKA, Archivum familiae Rákóczy, 48. d. 12. tétel, fol. 55v. Az adatot Jakó Klárának köszönöm.

¹²⁶ *Szalárdi János Siralmas magyar krónikája*. S. a. r., bev., jegyz. Szakály Ferenc. Bp. 1980. 581.

¹²⁷ 1661. szept. 10-én például váradai hírekről, a pasa haláláról tudósít Wesselényi Ferenchez írott levelében. MKA, Archivum familiae Wesselényi, II. tétel (Levelek Wesselényi Ferenchez) 4. a. A rendezett, szép írás gyakorlott tollforgatóra vall.

János az 1630-as évek végén Abaúj vármegyében, Füzéren élt,¹²⁸ legkésőbb 1653-tól Nádasdy Ferenc szolgálatában állt,¹²⁹ Rozsnyai Dávid szerint az 1703-as nagyszombati tűzvészben vesztette életét,¹³⁰ ám magtalan halálát követően az atyafiak – marosvásárhelyi Rozsnyai Dávid, ilyei Kovács Dávid és István, somogyomi Tordai János (a Báthory Gábor által kivégeztett Kolozsvári János deák fiscalis director leszármazottja), özvegy bölcsei Budai Mária – már 1683. november 14-ét megelőzően megosztottak az erdélyi jószágokon, a királyságbelieket illetően pedig ezen a napon, a marosjárai udvarházban kötöttek egyezséget.¹³¹

A Bálintffy famíliával kapcsolatban még egy rövid, tisztázó kitérőt kell tennem. A kutatások jelenlegi állása szerint ugyanis az azonos családnevű, sokszoros követ Bálintffy Balázs, aki 1630 szeptemberében már bizonyosan az erdélyi diplomáciában (Brandenburgi Katalin és Bethlen István követeként egyaránt) tevékenykedett,¹³² majd Katalinnal familiárisaként a Királyságba távozott,¹³³ 1632-ben II. Ferdinánd,¹³⁴ majd legkésőbb 1636 őszétől pedig I. Rákóczi György szolgálatában állt¹³⁵ (1643-ban elsőrendű udvari familiárisaként¹³⁶), nem ebből a családból származott. Előneve ugyanis bodolói volt, tehát valószínűleg az Abaúj megyei, Kassától DNy-ra fekvő településről származott. Ezt támasztja alá az is, hogy a Bars melletti táborban a szintén nőtlen, Zemplén megyei Possay Péterrel egymást testvérül fogadva, javaikat kölcsönösen egymásnak testálták.¹³⁷

Kristóf halálával – és Rákóczi eljárásának következtében – tehát tulajdonképpen egy tisztségviselő dinasztiaiba tartozó, kétgenerációs pénzügyi szakhivatalnok familia biztatóan alakuló erdélyi pályafutása megszakadt, a központi kormányzatba soha többé nem sikerült visszakapaszkodniuk. A Bálintffyak sorsfordulatokban gazdag históriája nem csak önmagában érdekes. Világosan jelzi azt a bevezetőben említett súlyosabb és sürgetőbb kérdést, ami az erdélyi kincstári igazgatás szervezetét, az egyes tisztségviselők megnevezését, hatáskörük tisztázását illeti, valamint azokat a változásokat, személycseréket, amelyeket a fejedelmváltások hoztak. Erre

¹²⁸ MKA, Acta Transylvanica, a. Iratok, fasc. 1. nr. 15.

¹²⁹ Nádasdynál betöltött szerepére, levelezésükre vonatkozóan lásd Toma Katalin: *Egy dunántúli nagyúr erdélyi kapcsolatai. (Nádasdy III. Ferenc és II. Rákóczi György)*. Századok CXLVI(2012). 1161–1188, különösen: 1185, 1187.

¹³⁰ Koncz József: *i. m.* 775.

¹³¹ Bálintffy cs. lt.

¹³² *Regesták külföldi levéltárakból Brandenburgi Katalin és a Rákóczyak történetéhez*. Közli: Marczali Henrik. Történelmi Tár 1880. 149, 152, 155.

¹³³ MKLt, Libri Regii, VII. köt. p. 1064–1066.

¹³⁴ Uo. p. 1076–1077.

¹³⁵ *I. Rákóczy György és a Porta*. Szerk. Beke Antal–Barabás Samu. Bp. 1888. 188.

¹³⁶ GyfKáptLt, Protocolla, VIII. köt. fol. 91r.

¹³⁷ MKLt, Libri Regii, VII. köt. p. 1076–1078.

viszont csakis korszakokra, egyénekre lebontott vizsgálatokkal lehet majd választ adni.

Cubicularius, Envoy, Traitor (?). The Bálintffys of Marosjára up until the Mid-17th Century. The paper continues the inquiries concerning the *cubicularii*, started by Zsolt Trócsányi – expert researcher of the central government of the Principality of Transylvania –, through the presentation of the lives and careers a family which held the office almost in a hereditary manner: the Bálintffys of Marosjára. Although Trócsányi knew certain members of the Bálintffy family (landowners in Marosjára, Torda County) – a father and two sons –, but since they used different (family) names, he did not manage to connect them. Owing to the investigations of the author, it was revealed that the family’s rise was launched by Bálint/Valentinus *litteratus* from Marosvásárhely, who came from a commoner family– called Kötélverő/ Köteles, later Vásárhelyi – which had been granted nobility. First, he became a notary at the Minor Chancery (*cancellaria minor*), then, at the peak of his career, he served as the *praefectus* of the treasury. The second generation is represented by his two sons, Kristóf and István, who converted to Catholicism. They both became *cubicularii*, but, despite possessing the same title, they fulfilled absolutely different roles. István – who had been a student at Vienna, then died at a young age – dealt with several of the Prince’s confidential affairs, while Kristóf can be considered as a true expert of finance: the peak of his career was the office of *generalis perceptor*. Their favourable marriages also helped them become established in the central government: Bálint/Valentinus *litteratus* and Kristóf both married within the “guild”, marrying the sisters of his colleagues from renowned, wealthy burgher families of Kolozsvár (Balásfi, Bornemisza), becoming related to the Lisbona family of mining contractors. Thus, they came to possess not only the land in Marosjára but also real estate and capital in Kolozsvár and Gyulafehérvár. The career of this highly promising dynasty of state officials was broken by Prince György Rákóczi I, who started proceedings against Kristóf – confidential adherent of Gábor Bethlen – under the pretext of “misappropriation”. Out of the three sons of Kristóf (deceased during the proceedings), two were pushed out not only of office but of the country as well. The case of the Bálintffys does not only exemplify the origins and career of people in finance management, it also clearly points out that the term *cubicularius* indicated different offices. The clarification and precise definition of its range of functions require further research.

DERZSI JÚLIA

PÁRHUZAMOS ÉLETRAJZOK: THOMAS BOMELIUS ÉS MATTHIAS FRONIUS

Értelmiségi pályák a közösség szolgálatában

A századok 16. századi történetének több olyan alakja is van, akik közéleti szereplésük és munkásságuk folytán méltán váltak ismertté az utókor számára. Thomas Bomelius és Matthias Fronius közéjük tartozik. Főként jogi munkásságuk révén emlékezünk rájuk, nevükhöz kötjük az 1583-ban megjelent szász törvénykönyv, a *Statuta jurium municipalium Saxonum in Transsylvania* (*Das Eigen-Landrecht der Siebenbürger Sachsen*) szerzőségét: a Thomas Bomelius által összeállított jogszabálygyűjteményt Matthias Fronius egészítette ki és fejezte be.¹ Az erdélyi szász reformáció elterjedéséért és annak szellemében tett jogkodifikációs erőfeszítéseikért már életükben elismerés illette őket. Az életrajzukra vonatkozó adatokat a 18. századtól kezdve gyűjtötte a szász történetírás,² életútjukról – hivatali pályafutásuk állomásait is érintve – a legteljesebb képet Gernot Nussbächer igen pontosan jegyeztelt, de különösebb interpretációt mellőző írásai nyújtanak.³

¹ A törvénykönyv büntetőbíráskodást illető paragrafusai 1803-ig, a magánjogi része pedig az Osztrák Polgári Törvénykönyv bevezetéséig, egészen 1853-ig voltak érvényben; ez alapján ítéleztek a szász bíróságok több mint kétszáz éven keresztül. Erre vonatkozóan lásd pl. Moldt Dirk: *Deutsche Stadtrechte im mittelalterlichen Siebenbürgen*. Korporationsrechte – Sachsenspiegelrecht – Bergrecht. Köln–Weimar–Wien 2009 (Studia Transylvanica 37). 227; Felix Sutschek: *Das Deutsch-römische Recht der Siebenbürger Sachsen (Eigen-Landrecht)*. Stuttgart 2000. 23.

² Johann Seivert: *Nachrichten von Siebenbürgischen Gelehrten und ihren Schriften*. Preßburg 1785. 41–44, 111–113; Joseph Trausch: *Schriftsteller-Lexikon oder biographisch-literarische Denk-Blätter der Siebenbürger Deutschen*. I. Kronstadt 1868 (Facsimile: Köln–Wien 1984). 159–161, 358–366; *Allgemeine Deutsche Biographie*. III. Leipzig 1876. 118.

³ Gernot Nussbächer: *Matthias Fronius. = Taten und Gestalten. Bilder aus der Vergangenheit der Rumäniendeutschen*. Szerk. Dieter Drotleff. Cluj-Napoca 1983. (a továbbiakban Nussbächer: Matthias Fronius) 109–113. Az összeállítás Thomas Bomeliusról nem emlékezik meg. Gernot Nussbächer: *Zur Biographie von Thomas Bomelius*. Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde XXIX(2006). nr. 2. (a továbbiakban Nussbächer: Thomas Bomelius) 137–141.

Ismertségük ellenére mégis vállalkozunk arra, hogy életpályájukat értékeljük. Úgy véljük, hogy e két kiemelkedő értelmiségi életrajzának egymás mellé állítása segítségünkre lehet a korabeli hivatalviselés szász városi modelljeinek felvázolásához is. Emellett azt is elárulja, hogy hivatali szerepvállalásuk révén hogyan járultak hozzá a városi intézmények és általában a közélet megújulásához, milyen jogi tudás és munkamódszer állt tevékenységeik háttérében, illetve munkásságuknak milyen, a hivatali élet szempontjából is értékelhető hatása volt.

Születésük, képzettségük, társadalmi helyzetük meglehetősen sok közös vonást mutat. Mindketten Brassóban születtek, és származásukat tekintve a városi elithez tartoztak. Thomas Bomelius születésének idejét nem ismerjük, Matthias Fronius 1522. február 28-án született.⁴ Az első írásos említés mindkettőjükéről éppen a pályafutásukat meghatározó lényeges aspektussal függ össze, és pedig egyetemi tanulmányaikkal. Bomelius és Fronius 1543. március 30-án iratkoztak be a wittenbergi egyetemre két másik brassói diákkal együtt.⁵ Mivel az egyetemre való jelentkezésüket latin iskolai tanulmányok előzték meg, valószínűnek tartjuk, hogy az alaptananyag ismeretét a brassói oktatási intézményben sajátították el. Életkorukból kiindulva – Wittenbergbe érkezésükkor Fronius 21 éves volt⁶ – arra következtethetünk, hogy a brassói iskolában éppen az intézmény átalakulásának éveit élhették, miután, 1541-től kezdődően, Johannes Honterus, a nagy szász reformátor és humanista tudós átszervezte az oktatást.⁷ Witten-

⁴ A Trausch által mondottakat, amely szerint Matthias apja Andreas Fronius (?–1567), a későbbi barcaszentpéteri lelkész lett volna, Nussbächer kétségekkel fogadja. Érvelése szerint ez a Fronius 1548-ban a brassói felsőgimnáziumnak volt a diákja, 1566-ban pedig Wittenbergben folytatta tanulmányait városának pénzügyi támogatásával, amelynek visszafizetéséért éppen Matthias Fronius vállalt kezességet. Nussbächer: Matthias Fronius 109.

⁵ Karl Fabritius: *Die siebenbürgischen Studierenden auf der Universität zu Wittenberg im Reformationszeitalter*. Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge II(1857). 136; Szabó–Tonk: Egyetemjárás 1810, 2725. sz. Az anyakönyvi bejegyzés négy brassói diákot említ: Matthias Phronius Coronensis és Thomas Wemelius Coronensis mellett Georgius Felsner Coronensis és Fabianus Rupensis Coronensist. Bomelius nevét Wemeliusra írva találjuk. Vö. Nussbächer: Thomas Bomelius 137.

⁶ Bár Bomelius születési idejét nem ismerjük, tekintettel viszont életútjának fontosabb állomásaira (a wittenbergi egyetemre való jelentkezése, nősülése vagy halála időpontja) talán nem tévedünk nagyot, ha Froniusszal körülbelül egyidősnek gondoljuk.

⁷ A Honterus-iskola kezdeteiről lásd Gernot Nussbächer: *Die Honterusschule in den ersten Jahrzehnten ihres Bestehens*. = Uő.: *Aus Urkunden und Chroniken. Beiträge zur siebenbürgischen Heimatkunde*. I. Buk. 1981. 121; P. Szabó Béla: *A jogtudós Honterus – Az európai „ius commune” közvetítője*. = *Honterus-émlékönyv. Emlékezés és kiállítás Johannes Honterus halálának 450. évfordulója alkalmából az Országos Széchényi Könyvtárban*, 1999 / *Honterus-Festschrift. Wissenschaftliche Tagung und Ausstellung zum 450. jährigen Todestage von Johannes Honterus in der Ungarischen Széchényi Nationalbibliothek*, 1999. Szerk. W. Salgó Ágnes–Stemler Ágnes. Bp. 2001. (a továbbiakban P. Szabó Béla: Honterus) 35.

bergben teológiát hallgattak és feltehetőleg jogot is.⁸ Magiszteri címet nem szereztek, nevük mellett a későbbiek során sem szerepel a titulus.

Mennyit maradtak Wittenbergben, nem tudjuk. 1544 végére Fronius már visszatérhetett Brassóba, ugyanis nevét ott találjuk az iskola akkori rektora, Valentin Wagner által decemberben összeállított iskolai anyakönyv legelején.⁹ Wagner, aki maga is wittenbergi diák volt,¹⁰ 1544 utolsó negyedévében került az iskola élére.¹¹ Miután ő 1542. április 13-án iratkozott be az egyetemre, és 1544-ben szerzett ugyanott magiszteri címet,¹² Wittenbergben Fronius és Bomelius is társai lehetnek. Nem világos tehát, miért szerepel Fronius neve a Wagner tanulói névjegyzékében. A bejegyzés feltehetőleg valamilyen korábbi időkre vonatkozatható,¹³ de az sem elképzelhetetlen, hogy az intézmény újjászervezéséhez köthető. Ugyanis az 1543-ban közreadott új iskolai rendtartás (*Ordinatio studii Coronensis*) változást hozott a tanintézet szervezetében. Két új – nevezetesen orvosi és jogtudományi – tanszéket is alapítottak, ahol az oktatás biztosítására minden bizonnyal az addighoz képest nagyobb számú tanerőre volt szükség. A rektor mellé 1544-től két lektort is kineveztek, de a tanításba továbbra is besegíthettek – az iskola új rendszabályának szellemében – az idősebb diákok is.¹⁴ Az iskola ebben az időben történő átalakulására utalhatnak az intézmény élén 1545-től bekövetkezett személyzeti változások is: januártól Froniust nevezték ki az iskola rektorának, Wagner pedig lektorként működött ugyanott tovább.¹⁵ A városi alkalmazottak bérezését feltüntető számadáskönyvből kiderül, hogy rektorként Fronius a teljes évet végigvitte Wagner és bizonyos Thomas nevű másik lektor mellett.¹⁶ Bár nem tudjuk adatokkal alátámasztani, hogy a másik lektor Bomelius lett volna, annyi

⁸ P. Szabó Béla: Honterus 37.

⁹ Nussbächer: Matthias Fronius 109. Valentin Wagner (?–1557, Brassó) humanista tudós, iskolaszervező, nyomdász, evangélikus lelkész, korának elismert hellenistája, Honterus közvetlen munkatársa, nyelvtan- és olvasókönyvek, teológiai művek, görög nyelvű evangélikus katekizmus, latin–görög Újszövetség szerzője. Lásd Joseph Trausch: *i. m.* III. 469; *Allgemeine Deutsche Biographie*. XL. Leipzig 1896. 584.

¹⁰ Karl Fabritius: *i. m.* 136; Szabó–Tonk: Egyetemjárás 2796. sz.

¹¹ Gernot Nussbächer: *Valentin Wagner. = Taten und Gestalten. Bilder aus der Vergangenheit der Rumäniendeutschen*. Szerk. Dieter Drotleff. Cluj-Napoca 1983. (a továbbiakban Nussbächer: Valentin Wagner) 77.

¹² Uo. 77; Szabó–Tonk: Egyetemjárás 2796. sz.

¹³ Nussbächer: Matthias Fronius 109.

¹⁴ A Honterus által kidolgozott *Constitutio Scholae Coronensis* a diákokat saját közösségbe szervezte. A római állam mintaképeire megalkotott diákközösség, a *coetus* pontosan körülírt formák szerint működött. Lásd P. Szabó Béla: Honterus 35.

¹⁵ Nussbächer: Valentin Wagner 78. Lásd még Benkő József: *Transsilvania specialis*. Erdély földje és népe. Ford., bevezető tan. és jegyz. közlése Szabó György. II. Buk.–Kvár 1999. 432. Benkő szerint Fronius „Wagnert követte a rektorságban”.

¹⁶ Quellen II. 640. Vö. Nussbächer: Valentin Wagner 78.

azonban bizonyosnak látszik, hogy a brassói gimnázium élére és tanári testületébe az átalakulás éveiben Honterus-közeli személyek kerültek.¹⁷ Ugyanakkor azt sem tartjuk kizártnak, hogy Wagner és Fronius, de talán Bomelius hazatérését is éppen az iskola reformja siettetette. Hozzá tartozik mindehhez az a körülmény is, hogy Honterus maga, hivatali szerepköréi folytán, nemcsak befolyással lehetett a tanárok kinevezésére, hanem a város lelkészeként az iskola felügyeletét is ellátta.¹⁸ A híres szász reformátor és iskolaszervező befolyása a fiatal emberek pályafutására minden bizonnyal döntő volt: az az időszak (1544 végétől az 1546. évi tanári kinevezésekig), amelyet Fronius és Wagner, de lehet Bomelius is, wittenbergi tanulmányaik után a brassói iskolában töltöttek a közreműködésükkel is megalakuló tanár-diák közösségben, egész életpályájukra meghatározó lehetett. Az iskola rendtartásából kiderül, az intézmény egyik igen világosan megfogalmazott célja éppen a tanulók hivatali életre való felkészítése volt, hogy azok később közéleti és politikai szereplésük során sikerrel tudják képviselni a szász érdekeket és a bíróságokon védeni saját jogukat.¹⁹ Bomelius és Fronius (nemkülönböztetve Wagner) hivatali pályafutása későbbi állomásainak és munkásságuknak ismeretében talán nem túlzás azt állítani, hogy a brassói oktatási intézmény meghatározó szerepet játszott életútjuk alakulásában: tulajdonképpen a Honterus-iskola „programját” teljesítették be lehetőségeikhez képest a legmagasabb szinten.

Életük további folyása, bizonyos szempontból, továbbra is összefonódott. 1546-ban mindhárman elhagyták Brassót. Fronius az Odera menti Frankfurtba utazott, és beiratkozott az ottani egyetemre.²⁰ Valentin Wagner Szebenbe hívták az 1545-ben itt is átalakított iskola élére; 1546 első felében töltötte be a szebeni iskola rektori állását.²¹ Neki szánták ugyan a szebeni városi és provinciai jegyzői tisztséget is, de ő – talán családi okok-

¹⁷ A jogtudományi tanszék élére Honterus először bizonyos Henricus Philippus nevű angol tanárt hívta meg, aki 1544-ben rövid ideig foglalta el a katedrát, amelyet ezután, egyes szerzők szerint, Matthias Fronius vett át. Lásd P. Szabó Béla: Honterus 37.

¹⁸ Honterus 1536 és 1543 között brassói *senator*, a belső tanács tagja volt, 1544. ápr. 22-én pedig Brassó első protestáns lelkészének választották. Lásd Gernot Nussbächer: *Johannes Honterus. Sein Leben und Werk im Bild*. Kronstadt 1998. 46; P. Szabó Béla: Honterus 33.

¹⁹ Diákjait az iskola módszeresen készítette fel a közéleti szerepre: az oktatási rendszer részeként tudós vitatkozásokon, fiktív bírósági tárgyalásokon és színházi előadásokon gyakorolhatták tehetségüket. Philipp Paul: *Das sächsische Schulwesen Siebenbürgens bis zum 17. Jahrhundert. = Beiträge zur Siebenbürgischen Schulgeschichte*. Szerk. Walter König. Köln 1996 (Siebenbürgisches Archiv 32). 142–143. Vö. P. Szabó Béla: Honterus 35.

²⁰ Franz Schullerus: *Siebenbürger Studierende an der Universität in Frankfurt an der Oder*. Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde XII(1889). 405.

²¹ Nussbächer: Valentin Wagner 78.

ból²² – visszatért Brassóba, ahol még ugyanazon év szeptemberében megnősült, év végén pedig beválasztották a városi tanácsba.²³ Ugyanekkor, 1546 végén, Thomas Bomeliusnak Brassóban felajánlották a Honterus-iskola rektori állását. Ő azonban 1547 elején az erdélyi szász humanizmus egy másik jeles képviselője, Christian Pomarius hívására Szebenbe ment. Pomarius ekkor, 1546-tól egészen 1547 végéig, szebeni városi és provinciai jegyző volt, akit Peter Haller polgármester hívott a városba a levéltár rendezésére.²⁴ Hogy miért ment Bomelius Szebenbe, csak találgatni lehet. A későbbi fejleményeket ismerve, valószínűnek tűnik, hogy a jegyzői tisztségből előttünk ismeretlen okokból leköszönni kívánó Pomarius helyét szerette volna betölteni (miután ezzel az állással előtte már Valentin Wagner is megkínálták),²⁵ vagy a városi kancellária munkájának megszervezésében akart Pomarius segítségére lenni.²⁶ Bomelius szebeni helyzetének bizonytalanságát támasztja alá az a tény is, hogy a brassói rektori állást sem utasította egyértelműen vissza. A Honterus-iskola vezetői tisztsége ugyanis egészen novemberig betöltetlen maradt.²⁷ A szebeni városkönyv tanácslistáinak feljegyzései alapján csak 1548 januárjában került sor Bomelius jegyzői kinevezésére. Január 31-én megnősült,²⁸ a polgárjog és implicite a városi kancelláriai állás elnyerésének feltétele a házassága lehetett. A városi jegyzőség a provincia írásbeli feladatainak ellátását is jelentette (tehát Szebenszék, a Hét Szék és a Szász Universitas jegyzője is volt). Fize-

²² Gustav Gündisch: *O contribuție la biografia umanistului brașovean Valentin Wagner (1510–1557)*. Studii. Revistă de istorie XI(1958), nr. 2. 115–122. Vö. Nussbächer: Valentin Wagner 78.

²³ Uo. 78.

²⁴ Christian Pomarius városi jegyző volt 1534 és 1539 között Besztercén, 1546–1547-ben Szebenben, 1552–1553 között Brassóban. Nevéhez köthető, egyebek mellett, a szász privilégiumok első repertóriumának összeállítása. (Ennek kiadását lásd Jakó Zsigmond: *Írás, levéltár, társadalom*. Tanulmányok és források Erdély történelméhez. Szerk. Dáné Veronka–Fejér Tamás–Jakó Klára. Bp. 2016. 319–345.) A hivatali évek után egyházi pályára lépett, szászlekencei lelkész és a besztercei káptalan dékánja lett, 1565-ben halt meg. Életrajzához lásd többek között: *Allgemeine Deutsche Biographie*. XXVI. Leipzig 1888. 402; Szinyei József: *Magyar írók élete és munkái*. X. Bp. 1905. 1372–1373. Szebeni tevékenységére lásd Johann Seivert: *i. m.* 339, továbbá az 1522–1565 között vezetett szebeni városkönyv tanácslistáit az 1546. és 1547. évre: *„Urkundt in das Stadtbuch lassen einschreiben“*. *Die ältesten Protokolle von Hermannstadt und des Sächsischen Nationsuniversität (1522–1565)*. Kiad. Pakucs-Willcocks Mária. Hermannstadt 2015 (Quellen zur Geschichte der Stadt Hermannstadt 5). 114, 121 (a továbbiakban Pakucs: Protokolle).

²⁵ Az 1547. évre szóló szebeni tanácslista legvégén a következőket olvassuk: „Christian Pomarius rogatus notarius usque ad tempus donec alter institui poterit MDXLVII”. Uo. 121.

²⁶ Mivel 1545-ben a városi tanács új épületbe költözött, valószínűleg a levéltárat is költöztetni kellett. A város 1545-ben adta el a Paptorony (*Priesterturm*) melletti tanácsházat Gallus Lutschnak 800 forintért, és megvette Markus Pemfflinger házát 1922 forint és 4 dénárért a tanácsház részére. Lásd Emil Sigerius: *Nagyszeben város krónikája 1100–1929*. Nagyszeben 2006. 16.

²⁷ Nussbächer: Thomas Bomelius 137.

²⁸ Uo. 138.

tése a Hét Szék részéről ekkor 100 forint volt (ennyit kapott például a szebeni polgármester is), a város részéről pedig további 10 forint.²⁹ Bomelius a jegyzői állást egészen 1554-ig töltötte be.³⁰ Ez alatt az idő alatt olyan feladatokat látott el, amelyek a tisztségével jártak együtt: a város vagy az Universitas ügyeiben többször megfordult Gyulafehérváron, országgyűlésekre járt Szeben és a Hét Szék képviselőjében, határviták eligazításában, testamentumok végrehajtásában vett részt.³¹ Még 1549-ben, egy évre azután tehát, hogy elfoglalta a jegyzői állást, felhatalmazást kapott az Universitástól az érvényes jogszabályok összeállításával egy törvénykönyv megírására.³² Az Universitas feltehetőleg azért kérte fel Bomeliust e munka elvégzésére, mert Honterus, akit a szász kongregáció 1544-ben bízott meg ezzel a feladattal,³³ 1549. január 23-án, 51 éves korában váratlanul meghalt.³⁴

Eközben Fronius is hazatért Frankfurtból. 1550-ben a brassói gimnázium lektora lett, ugyanezen év októberében megnősült.³⁵ A lektori állás nem volt épp előrelépés az értelmiségi karrier ranglétráján (tekintve azt, hogy ugyanott volt ő már rektor is), az a tisztség viszont, amelynek elnyerése a leginkább kecsegtető lehetett számára: a városi lelkészi hivatal³⁶ már foglalt volt. Honterus megüresedett lelkészi székébe még 1549. január 29-én a másik jeles brassói humanistát, a nagy reformátor munkatársát, Valentin Wagnert választották, aki egészen haláláig, 1577-ig látta el e tisztséget.³⁷

²⁹ Uo.

³⁰ Pakucs: Protokolle 130, 134, 137, 140, 144, 147.

³¹ Nussbächer: Thomas Bomelius 38; Pakucs: Protokolle 148, 149.

³² Az Universitas pénzügyeiről számadást adó szebeni polgármester nyilvántartásában dec. 8-i dátummal szerepel a „pro iure scripto vertendo” Bomeliusnak fizetett összeg (25 forint). Nussbächer: Thomas Bomelius 138.

³³ Tulajdonképpen az 1544-ben közreadott jogi munkájának, a *Compendium iuris civilis in usum Civitatum et Sedium Saxoniarum* fordításával bízták meg, amely nem készült el. Lásd P. Szabó Béla: *Az erdélyi szászok büntetőjogának kapcsolata a jusztiinianuszi és a birodalmi német büntetőszabályokkal*. Collectio Iuridica Universitatis Debreceniensis V(2005). (a továbbiakban P. Szabó Béla: *Erdélyi szászok*) 142.

³⁴ Gernot Nussbächer: *Johannes Honterus. = Taten und Gestalten. Bilder aus der Vergangenheit der Rumäniendeutschen*. Szerk. Dieter Drotleff. Cluj-Napoca 1983. 61.

³⁵ Nussbächer: Matthias Fronius 110.

³⁶ A 16. század második felének szász értelmiségi karrierútjait tekintve tipikusnak számított az a modell, hogy tehetséges írástudó fiatal emberek a jegyzőségi hivatal, iskolai rektori vagy lektori állás betöltése után lelkészként folytatták pályafutásukat. Jegyzőből váltott egyházi pályára (Szebenről lévén a példákban szó) Thomas Bomeliuson kívül Johannes Mildt, Christian Pomarius, Michael Siegler. Iskolai rektori vagy lektori tisztségből lett lelkésszé pl. Johann Kinder (a szebeni iskola lektora 1570-, 1572-, 1573-ban) és Martin Rasor (lektor 1572-ben) is. A jegyzők pályafutásához lásd Flóra: *Városi jegyzők* 131. Lásd még a szebeni polgármesteri számadáskönyvek fizetési listáit: Szeben szék és v. lt., Polgármesteri számadások 90 (1570). 97; 92 (1572). 75; 94 (1573). 122.

³⁷ Honterusnak és Wagnernak a reformáció városi mozgalmában betöltött szerepéhez lásd Ulrich A. Wien: *Die Humanisten Johannes Honterus und Valentin Wagner als Vertreter einer konservativen Stadtreformation in Kronstadt. = Konfessionsbildung und Konfessionskultur in Siebenbürgen*

Ebből az időből más adattal nem rendelkezünk Fronius szakmai boldogulását illetően. Úgy tűnik azonban, hogy csak 1553-ban (31 évesen) jutott fontosabb pozícióba, amikor szülővárosa jegyzőjének választották meg,³⁸ azután, hogy az időközben Szebenből Brassóba kerülő Christian Pomarius távozásával az állás megüresedett.³⁹ Városi (és kerületi) jegyzőként Fronius kezdeti fizetése 60 forint volt, 1555-től ezt 100-ra emelték.⁴⁰ Tevékenységének nyomát követni lehet a bírósági ítéletek lejegyzésére 1555-ben felfektetett új tanácsi jegyzőkönyv (*Liber actuarius*) lapjain,⁴¹ továbbá a barcasági településeken (így 1564-ben világi hivatalnokok részvételével) végzett egyházi vizitációk iratain is.⁴²

Bomeliust eközben Szebenben 1555-ben beválasztották a város belső tanácsába.⁴³ A tisztséget, megszakítás nélkül, egészen 1561-ig töltötte be⁴⁴ a város történetének igen mozgalmas időszakában.⁴⁵ Adóközrete a Disznódi utca (*Heltauer Gasse*) és környékének úgynevezett tizenkettede (*duodecimale*) volt,⁴⁶ de a tanácsosi teendők mellett továbbra is ellátott jegyzői feladatokat is. Így például 1555-ben még mindig ő vezette a városkönyvet,⁴⁷ még azután is, hogy év elején Wittenberget a város ösztöndíján megjáró jóreményű fiatalember, Emanuel Trapoldinus került a városi jegyzői hivatal

---

in der Frühen Neuzeit. Szerk. Volker Leppin–Ulrich A. Wien–Stuttgart 2005 (Quellen und Studien zur Geschichte des östlichen Europa 66). 89–104.

³⁸ Nussbächer: Matthias Fronius 110.

³⁹ Pomarius 1552–1553 között volt brassói jegyző. Szinyei József: *i. m.* 1372.

⁴⁰ Nussbächer: Matthias Fronius 110.

⁴¹ *Das Gerichtsbuch des Kronstädter Rates (1558–1580)*. Kiad. Derzsi Júlia. Kronstadt 2016 (Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt X). (a továbbiakban Derzsi: Gerichtsbuch).

⁴² Quellen VIII/2. 13.

⁴³ Pakucs: Protokolle 150.

⁴⁴ Uo. 150, 154, 157, 165, 166, 169, 171. Bomelius a tanácslistákon 1555-ben a 7., 1556–1558-ban 6., 1559–1561-ben 5. helyen szerepel. Az 1561. évi tanácslistán a neve mellett a következőket olvassuk: „ad ministerium vocatus”.

⁴⁵ A városban 1556. márc. 31-én kitörő tűzvészben 556 épület pusztult el. Ápr. 1-jén a polgárok fellázdáltak, és megölték Johannes Roth királybíró, akit a tűzvész okozójának tartottak. Máj. 11-én a felkelés három vezetőjét a Nagypiac téren kivégezték. Gustav Seivert: *Die Stadt Hermannstadt*. Nagyszeben 1859. 46. A lázadásról lásd Gustav Gündisch: *Die Hermannstädter Aufstand des Jahres 1556*. Forschungen zur Volks- und Landeskunde I(1959). 75–110.

⁴⁶ Bár a városi (polgármesteri) számadáskönyvek adólistái nem tüntetik fel az adóközretet vezető tanácsosok neve mellett az utcákat is, viszont ezek azonosítását, szerencsés esetben, a nem fizetők (*Defectus, Abgang* cím alatt) ingatlanjai alapján el lehet végezni. Így a Bomelius tizenkettédében a nem fizetők között gyakran előfordult a városi fogadó (*Gasthaus*) következőt: 10 lot adóértékre becsült épülete. Lásd: Szeben szék és v. lt., Polgármesteri számadások 68 (a város és a Hét Szék 1555. évi számadásai), fol. 56v. A szebeni polgármesteri számadások sorába tartozó, 1536–1656 közötti összesítéseket tartalmazó kézirat egyik bejegyzéséből tudjuk, hogy a város 1555-ben egy házat vásárolt a Disznódi utcában, ahol vendégfogadót rendezett be. Uo. 632 (1536–1656). 178.

⁴⁷ Pakucs: Protokolle 8, 151, 152. Vö. Nussbächer: Thomas Bomelius 138.

élére.⁴⁸ Bomelius 1555 májusától 1557 júniusáig huszadvámszedőként is tevékenykedett,⁴⁹ 1557-ben szelistyei bíró volt.⁵⁰ Matthias Miles krónikaíró *Siebenbürgischer Würg-Engel* című művéből (1670) tudjuk, hogy Bomelius tagja volt annak a delegációnak, amely a marosvásárhelyi országgyűlés megbízásából Bécsbe utazott Ferdinánd császár udvarába, hogy kieszközölje Izabella királyné és János Zsigmond visszatérését. A szászok „tanult embereként” jellemzett Bomelius 1556. február 9-én a bécsi udvarban tartott beszédét Miles hosszan idézi.⁵¹

Még 1556-ban megjelent nyomtatásban Bomelius *Chronologica Rerum Ungaricum* című, a brassói tanácsnak ajánlott munkája.⁵² A 22 oldalas kompiláció történelmi események adatait sorakoztatja fel a hunok Európába érkezésétől (366) az 1553-i pestisig, egyes adatai a brassói Fekete templom falikrónikáján is felfedezhetőek.⁵³ 1557 elején Bomelius különböző peres ügyekben két ízben is Gyulafehérváron járt, júniusban Kolozsváron a vallási viták kereszttüzében képviselte a szász nézőpontot, októberben pedig részt vett a kolozsvári országgyűlésen.⁵⁴ Novemberben Wittenbergbe utazott, hogy az úrvacsorával kapcsolatos tanok kérdéseiben Melanchthon véleményét kikérje, és egyidejűleg ajándékot adott át neki az Universitas

---

⁴⁸ Lásd a szebeni városi gazdasági számadások ide vonatkozó bejegyzését: „Anno Domini 1552. Ex voluntate Senatus Emanueli Trapoldiano, filio magistri Luce Trapoldiani olim notarii Cibiniensis, Wittenbergae studentis, ad spem certae solutionis, in moneta dati fl. quinquaginta. Dedit Chyrographum. [Más kézírással:] Solvit per Colomanum Gottzmeister pro Emanueli”. Szeben szék és v. lt., Gazdasági számadások 689 (1555–1617). 54. Vö. Flóra: Városi jegyzők 129. A szebeni városkönyvbe Emanuel Trapoldianus csak az 1555-ös tanácslistát jegyezte be. 1556-tól a jegyzőségben Joannes Rhysus Coronensis követte (Pakucs: Protokolle 8, 154), az első notarius, aki a városkönyvet német nyelven vezette. Bomelius volt tehát az utolsó szebeni jegyző, aki még latinul vezette a városkönyvet (a számadáskönyvek egyébként még 1565-ig latin nyelvűek). Ezzel szemben az 1555-ben felfektetett brassói törvénykezési jegyzőkönyv már német nyelvű bejegyzéseket tartalmaz.

⁴⁹ Szeben szék és v. lt., Polgármesteri számadások 632 (1536–1656). 6–7.

⁵⁰ Georg Waal esküdt polgárral együtt. Uo. 70 (1557). 2, 32.

⁵¹ Matthias Miles: *Siebenbürgischer Würg-Engel oder Chronicalischer Anhang des 15 Seculi nach Christi Geburth aller theils in Siebenbürgen theils Ungern und sonst Siebenbürgen angränzenden Ländern füngelauffener Geschichten*. Unveränderter Nachdruck der Ausgabe Hermannstadt 1670. Köln–Wien 1984. 55–56. Vö. Johann Seivert: *i. m.* 42.

⁵² Thomas Bomel: *Chronologica Rerum Ungaricarum a primo Unnorum in Pannoniam adventu, ad millesimum quingentesimum quinquagesimum Sextum a Nato Christo, per [...] Coronensem collecta et inclito Senatui Coronensi dicata* (Coronae MDLVI).

⁵³ Nussbächer: Thomas Bomelius 139; Szegedi Edit: *A városi történetírás kezdetei Brassóban. = Erdélyi várostörténeti tanulmányok*. Szerk. Pál Judit–Fleisz János. Csíkszereda 2001. 102–103; Uő.: *Geschichtsbewusstsein und Gruppenidentität. Die Historiographie der Siebenbürger Sachsen zwischen Barock und Aufklärung*. Köln–Weimar–Wien 2002. 172–174.

⁵⁴ Szeben szék és v. lt., Polgármesteri számadások 70 (1557). 40, 46v. Vö. Nussbächer: Thomas Bomelius 139.

részéről.⁵⁵ Ugyanakkor a város költségén 100 forint értékben könyveket vásárolt a szebeni iskola könyvtára számára.⁵⁶ Még wittenbergi útja előtt (vagy közvetlen utána) Brassóba is ellátogatott, feltehetően az úttal összefüggő kérdések megbeszélése végett.⁵⁷ Az 1560-as év és az utána következők pályafutásának csúcsát jelentették. Ekkor fejezte be a szász jogok kivonatát tartalmazó törvénykönyvet, mely munkával az Universitas még 1549-ben megbízta. A *Statuta Jurium Municipalium Civitatis Cibiniensis reliquarumque Civitatum et Universorum Saxonum Transilvanicorum* címet viselő, 30 cikkelyből felépített munka a szász törvényhatóságok szabályrendeleteit foglalta össze az alkalmazandó római jogi tételekkel együtt. A municipális statútumok első fogalmazványának tekintett könyv címe-ként⁵⁸ itt jelent meg először a *Statuta* megnevezés,⁵⁹ amelyet később a froniusi mű is viselt. S bár nyomtatásban nem adták ki, a latin és német nyelven is összefoglalt munkának még később is több másolata készült.⁶⁰ A Szász Universitas, legkésőbb 1563-tól, megkísérelte bevezetni a bírósági gyakorlatba is.⁶¹

⁵⁵ Uo. 139. Bomeliusnak wittenbergi útjáról lásd még Keul István: *Early Modern Religious Communities in East-Central Europe. Ethnic Diversity, Denominational Plurality, and Corporative Politics in the Principality of Transylvania (1521–1691)*. Leiden–Boston 2009 (Studies in Medieval and Reformation Traditions). 96.

⁵⁶ „Cum dominus Thomas Bomelius Vitebergam iret in quibusdam suis negociis, accepti sunt hinc ex hac Ladula pro coemendis libris ad Bibliothecam Cibiniensem in moneta veteri fl. 100.” Szeben szék és v. lt., Gazdasági számadások 689 (1555–1617). 59. Vö. Gustav Seivert: *i. m.* 55.

⁵⁷ Nussbächer: Thomas Bomelius 139.

⁵⁸ P. Szabó Béla: Erdélyi szászok 149.

⁵⁹ Molt Dirk: *i. m.* 225.

⁶⁰ A jogkönyv egyik, 1565-ban készült másolatát a szebeni városi levéltár őrzi: *Statuta Jurium Municipalium Civitatis Cibiniensis Reliquarumque Civitatum et Universorum suorum Transilvaniae collecta per Thomam Bomelium. Anno 1560. Descripta per me Demetrium Mandelium rectorum scholae Seidensis anno Domini 1565 dum iam tertium degerat annum in rectoratu aetatis suae* 26. Brukenthal-gyűjtemény H 1–5. 226. A bomeliusi *Statuta* egy másik másolatát az OSZK Kézirattárának a Fol. Lat. 1789. számú jelzete alatt találjuk. Latin és német, kétnyelvű verzió, amely a következő címet viseli: *Statuta iurium municipalium Civitatis Cibiniensis reliquarumque Civitatum et Universorum Saxonum Transilvanicorum collecta per Thomam Bomelium Anno 1563 / Statuta oder Satzung gemeiner Stadtrechten der Hermenstadt und ander Stedte und aller Deutscher in Sybenburgen durch Thomam Bomelium zusammen bracht im Jar 1560*. A kéziratot az évszámot 1563-ra javították, és a későbbi froniusi *Statutaval* nem egyező helyeket kihúzták, a változtatásokat a szöveg mellé írták.

⁶¹ Lásd Fronius előszavát a *Statuta* 1583-as német kiadásához: *Das Eigen-Landrecht der Sibenbürger Sachsen*. Unveränderte Wiedergabe des Erstruckes von 1583. München 1973. XXVI. (a következőkben: *Eigen-Landrecht*) A Fronius által mondottakat támasztja alá Augustin Hedwig szebeni polgármester 1563. nov. 8-án kelt levele, amelyben arról értesíti Beszterce városának bíróját és esküdteit, hogy elküldte nekik a törvényhatósági rendszabályzat egy példányát. Beszterce v. lt., Ser. I. nr. 2689.

A 60-as évek fordulópontot hoztak Bomelius pályafutásának és életének alakulásában. 1561-ben az uralkodó neki adományozta a vöröstoronyi huszadvámot⁶² (azaz annak bérleti összegét, amely, rendes viszonyok közt, 1000 forintot tett ki⁶³). Bomelius 1560 és 1568 között vezetett önéletrajzi feljegyzéseiből tudjuk,⁶⁴ hogy 1560-ban született egy Thomas nevű fia, akít Lucas Klein és Antonius Junk szebeni városi tanácsosok kereszteltek.⁶⁵ Ugyanebben az időben dizentériában meghalt hétéves fia, Martinus, és a Brassóban maradt anyja is, Anna. 1561. november 1-jén Bomeliust szelindeki lelkésszé választották, e hivatalt 30 évig viselte. 1567–1568-ban a szebeni káptalan dékánjának tisztségét is betöltötte. Ettől kezdve nevével már csak a lelkészi feladatok ellátása kapcsán találkozunk. Néhány, a városi hivatalnokokhoz címzett levele maradt fenn, aztán a szebeni káptalan levéltárában főleg egyháziak bíraskodási ügyeire vonatkozó iratok⁶⁶ vagy 1578-ból a Nagydisznódon elhunyt testvére, Michael Bomel hagyatékával foglalkozó levele.⁶⁷ Házát Szebenben ezután is fenntartotta, az 1573. évi, lotonként 24 (majd 28) dénárt fizetendő adó kivetésekor, például, nem fizetett utána adót.⁶⁸ A 14 lot adóegységre becsült ház,⁶⁹ ahogyan az egy későbbi adatból kiderül, a város egyik előkelő helyén, a Kispiac téren állt.⁷⁰ Elfogadván Gustav Gündischnek a 15. század végi állapotokra vonatkozó, lényegében a 16. század utolsó évtizedeire is érvényes ama számításait, melyekkel a társadalmi szervezetre az ingatlantulajdon alapján von le következtetéseket,⁷¹ nem tartjuk túlzásnak azt állítani, hogy háztulajdona

⁶² Nussbächer: Thomas Bomelius 140.

⁶³ Pakucs-Willcocks Mária: *Sibiu – Hermannstadt. Oriental Trade in Sixteenth Century Transylvania*. Köln–Weimar–Wien 2007 (Städteforschung Reihe A/73). 23.

⁶⁴ Nussbächer hivatkozása alapján a kézirat a MNL OL-ban lelhető fel. Lásd Nussbächer: Thomas Bomelius 140.

⁶⁵ Uo. 140. Lásd még Pakucs: Protokolle 169, 171, 175, 178, 180, 183.

⁶⁶ Így pl. Blasius Leonhard veresmarti és Michel Hartmann szászújfalui lelkészekhez 1577. okt. 21-i és 1578. márc. 8-i dátummal címzett levelei. Az említett lelkészek Johann és Jacob Lang veresmarti lakók elleni peréhez lásd még a káptalan iratai között a szebeni magisztrátushoz címzett fejedelmi parancslevelet (1577. szept. 4.), valamint az ügyben készült átküldőlevelet a Szász Universitas határozatával (1578. ápr. 19). Lásd a szebeni káptalan iratanyagáról készült *Verzeichnis der in dem Archive de Hermannstaedter Capitels A. C. aufbewahrten Schriftstücke aus dem Jahren 1206 – ausgelegt von Stephen Adolph Bergleiter, Pfarrer zu Freck und Capitels Archivar* (1858) 167, 169, 168, 170. számú bejegyzéseit: Szebeni szász ev. káptalan lt., 54.

⁶⁷ Nussbächer: Thomas Bomelius 140.

⁶⁸ Szeben szék és v. lt., Polgármesteri számadások 94 (1573). 85, 87.

⁶⁹ Egy márka 16 lottal volt egyenlő és négy aranyat ért. Lásd Gustav Gündisch: *Patriciatul din Sibiu în evul mediu*. = *Transilvania și sașii ardeleni în istoriografie. Din publicațiile Asociației de Studii Transilvane Heidelberg*. Sibiu 2001. 141.

⁷⁰ Bomelius házára való utalást lásd Szeben városának 1589. évi statútumában. *Corpus Statutorum Hungariae Municipalium*. I. Szerk. Kolosvári Sándor–Óvári Kelemen. Bp., 1885. (a továbbiakban: *Corpus Statutorum*) 547.

⁷¹ Gustav Gündisch: *i. m.* 141.

alapján Bomelius a városi társadalom felső 7-8 %-a közé tartozott. Szeben városának 1589. évi szabályrendeletéből kiderül, hogy házára nemesi szabadságot is élvezett. 1592. január 30-án hunyt el, a szelindeki templomban helyezték örök nyugalomra.⁷² Családjáról a későbbiekben semmit nem tudunk.

Fronius eközben Brassóban maradt. Pályafutása, a fenmaradt adatok alapján, főként 1570-től kezdve ívelt felfelé, amikor a város belső tanácsának tagjává választották. Senatori minőségében különböző hivatalok vezetését is ellátta: 1570 és 1572 között borbíró (*Weinherr*) volt a Quartal Petrin, és intéző (*Grew*) a város barcaújfalui birtokán. 1573 és 1574-ben questor,⁷³ azaz villicus (városnagy, *Stadthann*): a város és a körzet (ti. a Barcaság) gazdasági vezetője lett, a főbíró után a város második legfontosabb hivatalnok, amely jogkör leginkább a szebeni polgármesteréhez hasonlított, ha eltekintünk annak a Szász Universitas élén betöltött szerepéről (a brassói villicus kezelte a város és a körzet adóit, bíraskodási hatásköre 10 forintig terjedt⁷⁴). Később, 1575, 1578, 1581-ben zernyesti és toháni/ótoháni tisztartó, 1581 és 1588 között pedig az egyik törcsvári castellanus lett.⁷⁵ Ez utóbbi brassói mércével mérve egy igen tiszteletteljes (és valószínűleg jól jövedelmező) állás lehetett, már abból is kiindulva, hogy azt leggyakrabban a tisztségükből leköszönő brassói főbírók töltötték be.⁷⁶ 1576-ban Froniust a posztókereskedő társaság egyik vezetőjeként említik a források.⁷⁷ Minden jel arra utal tehát, hogy élete derekán tipikusan a szász városi elit érvényesülési útját járta. Egy megbízatás azonban kiemelte őt a szász szabványéletrajzból: őt kérték fel a szász jogkönyv befejezésére, miután Bomelius említett munkája a gyakorlatban nem váltotta be a reményeket. Az 1583-ban megjelent munkájának, a *Statuta juriū municipalium Saxonum in Transsylvania (Das Eigen-Landrecht der Siebenbürger Sachsen)* német nyelvű előszavából tudjuk, hogy Fronius azután kezdett el a jogszabályokon dolgozni, hogy Bomelius könyve nem kínált választ minden jogi esetre és részletre. Kérdések elsősorban az időközben megváltozott

⁷² Nussbächer: Thomas Bomelius 141.

⁷³ Derzsi: Gerichtsbuch 115.

⁷⁴ Brassó város 1602. évi statútuma szerint: „Das der Herr Hohnn nicht macht soll haben höher zu straffen, den auch vormals bey den Uhr alten gerecht gewesen ist, als nembligen fl. 10.” Corpus Statutorum I. 549.

⁷⁵ Nussbächer: Matthias Fronius 110.

⁷⁶ A törcsvári castellanusok neveihez lásd a Quellen I–III. köteteiben a *Registrum proventuum et expensarum castri Törtsch* számadásait 1504–1513, 1522–1526. évekre (Quellen I. 82–173, 466–475, 537–542, 582–590, 626–633, 677–693), 1526–1540. évekre (Quellen II. 467–490), valamint 1538–1547, 1548–1555. évekre (Quellen III. 24–78, 466–493). Brassó város főbíráira lásd a Gernot Nussbächer által összeállított névjegyzéket: <http://www.brasovcity.ro/documente/municipiu/primarii-brasovului.pdf> (Letöltés időpontja: 2016. jan. 15.)

⁷⁷ Nussbächer: Matthias Fronius 110.

jogszabályok használatával kapcsolatosan merültek fel, de a paragrafusokat hozzá kellett igazítani az írott jogforrások (s itt Fronius a császári jogot említi), a városi szokásjogok és a szász privilégiumok gyakorlati alkalmazásából adódó helyzetekhez is.⁷⁸ A törvénykönyv átdolgozásával Fronius 1570-re készült el, ahogy azt művének előszavában leírta „azon rövid idő alatt, amely a rendelkezésére állott”. Munkája lényegében kiegészítette Bomelius könyvét, a Honterus *Compendium iuris civilis*ének közvetítésével is alkalmazásra kerülő római jogi eszmék és birodalmi jogszabályok mellett belefoglalta a szász privilégiumok és törvényhatósági szabályrendeletek érvényes paragrafusait, valamint néhány olyan rendeletet, amelyet a szász egyházi és világi Universitas közösen hozott meg⁷⁹ (de még a barcasági káptalani artikulusok közül is felvett néhányat). A jogkönyv csak 1583-ban jelent meg nyomtatásban latinul és németül, miután a szász delegáció Krakóban Báthory Istvántól kieszközölte privilégiumként való megerősítését. Ezt megelőzően azonban az Universitas megbízásából a szebeni diákokkal több másolatot is készíttettek, és szétküldték a törvényhatóságoknak ellenőrizni és a gyakorlatnak megfeleltetni.⁸⁰

⁷⁸ A bomeliusi jogkönyv használhatóságával kapcsolatosan Fronius a következőképpen fogalmaz: „... welcher zwar gefellig und lieb verhalten auch inn ziemlichen gebrauch kommen war, doch weil in hernoeh lauffenden jharen etliche nicht geringere felle und fragen mit eingelauffen, so zum meisten aus geschriebene Kayser rechten eroertert, etliche auch aus der Stedte gewonheiten entschlossen, etliche aber der Sachssen Privilegien und freythueme beruehren”. *Eigen-Landrecht XXVI*.

⁷⁹ A froniusi *Statuta* bomeliusi gyűjteménnyel való forráskapcsolatát a nagyszzebeni jogakadémia egykori tanára, Friedrich Schuler von Libloy vizsgálta. A *Das Statutar-Gesetzbuch der Siebenbürger Deutschen (Sachsen) im lateinischen und deutschen Texte mit comparativen Parallelnoten* című munkájában (Nagyszzeben 1856, a továbbiakban Schuler von Libloy: *Statutar-Gesetzbuch*) pontosan meghatározta a *Statuta* azon helyeit, amelyek a jusztinianuszi gyűjtemény (*Corpus Iuris Civilis*), a birodalmi jog, német városi és területi jogok átvételével íródtak, továbbá kimutatta a jogkönyv Honterus és Bomelius gyűjteményeivel való kapcsolódási pontjait is. Emellett megjelölte azokat a helyeket, ahol Fronius Bomeliushoz képest is a szokásjogból vagy a szász törvényhatósági statútumokból merített. Schuler von Libloy eredményeit felhasználva, Felix Sutschek elemezte a szász törvénykönyvet a római jogi hatás hangsúlyozásával. Lásd Felix Sutschek: *Statutele municipale ale saşilor din Transilvania*. Stuttgart 1997 (tartalmazza a *Statuta* román fordítását is). Munkáját Sutschek németül is kiadta (lásd az 1. jegyzetet). Újabbán P. Szabó Béla rekonstruálta a szász *Statuta* büntetőjogának kapcsolatát a jusztinianuszi és a kora újkori birodalmi német büntetőjogszabályokkal, főként a *Constitutio Criminalis Carolinával*. Lásd P. Szabó Béla: *Erdélyi szászok 137–177; Uő.: Die Rezeption des römischen Rechts bei den Siebenbürger Sachsen*. Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Juridico et Politica IX(1994). 173–194.

⁸⁰ Ugyanezt támasztja alá a szebeni kancellárián 1581. szept. 2-án kelt, Beszterce város bírójának és esküdt polgárainak címzett levél, továbbá Johann Wayda szebeni polgármesternek a besztercei bíró számára 1582. júl. 8-i dátummal küldött levele is. Beszterce v. It., Ser. I. nr. 4879, 4979.

A *Statuta* keletkezéstörténetéhez hozzátartozik az a nem elhanyagolható körülmény, hogy Fronius (akárcsak előtte Bomelius) a jogkönyv összeállításának ideje alatt mindvégig városi hivatalnokként tevékenykedett. A jogszabályokat tehát nemcsak összegyűjtötte, hanem városi jegyzőként, tanácsosként, villicusként, a városi birtokok tisztartójaként vagy éppen helyettes bíróként alkalmazta is (esetenként megszavazta a tanácsi határozatokat, vagy peres ügyekben döntött). Az 1555-től vezetett brassói törvénykezési jegyzőkönyv több olyan ítéletet is tartalmaz, amely a később lejegyzett jogszabályokat idézi meg. Fronius munkája, bár korának írott jogi forrásaihoz hasonlóan jogszabálygyűjteménynek számít, magán viseli tehát, amennyire ezt meg lehet ítélni, a városi joggyakorlat nyomát is. Így, annak megítélése, hogy Fronius milyen változásokat eszközölt a bomeliusi munkán, jelentőséggel bír a szász bírósági gyakorlat megismerésében, illetve a jogéletben időközben bekövetkezett változások értékelésében is. Jelen írásunknak nem tárgya a bomeliusi és froniusi mű közötti különbségek elemzése,⁸¹ csupán néhány olyan eltérésre szeretnénk rámutatni, ahol Fronius újat hozott pályatársához képest. A froniusi munka talán legnagyobb módosítását abban látjuk, hogy jelentősen nagyobb terepet engedett Bomeliushoz képest a szokásjog használatának. Így a *Statuta*ban nem szabályozott jogesetek tekintetében Fronius megengedte a bíróknak, hogy a császári törvények és régi dekrétumok mellett a szokásjog és az erkölcs szabályai alapján ítélkezzenek.⁸² Emellett lehetővé tette a főtisztviselő-választások esetében, hogy minden város és közigazgatás a helyi szokások szerint szervezhesse meg hivatalnokai választását.⁸³ A *Statuta* tartalmaz jó

⁸¹ A két jogkönyv szerkezeti felépítése hasonló, mindkét munka négy könyvből (*libri*) áll (*Iudicialia, De successionibus vel ultimis voluntatibus et investitura feudali, De contractibus vel quasi, Criminalia*). A könyveket azonban már részben különböző számú fejezetek tagolják (a bomeliusi mű fejezetcímeihez lásd Dirk Moldt: *i. m.* 225; a froniusiéhoz: Schuler von Libloy: *Statutar-Gesetzbuch Index Titulorum*, amelyek sorrendje lényegében megegyezik. Fronius leginkább az első és harmadik könyv tartalmához adott hozzá, de a fejezetek nagy részét mind a négy könyvben új paragrafusokkal bővítette ki. Emellett néhány paragrafust teljesen átfogalmazott.

⁸² Eigen-Landrecht I. 1. 5, 6, 7. Bomeliusnál hiányzik a szokásjogra való hivatkozás. P. Szabó Béla: Erdélyi szászok 143.

⁸³ A főtisztviselők választását rögzítő jogszabály Bomelius munkájának az OSZK-ban őrzött változatában az utólag bevitt javításokkal így szól: „Nach dem die Deutschen alle sampt in Stedten und in den zwehen und siben stuelen von Seligen Königen von [javítva: in] Ungarn befrewet sind, ire Amptlewte, als Bürgermeister, Richter, Honnen und Radtgeschworne Bürger [kihúzza: und Radtgeschworne Bürger] alle Jar nach Weinachten durch gemeine frewe Waal der gemeinen erwelet worden auß iren [javítva: dem Rhatt; a latin verzió szerint: *per libera et communa suffragia Universitatum eligatur ex ipsis*], die sie vermeinen dem gemeinen Nucz am besten duchtich [tüchtig] zu sein [folytatólagosan más írással: *aber die Rhadtgeschworne werden durch gemalte obriste amptleit beruffen ausserhalb der gemein*].“ Fronius letisztázott változata pedig így hangzik: „Sintemal die Deutschen in Siebenbürgen als in Stedten, siben und zweyen Stülen von seeligen Königen in Hungarn hiemit begabet und befreyet sein, daß sie

néhány olyan paragrafust is, amelyek a jogélet Bomelius művének megfogalmazása után bekövetkezett változásait tükrözik. Így például, amíg Bomeliusnál még a villicus előtt indultak a peres ügyek, és csak ezután kerültek a bíró elé,⁸⁴ Froniusnál már a rendes bírónál kellett először panaszt emelni, utána a per tárgyának, de a helyi szokásoknak is megfelelően a tanácshoz lehetett fellebbezni.⁸⁵ A villicusi hatáskör szabályozásával egyébként először a barcasági káptalan 1572-es, Christian Massa dékán aláírásával ellátott körlevelében találkozunk,⁸⁶ így nem kizárt, hogy a bomeliusi könyv nem csak helybeli (szebeni), hanem ugyanakkor a Szászföldön is elterjedt, korábbi állapotot rögzített.⁸⁷ Fronius a reformációs tanok hatására változtatott tovább a házasság és családról alkotott szabályok során is, beleértve a családi élet tisztaságát fenyegető cselekedetek megítélését is. A

ihre Amptleut Burgermeister nemlich, Richter und Hannen, jährlich nach Weinachten, durch gemeine frey Wahl und Stimmen der Gemeinen aus ihres Rathes verwandten undt geschwornen zu erwehlen Macht und recht haben, dia andre geschworne aber hernachmals, durch die new erwehlet Oberckeit, nach eines iedes Orts langwiriger Gewohnheit erwehlet worden: So wirdt es sich gebühren, daß hiezu dügtiche Personen geruffen undt erwehlet waren, welche auch noch verlauffenen Jahr, ihres Ampt verwalltung einem ersamen Rath redliche rechnungen thun mögen“. OSZK Kézirattára, Fol. Lat. 1789; Eigen-Landrecht I. 1. 1.

⁸⁴ „Alle Sachen die zwischen der Burgerschafft sich erheben worden erstlich fur dem Honnen angefangen und darnach fur das gericht bracht.“ Az „erstlich fur dem Honnen angefangen und darnach“ részt kihúzták, és a következőket írták mellé: „ausgenommen klein sachen als lidlon [ti. Lidlohn, napszám] oder schulden belanget, welche erstlich fur dem honnen angefangen solln werden“. OSZK Kézirattára, Fol. Lat. 1789. 2.

⁸⁵ „Entstehet zwischen der Bürgerschaft rechts hendel und tedig sachen, sie sollen erstlich fur gericht angehen, und darnach, nach der Sachen und ieder Stadt und Stuel Gewöhnlicher gelegenheit fur den Rath forr geführet werden“. Eigen-Landrecht I. 1. 3.

⁸⁶ Art. 1.: „Dieweil weder der Stadt-Honn, noch die Honnen auf die Märkten in Burzenland in causis civilibus, als Geld und fahrende Habe belangende, nicht höher denn über flor. 1 haben zu urteilen, darumb sollen sich auch die Honnen in den Gemeinden, der Stadt und Stühlen als Rosennau und Marienburger Jurisdiktion unterworfen darnach richten. Sie sollen sich auch keiner Sachen, Erbschaften, oder Malefiz berührende weder zu verhören, noch zu urteilen unterstehen“. Lásd: Quellen VIII/2. 75. Az alsóbírósgok hatáskörének egy forintig terjedő korlátozásáról lásd még Georg Eduard Müller: *Stühle und Distrikte als Unterteilung der Siebenbürgisch-Deutschen Nationsuniversität 1141–1876*. Hermannstadt 1941. 44.

⁸⁷ Ugyanezt a feltevést támasztja alá a brassói törvénykezési jegyzőkönyv két bejegyzése is: így a brassói tanács 1563. évi Szent Márton-nap előtti hétfőn hozott határozata, amelyben a Peter Schreder és felperese között bizonyos „elveszett összeg“ fölött indult vita tárgyalását a bíróság azzal vetette vissza, hogy az ügyben a villicus Peter Schredert már felmentette, miután az szomszédaival együtt esküt tett, hogy nem tudott a pénzről; továbbá a tanács 1570. okt. 9-i határozata, amely megerősítette a brassói villicus korábbi ítéletét ifjabb Lucas Hirschler és Peter Armbruster ingatlanulajdon fölötti perében. Derzsi: *Gerichtsbuch* nr. 153, 49; nr. 310, 91. A szebeni széki bíróság bírságokat tartalmazó összeírása mutatja, hogy 1616-ban a bíróság még 12 forint büntetést volt kénytelen kiszabni, amiért a feleki villicus a hatósága alá tartozó parasztot tisztító eskü letételére ítélte. Lásd Julia Derzsi: *Aspecte și forme ale criminalității mici în orașul și scaunul Sibiu la începutul secolului al XVII-lea. = Orașe vechi, orașe noi în spațiul românesc. Societate, economie și civilizație urbană în prag de modernitate (sec. XVI–jumătatea sec. XIX)*. Szerk. Laurențiu Rădvan. Iași 2014. 39.

világi és egyházi Universitas akkoriban kötött megállapodásának talaján Fronius összegyűjtötte a házassági viszony szabályozásáról hozott rendeleteket, mi több, pontosan meghatározta a házasság fogalmát.⁸⁸ A reformáció szászföldi térhódításának tudhatók be részben (római jogi és birodalmi jogszabályok átvétele mellett⁸⁹) a házasságtörés szabályairól, a kerítés (lenocinium) tényállásairól⁹⁰ vagy a kerítők rendkívüli eljárással való büntetéséről⁹¹ hozott rendelkezések. A hajadon személy házassági ígérettel való elcsábításának bizonyításáról és a paráznaság vétkét elkövetők büntetéséről szóló paragrafusok⁹² Froniusnál megegyeznek a barcasági káptalan dékánja 1572. évi körlevelének egyik passzusával, továbbá a káptalan 1578. évi rendszabályzata vonatkozó artikulusával,⁹³ mindamelllett, hogy az eljárás a joggyakorlat szintjén már 1561-ben dokumentálható,⁹⁴ és ezután is nyomon követhető. Fronius ugyanúgy a gyakorlatból merített – csak néhány példát említve –, amikor megfogalmazta a lopott dolog megtérítése vagy az orgvaság szabályait. Hasonlóképpen járt el akkor is, amikor a szavatos bíróság elé való citálásának királyföldi szokásairól,⁹⁵ a zálogról,

⁸⁸ *De ritu nuptiarum (Von Heyrat und Ehe Sachen)* Eigen-Landrecht II. *Der 1. Titel*; Schuler von Libloy: Statutar-Gesetzbuch 168. A világi és egyházi Universitas megállapodásáról lásd: „Articuli Visitationis: In welche beyde Universitäten, Geistlichen und Weltlichen Standes, Sächsischen Nation in Siebenbürgen verwilliget haben, zur Erhaltung gemeinen Friedens unter beyden Ständen, salvis tamen communibus Privilegiis, Anno 1577. Rursus approbati Anno 1607.” Friedrich Schuler von Libloy: *Siebenbürgische Rechtsgeschichte*. III. Hermannstadt 1868. 232–237.

⁸⁹ Lásd ezekhez P. Szabó Béla: Erdélyi szászok 137–177.

⁹⁰ Eigen-Landrecht IV. 7. 11–13, 5.

⁹¹ Rendkívüli eljárásban ítélt a brassói bíróság egy 1576. jún. 4-én jegyzőkönyvbé vett esetben, miután Valentin Goldschmitt brassói ötvös majorján dolgozó bizonyos Hegedüs és az ötvös Gergely nevű inasa között lopás gyanújával indult per során kiderült, hogy az inas nem azért ugrotta át éjszaka a majorház kerítését, mert valamit el akart volna tulajdonítani a gazdaságból, hanem mert légyottja volt Hegedüs feleségével, amely dologról a férj is tudott. A brassói tanács a történet mindhárom szereplőjét kiutasította a városból. Derzsi: Gerichtsbuch nr. 509, 167.

⁹² Eigen-Landrecht IV. 7. 9. és 10.

⁹³ Quellen VIII/2. 75–77, 216–223.

⁹⁴ Lásd e tekintetben a brassói törvénykezési jegyzőkönyv bejegyzését: „1561, Kroner. Am Montag fur Conversionis Pauli hatt Blesch Gyrde Jörg, in statt seiner tochter Catharina so vom Jacob Buser beschwengert worden war geteydiget. Dieweils aber bewehrlich worden ist das er bey ihr gewest, unnd keinen andren darein stellen kundt, ist das Urteil gefunden, das der Jacob die Catharina oder zur Ehe nemen sol, oder fl. 24 noch der Reformation Inhalt geben sol, dieweil er ihr die Ehe verheissen hat. So ist er bey dem Urteil plieben, das er sie nemen wol.” Derzsi: Gerichtsbuch nr. 82, 27.

⁹⁵ Eigen-Landrecht IV. 2. 8, 9 és 12. A Királyföldön érvényes törvénykezési gyakorlat több példát is kínál a vonatkozó rendszabályokhoz: Beszterce v. lt., Ser. I. nr. 5175; Derzsi: Gerichtsbuch nr. 204, 62.

illetve kölcsönről és adósokról, ingatlanörökség eladásáról vagy az állatok okozta kártétel számonkéréséről szóló artikulusokat megszövegezte.⁹⁶

Fronius munkájának jelentőségét, a jogi reformáció európai mintáihoz való megfeleltetése mellett,⁹⁷ talán érdemes lenne a szász törvényszékek joggyakorlatának viszonyrendszere szemszögéből is megvizsgálni. Művének a korabeli jogi gyakorlatba való beágyazottságát a törvényről vallott nézete is szemlélteti, amennyiben a *Statuta* első könyvében (Eigen-Landrecht I. 1. 5.) a következőképpen fogalmaz: „Mert a’ régi szokás, melly a’ közönséges hasznokat meg-nem bontja, törvény gyanánt tartatik meg”.⁹⁸ Fronius munkája, véleményünk szerint, nemcsak megkoronázta a szász kodifikáció és jogegységesítés csaknem fél évszázadig tartó erőfeszítéseit, hanem annak irányát is meghatározta. Hogyha Bomelius a jogegységesítést a Szász Universitas megalakulásának mintájára még a szebeni szabadságok kiterjesztésében látta (mint ahogy az művének címéből is kitetszik), Fronius a jogélet korszerűsítését a helyi bíróságok gyakorlatából (is) vett szabályok hozzáadásával valósította meg: a *Statuta* privilégiumként való elfogadtatásával tulajdonképpen jogerőre emelte a szász igazságszolgáltatásban a székek és körzetek külön jogát is.

Fronius tagja lett annak a szász delegációnak, amely az 1582. év végén Lengyelországba utazott Báthory Istvánhoz a *Statuta* privilégiumként való megerősítéséért. A delegációt Albert Huet szász gróf és szebeni királybíró vezette,⁹⁹ Bomelius nem vett részt benne. A törvénykönyv Báthory elé terjesztését a megerősítés reményében az Universitas már 1580-ban elhatározta,¹⁰⁰ de az előkészületek – így a *Statuta* korrekcióra szoruló helyeinek megvizsgálása a városok bíróságain – elhúzódtak 1582 nyaráig.¹⁰¹

⁹⁶ Eigen-Landrecht III. 2. 8; 3. 1–10; 6. 5; 7. 4–5; 9. 4, 9. A brassói törvénykezési jegyzőkönyvbe feljegyzett idevágó esetekhez lásd Derzsi: Gerichtsbuch nr. 324, 96; nr. 452, 104; nr. 327, 96; nr. 153, 47; nr. 313, 92; nr. 168, 52; nr. 178, 75; nr. 331, 98; nr. 573, 151; nr. 374, 110; nr. 131, 41; nr. 279, 123.

⁹⁷ Lásd a 79. jegyzetet, továbbá P. Szabó Béla: Erdélyi szászok 141.

⁹⁸ „Denn ein langer Brauch und Gewohnheit der gemeinen Nutzen nicht zumiderst ist noch schadet, mag für ein Recht gehalten werden.” A paragrafus magyar fordításához a Brukenenthal-gyűjteményben fellelhető magyar nyelvű példány szolgált. Lásd alább a 107. jegyzetet.

⁹⁹ A delegáció további tagjai Michael Hann szebeni tanácsos, Dominicus Dietrich segesvári királybíró, Joachim Koch medgyesi polgármester, Gaspar Budaker besztercei főbíró voltak. Lásd Adolf Laufs előszavát a *Statuta* kiadásához, Eigen-Landrecht X–XI.

¹⁰⁰ Uo. X–XI.

¹⁰¹ Az Universitas 1582. évi számadáskönyvében júniusi kifizetéssel még szerepel a szebeni iskola diákjainak a törvénykönyv lemásolásáért fizetett összeg: „Eodem [08.06.] Noch dem die Cronner hern das Teutsche Rechtsbuchlin oder Statuta Emendirt hatten, und wir aus befehl der Universitet, dasselbe Buch als baldt etlich mal aus zugeschreiben lassen, und in die Stedte schik solten, weil desselben Schreibens fil war, gab ich etlichem schullern, so dieselbe bücher abschriebln, zu lohn fl. 25.” Szeben szék és v. lt., Polgármesteri számadások 100 (1582). fol. 12v.

A delegáció útját siettette az a körülmény is, hogy 1581 őszén Báthory erdélyi kancellárja, Berzeviczy Márton révén 15 000 forint kölcsönt kért a szászoktól.¹⁰² Mivel a kölcsön fejében a fejedelem kétévi Szent Márton-napi adót engedett el, még ez idő lejárta előtt, 1582 végén esedékessé vált, hogy „szívességük” mintegy ellenszolgáltatásaképpen kéréseiket a király elé terjesszék. A *Statutat* Báthory István 1583. február 18-án kiadott oklevelében erősítette meg, miután azt erdélyi kancellárja mellett több jogban jártas személlyel is megvizsgáltatta.¹⁰³ Fronius ekkor még kijárta a királynál a város régi privilégiumainak megerősítését,¹⁰⁴ és nemességet szerzett magának, fiainak és lányának. Vállalkozói vénára vall, hogy a *Statuta* szerzőjeként megszerezte Báthorytól tíz évre a jogkönyv nyomtatásának jogát.¹⁰⁵ A jogkönyvet 1583-ban adták ki; a latin és német nyelvű nyomtatott példányok mellett¹⁰⁶ a *Statuta* számos kézzel írt másolata, magyar és román nyelvű fordítása is elterjedt.¹⁰⁷

¹⁰² „Anno domini 1581 die 20 Sept. Noch dem pol[nischen] König M[a]jes[t]ä]t ie durch den h. Martinum Bersewiczium an die Universitet eine gewisse Summa geldts zulaien begert, und daruber sich aller Gnaden gegen die Saxen erbotte, wurden inne von der Universitet fl. 15.000 den. 0 zulaihen zugesaget, welch geld auf czwen Sanct Martini czins geschlagen worden, dafon dan auch die Universitet vom F[ürstlichen] G[naden] eine verschreibung In-scription auf die S. Martini czinse hat“. Uo. 98 (1581). 7.

¹⁰³ Henrich Lemka doktor, Johann Torbek, Gdanzsk város titkára, Simon Brunshwing porosz királyi kamarás. Eigen-Landrecht XI.

¹⁰⁴ Febr. 28-tól márc. 18-ig Báthory megerősítette Brassó régi okleveleit, árumegállítási jogát a moldvai, havasalföldi és erdélyi kereskedőkre nézve, a város kárára tartott sepsiszentgyörgyi vásárok tiltását, Törcsvár és birtokainak felmentését minden adó és katonai terhek alól stb. Lásd Nussbächer: Matthias Fronius 112.

¹⁰⁵ Nussbächer szerint 1584. febr. 7-én a brassói küldöttek magukkal vitték a gyulafehérvári országgyűlésre a „Recht-Bücher” több példányát. Példányonként 40 dénárt fizetett ki a város. Uo. 112.

¹⁰⁶ A latin és a német kiadáson is ugyanaz olvasható: Gedruckt in Cronstadt in Siebenbürgen durch George Greus, in verlegung herrn Mathiae Fronii. Eigen-Landrecht 199.

¹⁰⁷ A *Statuta* egyik kéziratban fennmaradt másolatát az OSZK Kézirattára őrzi (Quart. Germ. 866). A törvénykönyv egy másik kézírata is fennmaradt a szebeni Brukenthal Múzeum könyvtárában „ex libris Jacob Sachse de Harteneck” bejegyzéssel a fedőlap belső oldalán. Georg Reissner von Reissenfels szebeni városi szenátor 1659-ben írt 750 oldalas *Comentatio succinta ad ius Statutarium seu municipale Saxonum in Transilvania* című kommentárja (Lipscse 1744) is tartalmaz egy másolatot az 1–100. oldalakon. (Lásd Adolf Laufs bevezetőjét, Eigen-Landrecht XIX.). A *Statuta* egyik magyar fordítása kéziratban a Brukenthal-gyűjteményben lelhető fel: *Az Erdély-Országi Szász Nemzetnek Szabad Polgári Törvénye, Elsőben Néhai Tekintetes Frónius Mátyás Brassoí Tanátsbéli Ur’ munkája által, Deák és Német Nyelvre fordítván, Szebenben Kéz-írásban ki-adattott az M.DCC.LVI. Esztend.* (D. Graeser 1769 m. p.), Brukenthal-gyűjtemény A 1–5. 56. Joseph Trausch szerint létezett bizonyos Christoph Gotzmeister tulajdonában egy 1583-as német példány, amelyhez hozzáfűztek egy magyar fordítást is „Finitum anno domini 1644 die 13 mensis Martii” bejegyzéssel a végén. Lásd Joseph Trausch: *i. m.* 361. (Ugyanitt Trausch említi a *Statuta* újjörög fordítását is.) Friedrich Schuler von Libloy említi egy vízaknai magyar fordítást is (*Siebenbürgische Rechtsgeschichte* II. Hermannstadt 1868. 206). A *Statuta* román fordítását Samuil Micu-Clain végezte el a resinári Vasile Pop 1798-ban

Fronius 1588. július 12-én halt meg 66 évesen. Élete utolsó évében – miután Lucas Hirscher, Brassó főbírája betegsége miatt nem tudta hivatalát ellátni – szülővárosának legfőbb méltóságának szerepét is betöltötte.¹⁰⁸ Három feleségétől összesen tizenkét fia és egy lánya született. Utódai közül az 1568-ban született Matthias 1608-ban a város főbírája lett, de 1609-ben meghalt. Az 1572-ben született Petert 1603-ban Prázmár lelkészévé választották, miután Honterus fia, Cornelius, aki addig ezt az állást betöltötte, meghalt pestisben. Peter 1610-ben halt meg szintén pestisben. Trausch szerint a család fiúágon csak 1855-ben halt ki.¹⁰⁹ Fronius haláláról a krónikaíró Martin Ziegler szülővárosa legnagyobbjainak kijáró tisztelettel emlékezik meg.¹¹⁰ Evilági boldogulása mellett Froniusé lett az utókor elismerése is. A szász törvénykönyv szerzőjeként az ő neve maradt fenn, Bomelius jogforrásgyűjtő erőfeszítéseiről a történetírás csak néhány gondolatban emlékezik meg. Még a szász törvénykönyv forráskapcsolatait vizsgáló korszerű elemzések is, bár rendre megemlítik a *Statuta* keletkezésében Bomelius hozzájárulását, szerepét a helyi rendszabályok összegyűjtésében vagy a tudós jog közvetítésében nem vizsgálják.

Következtetés

A szászok 16. századi története két neves alakjának életútja igen hasonló. A két pályafutás közötti megfeleléseket származásuk vagy iskolázottságuk is magyarázzák, de legfőképpen az a körülmény, hogy koruk gyermekeként az értelmiségi szerep egyszerre jelentette számukra a szellemi munkát, a hivatalviselés és a közéleti szereplés vállalását. Életútjuk pályafutásuk csúcán vált szét. Annyi más pályatársához hasonlóan Bomelius élete derekán lemondott hivatali szolgálatáról, és az egyházi pályát választotta. Fronius ellenben a hivatali boldogulás mellett döntött, és a városi igazgatás csaknem minden szintjét megjárva, élete végére szülővárosának legfőbb méltósága, a főbíró helyettesi tisztségét is ellátta. S bár a két értelmiségi habitus között nehezen lehet világos különbséget tenni, pusztán az életműveket meghatározó munkáik nyomán arra következtethetünk, hogy ameddig Bomelius szónoki képességekkel és gazdag történeti ismeretekkel rendelkező tudós volt, Fronius inkább gyakorló jogász és vállalkozó, aki képes volt tudását és hivatali munkái során szerzett tapasztalatát művének (és meglehet saját boldogulásának) szolgálatába állítani.

készült kézírata nyomán. Lásd Günther H. Tontsch: *Die rumänische Übersetzung des Eigenlandrechts vom Samuil Micu-Clain*. Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde II(1997). 41–51.

¹⁰⁸ Nussbächer: Matthias Fronius 112.

¹⁰⁹ Joseph Trausch: *i. m.* 358–359. Vö. Gernot Nussbächer: Matthias Fronius 113.

¹¹⁰ „1588. die [...] obiit amplissimus atque circumspetus dominus Matthias Fronius, reipublicae Coronensis iudex dignissimus, statutorum provincialium conditor.“ Quellen V. 100.

Parallel Lives: Thomas Bomelius and Matthias Fronius. Intellectual Careers In the Service of the Community. The study aims to present a parallel biography of two of the most important personalities of the Transylvanian Saxons' public life in 16th century and thereby to delineate the contemporary model of career building of intellectuals in urban milieu. Thomas Bomelius and Matthias Fronius have become known especially for their work. They were the authors of the *Statuta jurium municipalium Saxonum in Transsylvania* (1583), a 16th-century codification of Transylvanian Saxon law. This legal code compiled by the former/Bomelius was complemented and finished by the latter/Fronius. The study will detail how they worked as clerks, how they contributed to the renewal of the urban institutions and public life, the knowledge they accumulated and used and the methods they worked with. Accordingly, we focus on the effects their activity had on reforming urban administration in early modern Braşov and Sibiu.

FEJÉR TAMÁS

KIRÁLYFALVI JÁNOS (+1603) ÍTÉLŐMESTER HIVATALI PÁLYÁJA*

Királyfalvi János személyéről eddig két írás született: egyik Kelemen Lajos tollából, aki még az Unitárius Élet 1954. évi szeptemberi számában vázolta pályáját,¹ fél évszázaddal később pedig Horn Ildikó szentelt szintén egy rövid feldolgozást Királyfalvi életének, újabb forrásokat is bevonva vizsgálódásába.² Természetesen Trócsányi Zsolt is többször megemlíti Királyfalvit a fejedelemség központi kormányzatáról szóló munkájában. Első látásra tehát fölöslegesnek tűnik foglalkozni pályájával, de úgy véljük, még sok tisztázatlan kérdés maradt, és marad ezután is, különösen származását, családját és birtokszerzéseit, de a kormányzat szolgálatában töltött éveit illetően is. Ez alkalommal Királyfalvi pályáját ama szempontok szerint vizsgáljuk meg, melyek főként a kancelláriai személyzet archontológiájának összeállítása tekintetében szolgálnak tanulságokkal.

Életének korai szakaszáról igen keveset tudunk. Egy 1591. évi adat alapján Királyfalvi János Tövisen kórházat vásárolt a maga és – örökösök nélküli halála esetére – testvére, királyfalvi (*de Kyralfalva*) Székely István részére.³ Eszerint fivérét alighanem a Küküllő vármegyei (Magyar) Királyfalvához köthetjük, ahol bizonyára jószágot birtokolt, és nem kizárt, hogy János pályája is innen indult. Ezzel szemben Kelemen Lajos úgy véli, hogy Királyfalvi a Fehér vármegyei Veregyháza élők „kisbirtokos család fia volt”, mely familia ugyanott a későbbiekben is szerepel a forrásokban.

*Jelen tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ Kelemen Lajos: *Királyfalvi János ítélőmester*. Unitárius Élet VIII(1954). 3. sz. 3. Újra-kiadása: Keresztény Magvető XCVI(1990). 4. sz. 237–239; Uő.: *Művelődéstörténeti tanulmányok*. S. a. r. Sas Péter. Kvár 2009. 78–79. (A továbbiakban a Keresztény Magvetőben megjelent közlést használjuk.)

² Horn Ildikó: *Királyfalvi János (+1603)*. = Uő.: *Hit és hatalom. Az erdélyi unitárius nemesség 16. századi története*. Bp. 2009. 271–274.

³ ErdKirKv I/3. 1527, 1553. sz.

Nem teljesen világos előttünk Kelemen Lajos előbbi megállapítása, ugyanis Királyfalvi testvére, Székely István az említett oklevélben királyfalviként (és nem veresegyháziként) tűnik fel. Tudjuk ugyanakkor azt, hogy Veresegyházán volt egy Székely nevű család, melynek Mihály, Pál és Lőrinc nevű tagjait a források az 1570-es évektől több alkalommal is említik Fehér vármegyei alispáni és szolgabírói tisztségek viselőiként,⁴ és mindhárman gyakran feltűnnek vajdai emberként is. Tudjuk azt is, hogy Királyfalvi – aki, legalábbis az eddig fellelt adatok alapján, nem használta a Székely családnevet, hanem a forrásokban többnyire *Kiralyfalvi*-ként, ritkábban *de Kiralyfalva*-ként tűnik fel – 1597-ben veresegyházi (*de Weresegyhaz*) Királyfalvi Jánosként jelenik meg egy okiratban,⁵ és hasonlóképpen nevezi magát 1598. évi missilisében is.⁶ Nem kizárt tehát, hogy a két család rokoni kapcsolatban állt egymással, mi viszont inkább arra hajlunk, hogy Királyfalvi – előttünk ismeretlen időpontban, de mindenképpen 1597 előtt – birtokot szerzett Veresegyházán, és csupán azután használta (tegyük hozzá, meglehetősen ritkán) a veresegyházi előnevet.

Szintén Kelemen Lajos feltételezi, hogy Kolozsváron az unitárius tantézményben tanult. Mindenesetre egy 1583. márciusi 6-i kolozsvári perből megtudjuk, hogy Királyfalvi János egy időben Kolozsvár jegyzőjének, Trausner Lukácsnak – Dávid Ferenc vejének – a házában lakott „feltehetőleg mint ennek íródeák segítségével”.⁷ Ezzel magyarázza Kelemen Lajos a Dávid Ferencsel való szorosabb kapcsolatát is, ugyanis Királyfalvi volt az, aki az előbbi dévai fogságának idején haláláig a gondját viselte. Erről Gyulafi Lestár a következőket jegyezte fel: „Egy inasnál többnek szabad nem volt Dávid Ferenczhez járni, a penig Királyfalvi János volt, ki azután mesterré avagy protonotariussá lett vala. Ez mind halálig mellette”.⁸ Életének erről a szakaszáról tulajdonképpen ennyit tudunk, további adatokkal ezt mi sem tudtuk kiegészíteni. Annál többet sikerült viszont felderíteni életének következő, a kormányhatóságok szolgálatában eltöltött szakaszáról.

⁴ Székely Mihályra lásd: Kemény cs. csombordi lt., nr. 107; Szeben szék és v. lt., U V. nr. 960, 1034; ErdKápjkv VIII. 1. 670, 812 sz.; Szeben szék és v. lt., U V. nr. 1094. Székely Pálra: ErdKápjkv VIII. 1. 417, 908 sz. Székely Lőrinc: GyfKáptLt, Cista comitatum, Comitatus Albensis, Cista 2. fasc. 5. nr. 23. 1584-ben enyedi officialis volt, vö. Szeben szék és v. lt., U V. nr. 1396–1397. 1579–1580-ban Szeben város ügyvédjeként is előfordul az oklevelekben. Uo. nr. 960, 1386. Lásd még Gálfi Emőke tanulmányát e kötetben.

⁵ Vass Miklós: *Székely oklevelek a XVI. századból*. Történelmi Tár 1910. 269.

⁶ Beszterce v. lt., Ser. I. nr. 6192.

⁷ Kelemen Lajos: *i. m.* 238. A szóban forgó pert a város törvénykezési jegyzőkönyveiben nem sikerült fellelni. Trausnerről tudjuk, hogy 1582 tavaszáig volt a város jegyzője. Vö. Pakó László: *Prókátorok Kolozsváron a 16. század utolsó évtizedeiben*. = *Certamen* I. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában. Szerk. Egyed Emese-Pakó László–Weisz Attila. Kvár 2013. 260–261.

⁸ Gyulafi Lestár följegyzései 16.

Trócsányi említett munkájából megtudjuk Királyfalviról, hogy 1583–1590 között nagyobb kancelláriai írnok, 1588-ban titkár, 1594–1599 között pedig *fiscalis director* volt.⁹ *Secretariusi* tisztsége kapcsán jegyzi meg, hogy: „Titkár voltát némileg kétséssé teszi az a körülmény, hogy 1589–1590-ben ismét mint a nagyobb kancellária írnokát említik”.¹⁰ E megállapítására a későbbiekben még visszatérünk. Az bizonyos, hogy Trócsányi figyelmét elkerülte Kelemen Lajos említett írása, amit nem is róhatunk fel neki, ugyanis meglehetősen félreeső helyen, jegyzetek nélkül jelent meg. Abból viszont – egyebek mellett – már azt is megtudta volna, hogy egyfelől Királyfalvi ítélőszéki ülnökként is működött, másfelől pedig, hogy 1600-ban ítélőmesterként tűnik fel egy oklevélben,¹¹ és e tisztségét 1603 tavaszán bekövetkezett haláláig betöltötte. Ítélőmesteri tisztségét 1603. március 9-i dátummal egyébként az Erdélyi Országgyűlési Emlékek is említi,¹² ez viszont szintén elkerülte Trócsányi figyelmét, noha kétségtelenül őt tarthatjuk az országgyűlési végzések legalaposabb ismerőjének.

Mindezek után vizsgáljuk meg az általunk fellelt adatokat, melyek alapján azért Királyfalvinak a fentiektől némileg eltérő pályája rajzolódik ki. Királyfalvi legkorábban 1581. április 9-én tűnik fel a nagyobb kancellária íródeákjaként, a következő években pedig egyre jelentősebb tisztségeket tölt be.¹³ Az alábbi táblázatban e tisztségeire vonatkozó, általunk fellelt valamennyi adatot mutatjuk be évi lebontásban (a félkövérrel és kurzívval jelölt időpontokban az illető iratok Királyfalvi két tisztségét is említik):

	Nagyobb kancelláriai íródeák	Ítélőszéki ülnök	Titkár	Jogügyigazgató	Ítélőmester
1581	ápr. 9.				
1583	febr. 2.; máj. 14–15.; jún. 6., 26.; aug. 10.; szept. 11.; nov. 8.				
1584	febr. 16.; márc. 1., 8., 14.; ápr. 18.; júl. 16.				

⁹ Trócsányi: Központi kormányzat 185, 192, 364.

¹⁰ Uo. 185.

¹¹ Szádeczky Lajos: *Erdély és Mihály vajda története 1595–1601*. Oklevéltárral. Temesvár 1893. 396. Kelemen Lajos alighanem innen szerzett tudomást az adatról.

¹² EOE V. 41, 225.

¹³ Az átnézett forrásanyagban egyetlen utalást sem találtunk arra, hogy íródeákként a kisebb kancellárián is működött volna. Vö. Horn Ildikó: *i. m.* 271–272.

1585	febr. 5.; márc. 20., 25.; ápr. 9.; máj. 6.; júl. 20.; aug. 6.; szept. 10.; nov. 16.				
1586	júl. 6.; szept. 23.				
1587	jan. 4.; márc. 22.; ápr. 30.; máj. 24.; okt. 31.; dec. 23.				
1588	febr. 5.; ápr. 1.; máj. 1., 3–4., 13., 15., 21.; jún. 1., 30.; júl. 7.; okt. 17.		jan. 13.		
1589	febr. 17., 19.; márc. 11.; ápr. 21.; máj. 2., 10., 15. ; jún. 1.; júl. 1., 10., 16.; nov. 1., 14., 21.	márc. 7.; <i>ápr. 10. után</i> ; ápr. 21.; máj. 2.	<i>ápr. 10. után</i>		
1590	febr. 1.; márc. 1., 7., 25.; ápr. 20.; máj. 5., 25.; jún. 28., 30.; szept. 20.; okt. 16., 24.; nov. 10.				
1591	jan. 6.; márc. 5. ; máj. 1., 12.; nov. 16.	márc. 5. ; <i>máj. 2., 16.</i> ; <i>júl. 16.</i>	<i>máj. 2., 16.</i> ; <i>júl. 16.</i>		
1592	dec. 1. (?)			febr. 14., 22., 27.; márc. 17., 20.; júl. 6.; dec. 8.	
1593				máj. 2., 19.; szept. 7., 29.	
1594	júl. 21.(?)			szept. 27.; nov. 6.	
1595					
1596				nov. 16.	
1597				ápr. 16.; máj. 10.; jún. 11.; aug. 14.	

1598				febr. 25.; márc. 19.; ápr. 28.; máj. 30.; júl. 31.; nov. 25.; dec. 28.	
1599				szept. 23.	
1600					febr. 4. után; nov. 24.
1601					ápr. 13.; jún. 26.
1602					márc. 20.
1603					márc. 5., 9., 12.

A táblázatban idézett források jelzetei:

Nagyobb kancelláriai íródeák: Független oklevelek gyűjt., nr. 292; Jósika cs. hitbizományi lt. (KOKlGyűjt), nr. 269, 277, 324; Kemény cs. csombordi lt., nr. 155, 159, 163, 184; GyfKáptLt, Centuriae, Aa 25, D 7, D 62, DD 35, DD 47, K 61, M 37, U 35, S 64; GyfKáptLt, Cista comitatum, Cista Thordensis, fasc. 2. nr. 30; fasc. 1. nr. 49; uo. Cista Maramarosiensis, fasc. 4. nr. 33; uo. Cista Szathmariensis, fasc. 6. nr. 26; uo. Cista Albensis, Cista 2. fasc. 4. nr. 24; Cista 2. fasc. 1. nr. 1; Cista 3. fasc. 2. nr. 34; Cista 5. fasc. 1. nr. 53; Cista 4. fasc. 5. nr. 13; GyfKáptLt, Cista appendicis, nr. 121; uo. Miscellanea, Cista 1. fasc. 4. nr. 44; Brassó v. lt., Kiváltságlevelek, nr. 595, 598/a; uo. Stenner-gyűjt., Ser. II. nr. 175; HNLt, Oklevélgyűjtemény, nr. 147/1583; Hatfaludy cs. lt., XVII. (Mindszenti cs.), 1. tétel, évrendezett iratok (1584. márc. 14., 1588. jún. 30., okt. 17., 1590. jan. 8., jún. 4., jún. 8., 1591. máj. 1.); GyfKáptMlt, VI. doboz, nr. 81–82; Bálintitt cs. lt. (KOKlGyűjt), nr. 136; Vathy József letéte, 1. doboz (Báthory Zsigmond, 1587. márc. 22.); Sombory cs. lt. (P 607), fasc. K. nr. 4; fasc. 3. nr. 6, 10; KmKonvLt, Cista comitatum, Comitatus Kolos, K. nr. 115; uo. Metales, K. nr. 50; Bánffy cs. lt. (KOKlGyűjt), nr. 100; Dés v. lt., nr. 225; Wesselényi cs. lt., 1. tétel, 4. téka; Törzsgyűjtemény, nr. 150, 153; Kornis cs. lt. (KOKlGyűjt), évrendezett iratok (1594. júl. 21.); Bethlen cs. bethleni lt. (P 55), 1. tétel, évrendezett iratok (1590. júl. 28.); Mikó-Rhédey cs. lt., nr. I/159A. fol. 3; ErdKirKv I/3. 447, 540, 964, 1057, 1177, 1186, 1190, 1204, 1212, 1238, 1283, 1439. sz.; ErdKápJkv VIII. 1. 369, 397, 403, 460, 496, 538, 546, 565, 612, 641, 645, 653, 687, 872; ErdKápJkv VIII. 2. 425. sz.

Ítélszéki ülnök: Szeben szék és v. lt., U V. nr. 1039; Hatfaludy cs. lt., XVII. (Mindszenti cs.), 1. tétel, évrendezett iratok (1589. ápr. 10.); ErdKirKv I/3. 1020, 1057, 1439, 1527, 1553, 1648 sz.; ErdKápJkv VIII. 1. 641, 822. sz.

Titkár: Kemény Anna pusztakamarási lt. (KOKlGyűjt), nr. 33, 35, 36; Hatfaludy cs. lt., XVII. (Mindszenti cs.), 1. tétel, évrendezett iratok (1589. ápr. 10.); ErdKirKv I/3. 1527, 1553, 1648. sz.; ErdKápJkv VIII. 1. 822. sz.

Jogügyigazgató: GyfKáptLt, Cista diversorum comitatum, Cista 1. fasc. 3. nr. 42; fasc. 5. nr. 7, 60; uo. Cista comitatum, Cista Albensis, Cista 3. fasc. 1. nr. 18; Cista Hunyadiensis, fasc. 1. nr. 9; Teleki cs. marosvásárhelyi lt. (P 657), fasc. 60. nr. 6646; Szeben szék és v. lt., U V. nr. 1411, 2170; Radák cs. lt., 1. tétel, évrendezett iratok (1593. máj. 19.); Sombory cs. lt. (P 1916), 4. tétel, évrendezett iratok (1598. febr. 25.); KmKonvLt, Cista Comitatum, Comitatus Kraszna, I. nr. 10; Marosvásárhely v. lt., Acta Politica, I. nr. 50; Kemény cs. malomfalvi lt. (KOkIGyűjt), nr. 192; Jósika cs. hitbizományi lt. (KOkIGyűjt), nr. 410, 420; Kornis cs. lt. (KOkIGyűjt), évrendezett iratok (1593. máj. 2); Bálintitt cs. lt. (KOkIGyűjt), nr. 163–165; Beszterce v. lt., Ser. I. nr. 6192; Törzsgyűjtemény, nr. 220; KmKonvLt, Protocolla, X. köt. fol. 369r; KvEKt Kézirattára, Ms. 999. fol. 30r–v; Jakab Elek: *Oklevéltár Kolozsvár története második és harmadik kötetéhez*. II. Bp. 1888. 171; EOE IV. 322–324; Vass Miklós: *i. m.* 269–270; SzOkI VIII. 324–337.

Ítélmester: Haller cs. lt., nr. 2. fol. 9v; GyfKáptLt, Centuriae, C 76, CC 12, Gg 7; Bálintitt cs. lt., nr. 62. fol. 1; Bethlen cs. keresdi lt., nr. 328. fol. 1–5; Hatfaludy cs. lt., XVII. (Mindszenti cs.), 1. tétel, évrendezett iratok (1603. márc. 9, 12.); KmKonvLt, Protocolla, XV. köt. fol. 46r–47r, fol. 230r–v; EOE V. 225; Szádeczky Lajos: *i. m.* 396.

Mielőtt az adatokat alaposabban megvizsgálnánk, csupán még azt említjük meg, hogy a fenti tisztségei mellett Királyfalvi még prókátorkodott is, bár erről csupán néhány adat tanúskodik. 1585. március 20-án a Tamásfalvi Miklós gyulafehérvári provisor ítélőszéke előtt folyó perben Királyfalvi János nagyobb kancelláriai íródeák mint Tollkötő Péter feleségének, Darabit Erzsébetnek a törvényes prókátora tűnik fel.¹⁴ 1589. január 22-én Brassó város vallja ügyvédül más, ismert prókátorok (pl. Trausner Lukács, Pistaki Lukács, Köpecsi János stb.) társaságában,¹⁵ február 28-án pedig neve ismét feltűnik ügyvédvállásban.¹⁶ (Itt kell utalnunk arra, hogy míg a kisebb kancelláriai íródeák esetében gyakori, hogy ügyvédi megbízatásokat teljesítenek, ez a nagyobb kancelláriai kollégáik esetében igen ritka jelenség.) 1592. február 22-én,¹⁷ július 6-án,¹⁸ 1593. május 19-én¹⁹ és 1598. február 25-én²⁰ pedig – mások mellett – Királyfalvi János fiscalis directort

¹⁴ GyfKáptLt, Cista comitatum, Comitatus Albensis, Cista 5. fasc. 1. nr. 53. Lásd még: Törzsgyűjtemény, nr. 131.

¹⁵ Brassó v. lt., Schnell-oklevélgyűjt., III. köt. nr. 195. Íródeáki tisztére az ügyvédválló levelek nem utalnak.

¹⁶ Béldi cs. lt. (KOkIGyűjt), nr. 181.

¹⁷ Teleki cs. marosvásárhelyi lt. (P 657), fasc. 60. nr. 6646.

¹⁸ Kemény cs. malomfalvi lt. (KOkIGyűjt), nr. 192.

¹⁹ Radák cs. lt., 1. tétel, évrendezett iratok (1593. máj. 19.).

²⁰ Sombory cs. lt. (P 1916), 4. tétel, évrendezett iratok (1598. febr. 25.).

is ügyvédül vallják. Nem teljesen világos előttünk, hogy a jogügyigazgatóság mennyire volt összeegyeztethető az ügyvédkedéssel, de tény az, hogy e tisztség betöltői gyakran feltűnnek az ügyvédvallásokban. Ugyanakkor eddig csupán néhány olyan esetet találtunk, amikor a jogügyigazgató magánszemélyek pereit vivő ügyvédként jelenik meg.²¹

Végigtekintve a táblázaton, teljes zavar tanúi vagyunk Királyfalvi tisztségeit, főként azok váltakozását illetően. Mindenekelőtt az tűnik szembe, hogy Királyfalvi 1588. január 13-án secretariusként jelenik meg, az esztendő hátralevő részében viszont csupán nagyobb kancelláriai íródeák minőségében említik az oklevelek; 1589-ben feltűnik íródeákként, ítélőszéki ülnökként és titkárként, 1590-ben viszont ismét csak írónoki tisztére utalnak a források, 1591-ben pedig újra említik mindhárom tisztségét. És ezt nem feltétlenül tulajdoníthatjuk a források hiányának, ugyanis, mint a táblázatból kiderül, erre a négy esztendőre több tucat adattal rendelkezünk. (Különösnek találjuk ugyanakkor azt is, hogy nem került elő egyetlen olyan forrás sem az említett esztendőkből, amely mindhárom tisztére utaljon.) Továbbá szembetűnik az is, hogy 1592. december 1-én íródeákként tűnik fel, miután 1592 februárjától fiscalis director volt. E tekintetben további kutatásra lesz szükség, de nem kizárt, hogy a mandatum olyan korábbi szöveg alapján készült, melyben Királyfalvi neve még az íródeákok között szerepelt. Érdekes módon, erre az oklevél leírója nem figyelt fel, de elkerülte Kovacsóczy figyelmét is, aki pedig ellátta lecta jegyével az okiratot. Ha előbbi feltételezésünk beigazolódik, akkor hasonló pontatlanságok más alkalommal is előfordulhattak, a kancelláriai személyzet archontológiájának összeállításakor tehát – lehetőség szerint – erre a jelenségre is fokozott figyelmet kell fordítani. Ez ugyanakkor felvet egy másik kérdést is, nevezetesen, hogy a kancellárián belül sem tartották szorosabban nyilván az íródeák-állományban közbejött személyi változásokat. 1594 júliusában ismét íródeákként tűnik fel, amire előbbi feltevésünk aligha nyújt magyarázatot. A Kornis család levéltárában fennmaradt 1594. július 21-i, Gyulafehérváron kelt iktatóparancs értelmében a fejedelem meghagyta Királyfalvi János, Ádámosi Demeter, Zákány Gábor, Bernádfi János, Zlatari Mátyás, Váradi Pál, Vajai János, Vajda János, Kolozsvári István, Gyarmati Imre és Torockai Miklós nagyobb kancelláriai íródeákoknak, hogy miután másik oklevelével a Fehér vármegyében fekvő Monora, Kiscserged, Nagycserged, Preszáká, Alamor, Csanád, Sorostély nevű fejedelmi birtokokat, valamint a monorai nemesi udvarházat Kovacsóczy Farkas kancellárnak és taná-

²¹ Pl. szentgyeydi Somlyai Gergely a feleségének, Wass Ágnesnek volt az ügyvédje bizonyos per kapcsán kötött megállapodásban. Vö. Rhédei cs. lt. (P 1870), 21. tétel, évrendezett iratok (1585. jan. 27.). A kérdéssel kapcsolatosan lásd még Bogdándi Zsolt tanulmányát jelen kötetben.

csúrnak, általa testvéreinek, Jánosnak és utódaiknak 12 ezer forintot inscribálta, vezessék be őket azok birtokába.²² Az oklevél az úgynevezett „autentikus” pecséttel, valamint – legalábbis véleményünk szerint – Kovacsóczy kézírását utánzó lecta jeggyel van megerősítve.²³ Ezenfelül a mandatum első négy-öt sora meglehetősen rendezetlennek tűnik (a sorok és szavak közötti távolságok egyenlőtlenek), általában véve az okirat összképe nem feltétlenül illeszkedik bele a kancelláriai kiadványok sorába (bár kétségkívül találunk még kevésbé igényes kiállítású okleveleket). Ugyanakkor az említett íródeákok közül Királyfalvi János mellett Váradi Pál, Vajai János és Vajda János ebben az esztendőben – legalábbis az általunk fellelt adatok bizonyága szerint – már nem működött kancelláriai íródeákként. (Váradiról 1589-ből, Vajait és Vajdát illetően pedig 1590-ből²⁴ származnak utolsó adataink.) Meg kell említenünk viszont azt, hogy ismerjük az említett birtokok iktatásáról kiállított jelentőlevelet is, pontosabban annak töredékét, amely szintén a Kornis család levéltárában maradt meg.²⁵ Összehasonlítva ennek írását az iktatóparancsával, megállapítható, hogy mindkét oklevelet ugyanaz a kéz írta. A jelentés csonka szövege megőrizte a fenti statutoria végét, a dátum viszont itt július 8., és nem július 21., mint az eredetiben. Ugyanakkor a statutio végrehajtására az íródeákok július 13-án szálltak ki, ami szintén korábbi, mint az eredeti mandatum kelte. Más szóval még arra sem gondolhatunk, hogy a kelteztést az iktatóparancs bemásolásakor írták el. Ha ehhez a zavaros kronológiához és az íródeákok működésére vonatkozó megállapításainkhoz hozzávesszük még a lecta jegy eredetiségével kapcsolatos kételyeinket is, úgy véljük, elegendő alapot nyújt ahhoz, hogy az oklevelet gyanús hitelességűnek minősítsük. Ezt látszik megerősíteni az is, hogy az iktatást éppen Királyfalvi János, valamint Váradi Pál nagyobb kancelláriai íródeákok végezték, akik pedig, mint említettük, ekkor már évek óta nem működtek a kancellária kötelékében. Ez a második alkalom tehát, hogy Királyfalvi, aki egyébként már 1592 februárjától fiscalis director, íródeákként tűnik fel 1594-ben. Sajnos, a jelentés dátuma hiányzik, de kiállítására alighanem az iktatástól számított 16. napon, tehát július végén került sor. E két oklevél hitelességével kapcsolatos kételyeinket némileg enyhíti az, hogy 1594. október 31-én Kovacsóczy Farkas testvére, János a káptalan előtt a fejedelmet és utódait eltiltotta, hogy a kancellár birtokait

²² Kornis cs. lt. (KOKIGyűjt), évrendezett iratok (1594. júl. 21.).

²³ A gyakorlatnak megfelelően ugyanis a kancellárok a saját maguk iktatását elrendelő mandátumokra is rávezették *lecta* jegyüket. Vö. Fejér Tamás: *Kancelláriai jegyzetek az erdélyi fejedelmi kancellária okleveles gyakorlatában a Báthoriak korában (1571–1602)*. Turul LXXXVIII(2015). 3. sz. 83–84.

²⁴ 1602 márciusában feltűnik ugyan egy fogarasi Vajda János nevű nagyobb kancelláriai íródeák (vö. ErdKírkv I/3. 1820. sz.), de alighanem két különböző személyről van szó, minthogy a fenti Vajda János karánsebesi volt. (Vö. ErdKáplkv VIII. 1. 661. sz.).

²⁵ Kornis cs. lt. (KOKIGyűjt), évrendezett iratok (1594. júl.).

– köztük az említetteket is – eladományozzák, inscribálják vagy bármilyen más módon elidegenítsék, a hiteleshelyeket pedig attól, hogy azokra vonatkozó okiratokat állítsanak ki.²⁶ Úgy tűnik tehát, hogy augusztus 28-i elfogatása előtt mégis sor került Kovacsóczy bevezetésére az említett jószágokba. A kérdés tisztázása további, írásunk tárgyához közvetlenül nem kapcsolódó kutatásokat igényel, de már a fentiek alapján is úgy véljük, hogy a Királyfalvi nagyobb kancelláriai írnokságára vonatkozó 1594. évi adatok tévesek. Mégha az iktatóparancs esetében gondolhatnánk arra, hogy az első helyen feltüntetett Királyfalvinál az oklevél leírója egyszerűen megfélekedezett arról, hogy utaljon jogügyigazgatói tisztre, a jelentőlevél esetében viszont már semmilyen magyarázatot nem találunk.

Jogügyigazgatói tisztsége kapcsán utalunk arra, hogy az 1598. május 30-i, Besztercehez intézett levelét *director causarum regalium*ként írta alá.²⁷ A királyi jelző itt azért tűnik fel, mert Báthory Zsigmond második lemondása utáni időszakban vagyunk, amikor a fejedelemség kormányzását II. Rudolf megbízásából 1598 áprilisában névleg Mária Krisztierna, ténylegesen pedig a császári biztosok vették át. Jóllehet a későbbiekben a császár Miksa főherceget kinevezte Erdély kormányzójává, de utóbbi csak Kassáig jutott el, Báthory Zsigmond ugyanis már augusztus 20-án bevonult Kolozsvárra, 22-én pedig a szászsebesi országgyűlés ismét elismerte fejedelemnek. A táblázatból is kitűnik, hogy Királyfalvi fiscalis directorsága után szerezte meg az ítélőmesteri tiszteletet. Ezzel nem volt egyedül a 16. század második felében, minthogy Wesselényi Miklós is jogügyigazgatósága után nyerte el a protonotariusságot,²⁸ ugyanakkor ez jelentette mindkettőjük hivatali karrierjének a csúcát. Itt utalunk arra, hogy Királyfalvival párhuzamosan a másik ítélőmesteri tisztelet bizonyos ideig a már említett Trausner Lukács töltötte be.²⁹

Ami tehát Királyfalvi tisztségeinek „rendszeretlen” váltakozását illeti, bizonyos, hogy a kérdés tisztázására további adatokra és főként a központi adminisztráció hivatalnokrétegének a jelenleginél mélyrehatóbb ismeretére lesz szükség (pl. a „tisztségthalmozás” kérdésének a vizsgálata a lehető legszélesebb forrásbázis alapján igen hasznos eredményekhez vezethet), de egy megállapításunkat már e helyen előre bocsátjuk. Azt tudniillik,

²⁶ Bálinti cs. lt. (KOKlGyűjt), nr. 167.

²⁷ Beszterce v. lt., Ser. I. nr. 6192. Itt utalunk arra, hogy az általunk fellelt adatok értelmében Királyfalvi jogügyigazgatói tiszteletét még 1592 elején elnyerte, és azt Báthory András rövid uralkodása idején is betöltötte. Vö. Horn Ildikó: *i. m.* 273.

²⁸ Wesselényire részletesebben lásd Bogdándi: Wesselényi 236–250.

²⁹ Trausnerről bővebben lásd Dáné Veronka: *A Trausznerek a fejedelemség korában. = Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. Pál-Antal Sándor–Sipos Gábor–W. Kovács András–Wolf Rudolf. Kvár 2003. 85. Az ott leírtak értelmében Királyfalvi 1603 elején Trausnert követte az ítélőmesteri tiszteletben, viszont bizonyos, hogy már 1601 áprilisától Királyfalvi is protonotarius volt.

hogy amikor egy időben több tisztséget viselt (íródeák, ülnök, titkár), a fejedelmi parancslevelekben és azok végrehajtásáról kiállított jelentésekben Királyfalvi csupán kancelláriai íródeákként jelenik meg. Úgy tűnik tehát, hogy ezekben az iratokban további tiszteinek említésére nem volt szükség, ő ugyanis íródeák minőségében kapott megbízást a teendőik végzésére. (Egyébként arra is találunk példát, hogy a mandatumok – mások mellett – secretariusokat is megneveznek pl. iktatás végrehajtására. A források tehát e tekintetben nem mutatnak egységes gyakorlatot.) Adománylevelekben, bevallásokban, valamint az azokat jóváhagyó consensus-levelek esetén viszont felsorolják az éppen akkor betöltött összes tisztét vagy legalábbis a jelentősebbeket. (A donációk egyébként más tekintetben is fontosak: Báthory Zsigmond azzal indokolta adományait, hogy Királyfalvi a kancellárián a fejedelmet és az országot illető oklevelek kiállításában, valamint az ítélszéken tanúsított hű szolgálatokat, ami tehát a „szokott” formulákkal ugyan, de mégis némi betekintést nyújt a kancellárián végzett munkájába.³⁰) A titkárként tett aperta jegyzetekben pedig azt a tisztét tüntette fel, amely őt feljogosította e művelet elvégzésére, az pedig a secretariusi tisztség volt.³¹ Királyfalvi példája arra enged tehát következtetni, hogy tisztései közül mindenekelőtt az került említésre, melyre adott körülmények között szükség volt, és mely alapján elvégezhetette az illető műveletet.

Az elmondottak némiképp érthetőbbé teszik Királyfalvi tisztségeinek „váltakozását”, bár nem tudjuk megállapítani, hogy közelebről milyen időponttól, illetve meddig töltötte be például az ülnöki vagy titkári tisztséget. Megfigyelhető, hogy 1581-től 1603-ig folyamatosan viselt valamilyen hivatalt, és szolgált Báthory Kristófot és Zsigmondot, Mária Krisztiernát, Báthory Andrást, Csáky Istvánt és a rendeket, valamint Básta Györgyöt.

³⁰ „... tum vero attentis et consideratis fidelitate et fidelibus servitiis egregii Ioannis Kyralfalwy, iurati assessoris sedis nostrae iudiciariae et scribae cancellariae nostrae maioris, quae idem nobis et huic regno inde ab initio principatus nostri cum in ipsa cancellaria nostra in expediendis litteris nos et statum regni nostri concernentibus, tum vero in assessoratu ab eo toto tempore, quo eo munere fungitur, summa fide, diligentia et alacritate exhibuit et impendit...” GyfKáptLt, Libri regii, IV. köt. p. 467–468. Vö. ErdKirKv I/3. 1057. sz.; „... et nihilominus attentis et consideratis fidelitate et fidelibus servitiis annotati Ioannis Kiralfalvi nobis et huic regno tam in sede nostra iudiciaria, quam vero in ipsa cancellaria nostra maiori in conscribendis litteris nos et statum regni nostri concernentibus, ab eo summa diligentia animoque alacri et constante a compluribus iam annis exhibitis et impensis...” KmKonvLt, Protocolla, XI. köt. fol. 273v–275v. Vö. ErdKirKv I/3. 1553. sz.; „... tum vero attentis et consideratis fidelitate et fidelibus servitiis egregii Ioannis de Kiralfalva, iurati assessoris sedis nostrae iudiciariae et secretarii cancellariae nostrae maioris, quae idem cum in officio assessoratus, ab eo toto tempore, quo eo munere fungitur, tum etiam in cancellaria nostra maiori in conscribendis litteris nos et statum regni nostri concernentibus, a compluribus iam annis assiduo labore summaque animi sui promptitudine et constantia exhibuit et impendit...” Uo. fol. 326v–327r. Vö. ErdKirKv I/3. 1648. sz.

³¹ Az aperta jegyzetéről, különösen a Királyfalvi által tett jegyzetéről lásd Fejér Tamás: *i. m.* 90–91.

Ugyanakkor annak ténye, hogy jogügyigazgatói, majd ítélőmesteri tisztét a századforduló zavaros éveiben, az állandó uralomváltások közepette is megőrizte, szakértelme mellett alighanem jó helyzetfelismerésének is tulajdonítható. Egyébként halála is szolgálat közepette érte. 1603 februárjában ugyanis tagja lett annak a követségnek, amelyet a rendek II. Rudolf császárhoz küldtek Prágába.³² A hattagú követség március közepe táján indult útnak, Királyfalvi viszont Prágába érkezésük után meghalt. Erről Istvánffy Miklóstól a következőket tudjuk meg: „Egyik közülök, Királyfalvi, minekelőtte elmennének [ti. Prágából], meghalván, és mivel Arrianus eretnek volt, az városban elig találtatott eltemetése helye.”³³ Haláláról Szamosközy is megemlékezik: „... Királyfalvi János protonotarius Prágába az követségbe holt meg”.³⁴

Hogy pályafutása során szakértelme mellett kinek a pártfogását élvezte Királyfalvi, arról csak közvetett adataink vannak. Kovacsóczy Farkas kancellár az 1590. évi végrendeletében – többek között – őt is megemlíti, bizonyos ingóságokat hagyott reá.³⁵ Gálffy János tanácsúr pedig az 1592. évi testamentumának egyik végrehajtójául jelölte meg.³⁶ Nem kizárt tehát, hogy mindkettő segítette őt hivatali pályájának valamelyik állomásán. Az bizonyos viszont, hogy ezek a kapcsolatok nem voltak annyira szorosak, ugyanis sem Gálfi János 1593. évi, sem Kovacsózy 1594. évi kivégzése nem törte meg Királyfalvi karrierjét, ítélőmesteri tisztét pedig ezután nyerte el.

Néhány következtetés Királyfalvi pályája alapján, ami a központi adminisztrációval, főként a fejedelmi kancelláriával kapcsolatos archontológiai kutatásokat illeti:

1. Tekintettel arra, hogy kancelláriai íródeákságára vonatkozó adatok nagy számban kerültek elő, jó esély van arra, hogy többé-kevésbé pontosan meg tudjuk állapítani működésének idejét. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy valamennyi íródeákra Királyfalviéhoz hasonló mennyiségű adat kerül elő, de mindenképpen biztató jel arra, hogy a kancellária íródeák-állományának zömét nem csupán név szerint ismerhetjük meg. Ugyanakkor, legalábbis véleményünk szerint, hivatalviselési idejük meghatározása során nem szorítkozhatunk csupán az évkörök megállapítá-

³² EOE V. 45–46.

³³ Istvánffy Miklós *Magyarok dolgairól írt históriája*. Tállyai Pál XVII. századi fordításában. I/3. S. a. r. Benits Péter. Bp. 2009 (Történelmi Források I). 405. „... uno ex eis Quiralffalvaio, antequam discederent, morte sublato, et quod Arianæ sectæ esset addictus, vix in urbe sepulturam nacto.” *Nicolai Isthvanfi Pannoni Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV*. Colinae Agrippinae 1622. 794.

³⁴ Szamosközy IV. 201.

³⁵ „Királyfalvy János deáknak egy fejr szőnyeget és öt sing gránátot”. Vö. Szádeczky Lajos: *Kovacsóczy Farkas levelei (1577–1594)*. Történelmi Tár 1893. 39.

³⁶ Horn Ildikó: *i. m.* 273.

sára, hanem szükséges lesz megadni a legkorábbi és legkésőbbi említés pontos időpontját. Ugyanis csupán ez alapján tudjuk – példának okáért – megállapítani azt a Királyfalvi kapcsán is említett jelenséget, hogy a forrásokban íródeákként jelölt személy abban az időpontban valójában már más tisztséget töltött be. Szintén íródeáksága kapcsán figyeltünk fel egy másik jelenségre, nevezetesen arra, hogy működésének első éveiben például az iktatóparancsokban rendszerint a megnevezett írkokok sorának végén/második felében tűnt fel, a későbbiekben viszont neve egyre előbb került, 1589-től pedig, kivéve egy-két esetet, mindig első helyen van említve. Úgy tűnik tehát – legalábbis Királyfalvi példája erre enged következtetni –, hogy az írkokok sorrendje a fejedelmi mandatumok élén nem volt véletlenszerű, hanem az valamilyen rangsort (?) is jelentett. Tekintettel ugyanakkor arra, hogy Királyfalvit a források 1589-től – amint a táblázatból kitűnik – néhány alkalommal titkárként is említik, nem kizárt, hogy ez az „előkelő” hely épp azt hivatott jelölni, hogy ő, bár erre nem történik utalás az oklevél szövegében, titkár volt, azaz rangban megelőzte az íródeákokat.

2. Királyfalvi esete világosan megmutatja, hogy a secretariusok archontológiájának összeállítása igen nehéz vállalkozásnak bizonyul – legalábbis ami a 16. század második felét illeti. Más szóval kevés esély van arra, hogy meg tudjuk állapítani a titkárok működési idejének kezdő és befejező időpontját. És a legfőbb akadályt nem a források hiánya jelenti, hanem az, hogy a források – mint láttuk – igen gyakran nem utalnak magára a tisztségre. A másik nehézség abból adódik, hogy a titkárok igen ritkán tűnnek fel a kancelláriai jegyzetekben. Ennek elsősorban az az oka, hogy a secretariusok az oklevélkiállítás körüli munkákban, általában a kancellárián kifejtett tevékenységük során rendszerint nem végeztek olyan műveleteket, amelyekért kancelláriai jegyzetben felelősséget kellett volna vállalniuk. Következésképpen nevük – az ítélmesterekéhez képest – teljesen a háttérbe szorult.³⁷ Pedig Királyfalvi esetében is jól látható, hogy a kancelláriai jegyzetek³⁸ milyen nagy segítséget jelentenek hivatali pályájának feltárásában, titkári tisztról ugyanis első alkalommal ezekből a jegy-

³⁷ A kérdést más alkalommal kívánjuk megvizsgálni, e helyen mindössze arra utalunk, hogy csupán ama titkárok hivatalviselési idejét tudjuk pontosabban megállapítani, akik okleveleket ellenjegyeztek. Ezt a műveletet viszont az ismert titkároknak kevesebb, mint a fele végezte rendszeresebben.

³⁸ Kemény Anna pusztakamarási lt. (KOKlGyűjt), nr. 33, 35, 36. Mindhárom jelentés hátoldalán: „1588. die 13. Ianuarii. In absentia magnifici domini Wolffgangi Kowachoczy cancellarii, aperta per me Ioannem Kiralyfalwy cancellariae maioris secretarium.” Másik aperta jegyzetében pedig ülnöki tisztére is utal: „1589 [...] in absentia magnifici domini cancellarii aperta per me Ioannem de Kiralyfalwa assessorem sedis iudiciariae et secretarium illustrissimi principis.” Vö. Hatfaludy cs. lt., XVII. (Mindszenti cs.), 1. tétel, évrendezett iratok (1589. ápr. 10.)

zetekből szerzünk tudomást. Visszatérve Trócsányi ama megállapítására, miszerint Királyfalvi titkári tisztét bizonytalanná teszi az, hogy a későbbiekben ismét íródeákként említik a források, azt kell mondjuk, hogy pályája e tekintetben nem egyedülálló. Szélesebb körű adatgyűjtés ugyanis azt mutatja, hogy más secretarius is volt hasonló helyzetben. Példának okáért Zsámbokréti Pál nevét említjük meg, aki az 1583. május 14-i intó-, idéző- és értesítőlevélben³⁹ nagyobb kancelláriai íródeákként tűnik fel, ugyanazon a napon – az ő részére – kiállított iktatóparancsban viszont már titkárként jelenik meg,⁴⁰ május 15-én pedig ismét írnokként említi egy intó- és értesítőlevél.⁴¹ (Talán nem lesz lényegtelen megemlíteni, hogy mindhárom okirat Gyulafehérváron kelt, és Kovacsóczy látta el lecta jegyével.) Zsámbokréti esetében tehát az is kimutatható, hogy egy és ugyanazon napon különböző tisztségek betöltőjeként említik az okleveles források.

3. Talán az előbbinél is reménytelenebb vállalkozásnak tűnik a táblai ülnökök archontológiájának az összeállítása, annyira esetlegesen tűnnek fel e tisztség viselői a forrásokban. Esetükben, úgy véljük, már az is sikernek könyvelhető el, ha egyáltalán név szerint ismerni fogjuk mindazokat, akik betöltötték e tisztséget, működésük pontos idejének megállapításáról tehát le kell mondanunk.

4. Ami a fiscalis directori hivatalt illeti – tekintettel, hogy arra vonatkozó adatok, amint ezt Királyfalvi esete is jól mutatja, a forrásokban meglehetősen gyakran tűnnek fel, – úgy véljük, e tisztséget viselők jegyzéke hiánytalanul összeállítható, minél terjedelmesebb okleveles anyag átnézése alapján pedig meg tudjuk állapítani hivatalviselési idejük pontos évkörét,⁴² sőt, több esetben alighanem a tisztségváltás közelebbi időpontját is.

5. Királyfalvi ítélőmesteri működéséről igen kevés adatunk van, azt sem sikerült tisztázni, hogy mikortól tölti be a tisztséget, nem sikerült azonosítani lecta jegyét sem.⁴³ Mindez főként az 1600–1603-as évek forrásviszonyaira vezethető vissza, de nem kizárólag arra, és az ezekben az években működő protonotariusokról – Királyfalvi mellett Kakas Istvánról és Trausner Lukácsról – várhatóan csekély mennyiségű adatra számíthatunk.⁴⁴

³⁹ GyfKáptLt, Cista appendicis, nr. 121.

⁴⁰ GyfKáptLt, Centuriae, Aa 25.

⁴¹ GyfKáptLt, Miscellanea, Cista 1. fasc. 4. nr. 44. Lásd még pl. ErdKirKv I/3. 447, 469. sz.

⁴² A 16. század második fele jogügyigazgatóinak teljes jegyzékét lásd Bogdándi Zsolt jelen kötetben közölt tanulmányában.

⁴³ Királyfalvi, valamint Trausner ítélőmesteri működéséhez fűződik az alábbi, egészen kivételes eset, nevezetesen, hogy az 1601. jún. 26-i bevallólevelén mindkettőjük kancelláriai jegyzetével találkozunk: „Coram me magistro Luca Trausner prothonotario regni Transsylvaniae propria manu; Coram me magistro Ioanne Kiralyffalvy eiusdem regni Transsylvaniae protonotario manu propria”, vö. GyfKáptLt, Centuriae, Gg 7.

⁴⁴ Vö. Fejér Tamás: *i. m.* 94.

Végezetül néhány adatot birtokairól, családjáról. Királyfalvi hivatali pályája során természetesen vagyont is gyarapította, bár erről meglehetősen kevés információval rendelkezünk. Birtokainak egy része Fehér vármegyében (Gyulafehérvár,⁴⁵ Tövis,⁴⁶ Hidvég, Árapatak, Erősd,⁴⁷ Magyarcsesztve, Csongva,⁴⁸ Tóalja,⁴⁹ Ivánfalva,⁵⁰ Veresegyháza), másik része pedig Sepsi- (Aldoboly, Martonos, Szacsva, Bikfalva⁵¹), Csík- (Szentmárton⁵²) és Udvarhelyszékben (Csehétfalva⁵³) feküdt. Nem sikerült megállapítani, hogy mikor szerzett birtokot Veresegyházán, melyről előnevét vette. Eddig csupán azt a korábbiakban is említett adatot sikerült fellelni, mely szerint 1597-ben már veresegyházi Királyfalvi Jánosként tűnik fel, következőképpen a jószág elnyerésének időpontja ez előttre tehető. Az eddig fellelt adatok alapján négy alkalommal részesült fejedelmi adományban, melyeket, mint említettük, szolgálatai jutalmaként nyert. Tekintettel arra, hogy a fejedelmi székhelyen viselt tisztségeket, igyekezett annak közelében birtokokat szerezni, Gyulafehérváron is volt háza. Minthogy főként az 1591 előtti időszakból rendelkezünk birtokszerzéseire vonatkozó forrásokkal, úgy véljük, ennek kapcsán további adatok előkerülése várható. Más szóval igen nagy valószínűség szerint vagyont nagyobb mértékben sikerült gyarapítania fiscalis directorsága és ítélőmestersége idején, mint a korábbi időkben.

Családjáról, mint említettük, hasonlóképpen keveset sikerült felderíteni. Királyfalvi 1593. január 20-i levelével hívta meg Beszterce város tanácsát az újfalvi Szász Ferenc leányával, Borbálával február 28-án tartandó menyegzőjére, amelyre a Fehér vármegyei Oláhújfaluban került sor.⁵⁴ Ez a Szász Borbála egyébként rokoni viszonyban állt Szamosközy István szintén Szász Borbála nevű feleségével, pontosabban az előbbi apja és az utóbbi nagyapja testvérek voltak, és attól az enyedi Szász Johanntól származtak, aki az 1430-as években Luxemburgi Zsigmond és Albert király kancelláriájának a jegyzője volt, később protonotarius lett, valamint szászsebesi

⁴⁵ ErdKirKv I/3. 805, 1020, 1439. sz. Lásd még: GyfKáptLt, Cista comitatum, Comitatus Albensis, Cista 4. fasc. 5. nr. 12.

⁴⁶ ErdKirKv I/3. 1527, 1553. sz.; Bálintitt cs. lt. (KOKlGyűjt), nr. 163, 164, 165. Lásd a függetlét is.

⁴⁷ ErdKirKv I/3. 1057. sz.

⁴⁸ Szádeczky Lajos: *i. m.* 396.

⁴⁹ KmKonvLt, Protocolla, XV. köt. fol. 46r–47r.

⁵⁰ Uo. 230r–v.

⁵¹ ErdKirKv I/3. 1057. sz.

⁵² Uo. 540. sz.

⁵³ Uo. 1648. sz.

⁵⁴ Beszterce v. lt., Ser. I. nr. 5636. Kiadása: *Politika és házasság. Menyegzőre hívogató levelek a 16. századi Erdélyből.* S. a. r. Horn Ildikó–Kreutzer Andrea–Szabó András Péter. Bp. 2005. 186–187.

és szebeni királybíróként is működött.⁵⁵ Minden jel szerint Királyfalvinnak Szász Borbálától két fia született: András és Gáspár. Előbbi a káptalan előtt 1615-ben oláhújfalvi (de Olah Uyfalu) Királyfalvi Andrásnak,⁵⁶ egy 1618. évi oklevélben viszont veresegyházinak (de Veresegyhaz),⁵⁷ 1620-ban pedig, szintén a káptalan által kibocsátott oklevélben, szentjánoshegyinek (de SzentJanoshegie) mondta magát.⁵⁸ Bizonyos, hogy András volt a nagyobb testvér, aki 1617-ben be kellett, hogy töltsen a 24. évet, egyébként néhai apjának Gyulafehérváron fekvő bolthelyét nem idegeníthette volna el – testvére, Gáspár nevében is – a káptalan előtt tett bevallásában.⁵⁹ Gáspárról pedig tudjuk, hogy 1611-ben Szeben város orvosának, Nagylaki Mihálynak és feleségének, Járai Annának a gyámsága alatt állt, tehát akkor még nem érte el a törvényes kort, azaz a 14. évet.⁶⁰ Az említett 1618. évi oklevél értelmében Királyfalvi András a fejedelmi udvar familiárisa (*aulae nostrae familiaris*) volt,⁶¹ ismerjük feleségét, Budai Annát, sárdi Budai Ferenc leányát, aki azelőtt Széplaki Péter felesége volt,⁶² és azt is tudjuk, hogy utódok nélkül halt el.⁶³ A családot tehát testvére, Gáspár vitte tovább,⁶⁴ aki 1648-ban már bizonyosan halott volt, viszont Gáspár nevű fiát ugyanazon oklevél ifjúkorúnak (*adolescens*) mondja.⁶⁵ Utóbbi elhunytával viszont Királyfalvi János ága kihalt.⁶⁶ Az általunk fellelt adatok szerint tehát Ki-

⁵⁵ Lásd Királyfalvi János unokájának, Gáspárnak kérésére a gyulafehérvári káptalan által 1648-ban összeállított családfát. GyfKáptLt, Genealogiae, fasc. 1. nr. 49; Gálfi Emőke: *Szamosközy István, a requisitor*. Erdélyi Múzeum LXXIV(2012). 3. sz. 122–123.

⁵⁶ GyfKáptLt, Cista comitatum, Comitatus Albensis, Cista 1. fasc. 5. nr. 6.

⁵⁷ GyfKáptLt, Centuriae, C 76.

⁵⁸ Teleki cs. marosvásárhelyi lt. (P 657), fasc. 65. nr. 6851. Lásd még: GyfKáptLt, Centuriae, Aa 24.

⁵⁹ GyfKáptLt, Cista comitatum, Comitatus Albensis, Cista 4. fasc. 5. nr. 12. Eckhart Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Szerk. Mezey Barna. Bp. 2000. 274–275.

⁶⁰ ErdKápv VIII. 2. 355. sz.

⁶¹ GyfKáptLt, Centuriae, C 76.

⁶² GyfKáptLt, Cista comitatum, Comitatus Albensis, Cista 1. fasc. 5. nr. 6; KmKonvLt, Cista comitatum, Comitatus Kolos, V. nr. 103.

⁶³ GyfKáptLt, Genealogiae, fasc. 1. nr. 49.

⁶⁴ 1621-ben a káptalan előtt oláhújfalvi (de Olahuyfalu) Királyfalvi Gáspárnak mondta magát. Vö. GyfKáptLt, Centuriae, Y 64. Lásd még: KmKonvLt, Cista comitatum, Comitatus Albensis, K. nr. 24.

⁶⁵ GyfKáptLt, Genealogiae, fasc. 1. nr. 49. Alighanem ez a Gáspár – tehát Királyfalvi János unokája, és nem fia – vett részt 1657-ben a lengyelországi hadjáratban, és esett tatár fogságba. Vö. Horn Ildikó: *i. m.* 274.

⁶⁶ Úgy tűnik, hogy Gáspár a tatár fogságban halt meg. Vö. Ivanics Mária: *Rabszerzés és rabkiváltás a Krími Kánságban a 16–17. században*. (Az 1657. évi lengyelországi hadjáratban fogságba esett erdélyiek történetéhez). Századok CXLI(2007). 1508. Azt viszont bizonyosan tudjuk, hogy jószágainak *publicatiójára* magtalan elhalálozása okán (... superioribus temporibus egregius quondam Casparus Királyfalvi de Olahuyfalu absque utriusque sexus haeredum solatio ex hac luce decedens...) 1667-ben került sor. Vö. GyfKáptLt, Cista comitatum, Comitatus Albensis, Cista 1. fasc. 3. nr. 44.

rályfalvi fiai közül egyik sem lépett apja útjára, azaz a központi adminisztrációban nem töltöttek be tisztséget. Feltűnik ugyan 1601–1602-ben az iratokban még bizonyos Királyfalvi Péter nevű nagyobb kancelláriai íródeák is,⁶⁷ de eddig semmi közelebbi kapcsolatot nem tudtunk kimutatni közte és az ítélőmester között.

Függelék

1602. március 20. Királyfalvi János ítélőmester Tövis mezővárosban fekvő házat és nemesi kúriáját szolgálatai viszonzásaként kozárvári Bán Mihály deáknak adta azzal a kikötéssel, hogy örökösök nélküli halál esetén az visszazáll reá és utódaira.

Ego magister Ioannes Kiralyffalwy de Veresegyhaz, protonotarius serenissimi domini principis Transsylvaniae etc. do pro memoria per praesentes, quod ego cum propter fidem et obsequium nobilis Michaelis litterati alias Ban de Kozarwar, quae idem in omnibus rebus sibi a me commissis prompto studio et frugifere ita erga me navavit, ut dignus praemio videatur, tum vero, ut idem mea adiutus liberalitate etiam in posterum mihi haeredibusque meis suum ardentius operam declaret et praestet, totalem et integram domum meam et curiam nobilitarem in oppido Theowys vocato vicinitatibusque domorum providi quondam Christophori Zenthkiraly ab una, ac nobilis Elizabethae, relictæ nobilis quondam Marci Horwat, partibus ab altera, in comitatu Albensis Transsylvaniae existenti adjacentem, propriis meis virtutibus partem et acquisitam, simul cum cunctis suis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet terris scilicet arabilibus, cultis et incultis ac sorticiis, agris, pratis, pascuis, campis, foenetis, sylvis, nemoribus, montibus, vallibus, vineis vinearumque promontoriis, aquis, fluviis, piscinis, piscaturis aquarumque decursibus, molendinis et eorundem locis generaliter vero quarumlibet utilitatum et pertinentiarum suarum integritatibus, quovis nominis vocabulo vocitatis ad eandem de iure et ab antiquo spectantibus et pertinere debentibus sub suis veris metis et antiquis limitibus existentibus, nec non litteris et litteralibus instrumentis factum eiusdem domus tangentibus et concernentibus omnibusque libertatibus et immunitatibus tam antiquis, quam vero in iisdem litteris expresse denotatis, ac cum omni eo iure, quo eadem domus ad me pertinuit, memorato Michaeli Ban ipsiusque haeredibus et posteritatibus utrius-

⁶⁷ Hatfaludy cs. lt., XVII. (Mindszenti cs.), 1. tétel, évrendezett iratok (1601. ápr. 29.); Teleki cs. marosvásárhelyi lt. (P 657), fasc. 65. nr. 7106; KmKonvLt, Metales, S. nr. 11; Ákosfalvi Szilágyi cs. lt., évrendezett iratok (1602. febr. 10.); Sombory cs. lt. (P 1916), 4. tétel, évrendezett iratok (1602. ápr. 28.)

que sexus universis dedi, donavi et contuli. Ea tamen conditione, quod si eundem Michaellem Ban absque haeredum utriusque sexus solatio (quod Deus benigne avertat) decedere contigerit, eadem domus cum omnibus attinentibus rursus in me et haeredes meos redire, devolvi et condescendi debeat eo facto. Imo do, dono et confero iure perpetuo et irrevocabiliter, conditione tamen sub praemissa, tenendam, possidendam pariter et habendam, salvo iure alieno, harum mearum vigore et testimonio litterarum mediante. Datum in civitate Cibiniensi, die vigesima mensis Martii, anno Domini millesimo sexcentesimo secundo.

Idem Ioannes Kiralyffalvy manu propria

Eredetije papíron, Királyfalvi pecsétjével és aláírásával megerősítve. Bálintitt cs. lt., nr. 62. fol. 1.

The Career of *Protonotarius* János Királyfalvi (+1603). The aim of this paper is to present on the basis of archival sources the two-decade long career of *protonotarius* János Királyfalvi spent in the service of central government institutions of the Transylvanian Principality. The study focuses especially on those aspects of his career, which will facilitate the compilation of the archontology of chancellery staff. Királyfalvi began his career as a scribe in the princely chancellery in 1581, from 1588 to 1591 he appears in sources as secretary, and in 1589–1591 as *assessor* of princely Table. From 1592 he held the so-called *director causarum* office, and from 1600 until his death occurred in the spring of 1603 in Prague, he functioned as *protonotarius*. A part of his possessions acquired throughout his career were in the Fehér county, another part in Szeklerland. Considering that he operated mainly in the capital of the Principality, he tried to acquire estates nearby Gyulafehérvár, where otherwise he possessed a house. By his wife, Borbála Szász, he had two children, but they did not followed their father's example, namely they didn't held offices in the institutions of central government.

GÁLFI EMŐKE

TISZTTARTÓK ÉS UDVARBÍRÁK, AVAGY A GYULAFEHÉRVÁRI URADALOM JÓSZÁGKORMÁNYZATA A 16. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN*

Az 1556-ban végbement szekularizáció az önálló Erdélyi Fejedelemség születésének meghatározó eseménye volt, s jöllehet az egyházi javak világi kézbe adásának mikéntje még sok kérdést vet fel, a kutatás mai állása szerint annyi megállapítható, hogy a szekularizációs folyamat nem ment végbe rövid idő alatt. Minden jel szerint az Izabella királynénak hűséget esküvő, egykor az egyház kötelékében tevékenykedő klerikusréteg tagjait az uralkodók (a királyné és fia) életük végéig meghagyták javadalmaik birtokában, de, esetünkben, a gyulafehérvári káptalan testületének több tagja is Erdély elhagyására kényszerült,¹ és hatalmas birtokairól gondoskodni kellett. Az új helyzetben a gyulafehérvári uradalomhoz, amely azelőtt mintegy 17 falut felölelő birtoktest volt,² hozzácsatolták az egykori káptalani és préposti birtokokat. Utóbbi birtokkomplexum nagyságrendekkel hatalmasabb volt az egykori püspöki birtokoknál,³ amely azt is jelentette, hogy ettől kezdve a gyulafehérvári birtokigazgatás élén álló mindenkori

* A tanulmány elkészítését a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/00157/14/2) támogatta.

¹ Ez elmondható Báthai Máté és Szengyeli Ferenc főesperes-kanonokok és több oltárigazgató estében is. Báthai Máté tordai főesperes-kanonokként utóljára Szengyeli Ferenc kükküllői főesperes-kanonok és erdélyi egyházmegyei vicarius 1556. szept. 25-én kelt idézőlevelében bukkan fel. *Adatok a dézsma fejedelemségkori adminisztrációjához*. Bevezetéssel és jegyzetekkel közléteszi Jakó Zsigmond. Kvár 1945 (Erdélyi Történelmi Adatok V. 2). (a továbbiakban Jakó: Dézsma) 12. Az oltárigazgatókra lásd: KmKonvLt, Cista comitatum, Comitatus Albensis, K 18. és GyfKáptLt, Centuriae, D 32.

² A szekularizáció előtti uradalom kiterjedésére, társadalmára és jövedelmére lásd Gálfi Emőke: *A gyulafehérvári udvarbírák és az általuk igazgatott uradalom a XVI. század közepén*. = *Certamen* III. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. szakosztályában. Szerk. Egyed Emese–Pakó László. Kvár 2016. (a továbbiakban Gálfi: Gyulafehérvári udvarbírák) 261–270.

³ A tanulmány kereteit szétfeszítené a birtokkomplexum egyes birtokainak tárgyalása és sorsa, erre a későbbiek folyamán sor fog kerülni.

udvarbíró feladatai (jószággormányzás és az udvar ellátása, bíraskodás, közigazgatási jellegű feladatok) és ebből következően felelőssége is meghatványozódott.

Az uradalom megnövekedése közvetlen hatással volt a jószággormányzatra, és maga után vonta a provisoratus szervezetének megváltozását. Az előző periódus szervezetéhez képest (udvarbíró, aludvarbíró, számtartók, officiálisok) a változás a következő volt: az udvarbírói hivatal élén az udvarbíró állt, közvetlen helyettese két aludvarbíró volt,⁴ és közvetlen hivatali személyzetéhez tartozott több számtartó⁵ is. Sáfárokról nem rendelkezünk adatokkal, kulcsárokról viszont igen.⁶ A püspöki és káptalani birtokok már a középkor végén is kisebb egységekből, officiálatusokból/tisztartóságokból épültek fel, amelyek a tisztartó irányítása alatt álltak. Utóbbiak 1542 és 1556 előtt az udvarbírónak, illetve a dékánkanonoknak voltak alávetve birtokigazgatási szempontból.⁷ Tudomásunk van a gyulafehérvári püspöki udvarbíró sárdi és csombordi officiálisáról,⁸ továbbá a káptalan váradjai tisztartójáról.⁹ 1556 után közvetlen adatok szólnak az enyedi,¹⁰ abrudbányai,¹¹ sósapatki,¹² dályai¹³, váradjai¹⁴ és monorai¹⁵ officiálisról, akik a gyulafehérvári udvarbírónak tartoztak számot adni. Utóbbi tisztartóság, amelyhez Monorán kívül Csanád, Sorostély és Holdvilág tartozott, nagy valószínűséggel a Bekes-lázadás után jött létre, és csatolták a fehérvári uradalomhoz.¹⁶ A felsorolt tisztartóságok közül nagysága és gazdasági ereje miatt igen fontos volt az enyedi és az abrudbányai

⁴ Két aludvarbíró személyére 1578-ból van adatunk először, amikor Gáldtői Ferenc és Nagylaki Imre töltötték be a tisztséget (lásd a függelékét).

⁵ A számtartók pontos számát azért nem tudjuk meghatározni, mert nemcsak az udvarbírónak, hanem a kincstartónak, a tized-főarendátornak, továbbá a bánya- és sókamárásoknak is voltak számtartói. A források nem pontosítják minden esetben, hogy melyikről van szó.

⁶ ErdKirKv I/3. 363, 447, 454, 1269, 1283 sz.

⁷ Gálfi: Gyulafehérvári udvarbírák 266–267.

⁸ GyfKáptMlt, V. doboz, nr. 70; VI. doboz, nr. 3; GyfKáptLt, Centuriae, U 21.

⁹ GyfKáptLt, Centuriae, Y 34.

¹⁰ ErdKáptKv VIII. 1. 585, 604, 682. sz.

¹¹ GyfKáptLt, Centuriae, L 20; Binder Pál: *Az erdélyi fejedelemség román diplomatái*. Marosvásárhely 1996. (a továbbiakban Binder: Román diplomaták) 152. (3. jegyzet); ErdKirKv I/3. 170–171. sz.

¹² ErdKáptKv VIII. 1. 655. sz.

¹³ Kemény cs. csombordi lt., nr. 11.

¹⁴ GyfKáptLt, Centuriae, H 40.

¹⁵ KvEKt Kézirattára, Ms 999. 234. sz.

¹⁶ A jószággok eredetileg a csanádi káptalan birtokait képezték, azonban Csanád török uralom alá kerülése után I. Ferdinánd (1554), majd Izabella királyné (1556) Cserepovics Miklós karánsebesi bánnak inscribálta azokat 4000 aranyon és 5000 magyar forinton. Ezután II. János részben visszaváltotta őket, és Bekes Gáspárnak adományozta. MKLt, Libri Regii, III. köt. p. 197–198; GyfKáptLt, Cista comitatum, Comitatus Albensis, Cista 4. fasc. 1. nr. 50; Cista 3. fasc. 2. nr. 47.

officialátus.¹⁷ Az enyedi tiszttartóság összetételéről 1578-ból való az első adatunk, ekkor Enyed várán és mezővárosán kívül hét falu tartozott ide: Miriszló, Felenyed, Vláhháza, Nyírmező, Oláhorbó, Kisorbó és Diómál.¹⁸ Abrudbánya jelentőségét az adta, hogy környéke jelentős felszíni aranylelőhely volt, területén pedig a 16. század közepén a legnagyobb hozamú aranybánya működött Erdélyben.¹⁹ Tartozéka 1589-ben (és bizonyára már előtte is, de adatokkal csupán Muskára vonatkozólag rendelkezünk²⁰) négy falu volt, úgymint: Abrugyfalva, Bucsín, másként Tőkefalva, Körpenyes és Muska.²¹ Mindkét tiszttartóság falvai az erdélyi káptalan birtokait képezték 1556 előtt.

Az udvarbíróóság újonnan létrejött szervezete alapján (egy udvarbíró alá rendelt két aludvarbíró) elképzelhető, hogy az a gyulafehérvári uradalom egykori káptalani és püspöki birtoktestre épülése miatt tagolódott ilyenformán, azonban a káptalani birtokok jóval nagyobb mérete ezt nem valószínűsíti. Elfogadhatóbbnak tűnik az a magyarázat, hogy az officialátusok száma alapján mindkét aludvarbírónak közel azonos arányban jutottak feladatok. Az udvarbírónak és személyzetének a fő jóságkormányzati feladata az volt, hogy az általa igazgatott birtokok jövedelmét úgy adminisztrálja, hogy abból megfelelőképpen elláthassa az udvart, és erre a célra kiválassza magának a megfelelő személyzetet. Utóbbiak az udvarbíró megbízható familiárisai köréből származtak, s jóllehet e köről kevés információval rendelkezünk, érdekes példa e kapcsolatrendszerre sárdi Gyarmati Gergely deák személye, aki Petricsevics Horvát Kozma mellett kezdte nem mindennapi hivatali karrierjét. Előbbi 1572-ben Horvát Kozma udvarbíró nevében, számtartójaként volt jelen Gyulafehérváron Nagy Péter kamarás iktatásánál, akinek az uralkodó egykori kanonokházat adományozott hű szolgálataiért.²²

Az udvarbíró pénzügyi és adminisztratív feladatai közül a legfontosabb a kincstárat illető census, rendes és rendkívüli adó, továbbá a tized behajtásának felügyelete és biztosítása volt az általa irányított területekről, hiszen részben ezek jövedelméből fedezték az udvartartás költségeit. Az uradalom testéből kiszakított és eladományozott területek, illetve mentesített jóságok esetén ezért figyelmeztetik a fejedelmi parancslevelek a

¹⁷ Harmadikként a zalatnai jöhetne még szóba, de tartozékairól nem tudunk.

¹⁸ GyfKáptLt, Centuriae, B 66.

¹⁹ Oborni: Erdély pénzügyei 61–63.

²⁰ ErdKirKv I/3. 170. sz. (1582. dec. 8.)

²¹ Paul Binder: *Abrudul medieval*. Apulum XVIII(1980). 217, 221.

²² HNLt, Oklevélgyűjtemény, nr. 73/1572. (IX. 9.). Gergely deák karrierjére lásd még Mátyás-Rausch Petra: *Fejedelmi aranybevéltők a Báthory korszakban. Karrierlehetőségek az Erdélyi Fejedelemség gazdasági kormányzatában (1571–1613)* című tanulmányát jelen kötetben (a továbbiakban Mátyás-Rausch: Fejedelmi aranybevéltők).

mindenkori provisort az utasítás betartására.²³ Ugyancsak az ő felügyelete alá tartozott a különböző tehervállalások és szolgáltatások végrehajtása. Amikor 1589. december 3-án Gemmeus Máté alvinci papot be akarták iktatni egy gyulafehérvári mentesített ház birtokába, a székváros akkori bírója, Bethlen Szabó László tiltást tett, mert mint mondta: „nem engedhető meg, hogy Gemmeus jobbágyokat tartson a házban, kivonva őket a városlakók közös tehervállalása alól”.²⁴ A tiltakozókat ezért az udvarbíró ítélszéke elé idézték.

Vizakna mezőváros lakóihoz hasonlóan²⁵ a székváros lakóinak, köztük a nemeseknek is közös tehervállalása közé tartozott a földjeiket körülkerítő „gyepűk” vagy „porgolatok” karbantartása, és az éjszakai őrzését, továbbá kötelességük volt a város piacterén tartott vásárok rendszabályait betartani. Erre utal Báthory Zsigmond oklevele 1592 tájáról,²⁶ amelyben Szakács János fejedelmi szakácsmester érdemeit akarván jutalmazni, házát felmentette a hadbeszállásolás alól, személyét pedig a gyulafehérvári nemesek által szokás szerint teljesített éjszakai őrzését és a vásárbíró borkimérést illető hatásköre alól. Itt jegyezzük meg, hogy a provisor adminisztratív jellegű teendőihez tartozott a mezővárosok területén fekvő bizonyos ingatlanok, így a bolthelyek feletti ellenőrzés is. A mindenkori fejedelem által adományozott bolthelyeket a székváros piacterén az udvarbíróknak kellett kijelölnie friss tulajdonosaik számára.²⁷

Az uradalom jövedelmének kezelése és a szolgáltatások biztosítása ugyanakkor kiadásokkal is járt. A provisor gondoskodott nemcsak az irányítása alá tartozó személyzet sallariumának kifizetése, de a hiteleshelyi levélkeresők²⁸ és az udvari szolgálatban állók (pl. a fejedelmi építész²⁹) pénzbeli és természetbeli juttatásairól is.

Az udvarbíró közigazgatási természetű feladatai körébe tartozott a rendfenntartás, amit az általa kormányzott birtokon karhatalommal biztosított.³⁰ Az ehhez szükséges rendfenntartó erőt a fehérvári provisoroknak

²³ GyfKáptLt, Centuriae, D 7; ErdKirKv I/3. 389, 1597. sz.

²⁴ „... non esset licitus in eadem domo colonos ullos alere eidem Matheo Gemmeo, ut sub protectione sua eos subducat a publicis oneribus civilibus.” ErdKápjkv VIII. 1. 676. sz.

²⁵ ErdKirKv I/3. 345, 761. sz.

²⁶ Formuláskönyvi bejegyzésről lévén szó, a pontos dátum nem meghatározható. KvEKt Kézirattára, Ms 999. 254. sz. (Az oklevélminta címe: Exemptio perpetua a condensione hospitum, ab excubiis medio nobilium Albensium fieri solitis, et ab autoritate praefectorum fori)

²⁷ KvEKt Kézirattára, Ms 999. 59 sz.; ErdKirKv I/3. 1298. sz.

²⁸ Sigismund Jakó: *Instrucțiunile arhivistice ale oficiilor din Transilvania, 1575–1841*. Problema reorganizării arhivelor vechi din Transilvania. Revista Arhivelor I(1958). nr. 1. 54–56; Gálfi: Levélkeresők 25–27.

²⁹ Báthory Zsigmond fejedelem Simone Genga építész számára a fehérvári udvar jövedelméből 75 köből búzát és 8 hordó bort rendelt. KvEKt Kézirattára, Ms 999. 191. sz.

³⁰ Ember: Újkori közigazgatás 485.

Gyulafehérváron és a város közvetlen közelében vélhetőleg a várnagy kellett, hogy rendelkezésére bocsássa, de gyakorlatias szempontok miatt távolabbi vidékeken, így Enyeden vagy Abrudbányán is e feladatok végrehajtása officiálisait és annak rendfenntartóit terhelte. Gyulafehérvárra vonatkozó példára egyetlen adattal rendelkezünk viszonylag késői időpontból. 1599. július 27-én Báthory András fejedelem a következőképpen rendelkezett a gyulafehérvári fazekascéh ügyében:³¹ minthogy a fehérvári fazekas céhmesterek panasza mentek hozzá amiatt, hogy azok a fazekasok, akik Gyulafehérvár város Majorjában laknak, és a céhen kívül élnek, nem hallgatnak a céhben levő atyafiakra, sem rendeleteiknek magukat alávetni nem akarják, elrendeli, hogy attól fogva a Majorban lakó fazekasok a nevezett gyulafehérvári céhbe „beavassák magukat”, rendelkezésének és terheinek magukat alávéssék. Felhatalmazza a céh mestereit, hogy a céhen kívül levőket a céhtörvényeknek megfelelően büntessék, és elrendeli Bihari János udvarbírónak, hogy legyen segítségére a fazekascéhnek abban, hogy a Majorban lakó fazekasok a céh rendelkezéseit betartsák. Ugyanilyen jellegű ügyben 1592 táján Enyed esetében már az ottani officiálisnak, Bede Mihálynak rendeli Báthory Zsigmond fejedelem, hogy az enyedi bognárcéhen kívüliek nem árulhatják termékeiket Enyed sokadalmain, és újakat sem készíthetnek, csupán a régieket javíthatják, ellenkező esetben veszítsék el portékáikat.³²

A fehérvári uradalom irányítói mellett más hatóságokra is vonatkozó adminisztratív ügyekben a parancslevelekben az illető hatóság megnevezése mellett az udvarbíró és az officiális személye együttesen szerepel. 1587-ben Báthory Zsigmond Ladmóci Horvát János gyulafehérvári provisor, Bakó Dániel enyedi officiálist, Bartakovit Gáspár újvári sókamarást és Várfalvi János aranyosszéki királybíró utasítja a következőképpen: minthogy Koppányi Orbán enyedi pap, egyben az enyedi egyházmegye egyházainak seniora előadta neki, hogy bizonyos felvinci, újvári, miriszlói, kercsedi, harasztosi és földvári jobbágyok és lakosok az ott levő egyházi javakat és jövedelmeket elsajátították, és a maguk hasznára fordították, megparancsolja a nevezetteknek, hogy az eltulajdonított javakat az egyháznak adják vissza.³³

Az udvarbíró igazságszolgáltató működéséről udvarbírói utasítások hiányában és az ítéletlevelek csekély száma miatt nem tudunk túl sokat. A középkor végén a püspöknek mint földesúrnak a bírói hatóságát is gyakorolta, továbbá távollétében helyettesítette urát a vajdai kongregációkon.³⁴

³¹ GyfKáptMlt, LXXI. doboz, nr. 60.

³² KvEKt Kézirattára, Ms 999. 110. sz.

³³ Kemény cs. csombordi lt., nr. 176.

³⁴ *A Zichy és Vászonkeői gróf Zichy család idősb ágának okmánytára*. Szerk. Lukcsics Pál. XII. Bp. 1931. 374.

A bíraskodás 1542–1551 között nagy valószínűséggel az Izabella királyné jószágait kormányzó gyulafehérvári és gyalui udvarbírónak is feladata volt. A szekularizáció után a gyulafehérvári uradalom területén található falvak vagy mezővárosok közössége egymással való pereskedése esetén ügyeiben elsőfokon a provisorhoz fordult,³⁵ az uradalom jobbágyainak, továbbá az itt fekvő mezővárosok polgárainak pedig fellebbviteli fórumaként működött.³⁶ Az ügyek és a hozzá fellebbező ügyfelek száma nem volt csekély, hiszen az uradalom jobbágyain és a székváros lakóin kívül hozzáfordultak jogorvoslatért másodfokon a közelben fekvő Sárd, Krakkó és Igen, de a távolabbi Tövis³⁷, Enyed, Abrudbánya és Zalatna mezővárosok lakói is.³⁸ Enyed esetében bizonyosan tudjuk, hogy a mezőváros lakóinak, köztük a nemeseknek is, Vizakna mezővárosához hasonló módon,³⁹ ügyeikben először a mezőváros bírójához kellett fordulniuk, és csak másodfokon a gyulafehérvári provisorhoz.⁴⁰ Ezzel szemben a gyulafehérváriak a nemesek és mezővárosi polgárok között folyó peres ügyekben már elsőfokon is közvetlenül az udvarbíróhoz fordultak.⁴¹ Talán megkockáztatható a feltevés, hogy ez csupán a székváros lakóinak kiváltsága volt, míg az uradalom többi mezővárosa nem élhetett e joggal. Az udvarbíróknak alárendelt offiálisoknak nem volt bíraskodási joga az általuk vezetett tisztartóság területén, csupán gazdasági szempontból kormányozták azokat.

Mint már hangsúlyoztuk, az udvarbíró igazságszolgáltató működése az udvarbírói ítéletlevelek igen kis száma miatt sokismeretlenes, ugyanis forrásaink egyelőre nem válaszoltak a következő kérdésekre: milyen időközönként ült össze az udvarbírói ítélőszék, hogyan volt szabályozva a bírság összege? Az bizonyosnak látszik, hogy az őt illető bírság tetemes lehetett,⁴² még akkor is, ha ennek egy része a kincstárat illette, és értéke

³⁵ ErdKápJkv VIII. 1. 558. sz.

³⁶ Törzsgyűjtemény, nr. 57.

³⁷ Tövis nem tartozott 1556-tól a gyulafehérvári uradalomhoz. A szekularizáció előtt a diódi vártartomány tartozéka volt, amelyet a királyné 1556 után Balassa Menyhártnak adományozott. Utóbbi hűtlensége és a diódi vár lerombolása után csatolták a gyulafehérvári uradalomhoz. Engel Pál: *Magyarország a középkor végén*. Digitális térkép. CD-ROM. Térinformatika: Kollányi László–Sallay Ágnes. Bp. 2002; Jakó: *Dézsma 24; Bálinttitt cs. lt.* (KOKlGyűjt), nr. 31, 85.

³⁸ ErdKápJkv VIII. 1. 760, 763, 778, 783, 825, 828. sz.; Törzsgyűjtemény, nr. 57; GyfKáptLt, Centuriae, H 40; GyfKáptLt, Cista Comitatum, Comitatus Albensis, Cista 5. fasc. 1. nr. 53.

³⁹ ErdKirKv I/3. 345, 761. sz.

⁴⁰ KmKonvLt, Protocolla, XV. köt. fol. 223r–227r.

⁴¹ GyfKáptLt, Cista Comitatum, Comitatus Albensis, Cista 5. fasc. 1. nr. 53; ErdKápJkv VIII. 1. 752. sz. Itt jegyezzük meg, hogy a székváros polgárai között folyó perek kezdeti szakaszban a székváros mindenkori bírója előtt folytak, és csak másodfokon az udvarbíró előtt.

⁴² Összevetésül elmondható, hogy az elsőfokon bíraskodó gyulafehérvári városi tanács bírságokból származó bevétele is igen szép összegre rúghatott. 1604-ben a patvarkodás bűnén elmarasztalt peres fél 32,5 forint, nyelvváltság (emenda linguae) bűne esetén pedig 12,5 forint megfizetésére volt köteles. GyfVJkv I. 32.

szabályozva volt. Azt sem tudjuk, hogy ítélőszéke hány tagból tevődött össze, és azok száma állandó volt-e vagy időszakonként változó. A fejedelemség korai időszakából egyetlen példával rendelkezünk erre nézve 1568-ból.⁴³ Ekkor az ítélőszék az udvarbíróval együtt tíz tagot számlált. Tagja volt a várnagy, az egyik aludvarbíró, két hiteleshelyi requisitor, a gyulafehérvári bíró és a székváros két esküdt polgára, továbbá a Lippa fertály bírása és bizonyos Enyedi Ferenc deák nevű személy, aki talán a nótárius volt, de az enyedi officiolátus tisztartója is lehetett.⁴⁴ Megemlítendő, hogy az udvarbíró (Szentmihályi Lőrinc) ebben az időben egyben az egyik hiteleshelyi requisitor is volt, ily módon a teljes levélkeresői testület részt vett a bíraskodás folyamatában.⁴⁵

Feltételezhető, hogy a 16. század végén összeállított formuláskönyv egyik mandátuma, amely az udvarbíró által hozott ítélet végrehajtásáról írt jelentést kérte számon, az udvarbíró székének ülnökeihez íródott,⁴⁶ de bizonyosat más megerősítő források hiányában nem állíthatunk. A mandátum a hivatal pontosítása nélkül öt személyt sorol fel név szerint, akik közül négyen nemesek, egy pedig Gyulafehérvár főbírája volt.⁴⁷ A négy nemes személy a város tekintélyes vezetői közül került ki, hiszen Nyíró István 1586-ban főbíró volt,⁴⁸ Csizmadia Jakab és a többiek pedig rendszeresen kijelölt fejedelmi emberek voltak a székvárosban és a környékén bonyolódó jogügyletek során.⁴⁹ A feltételezést erősíti, hogy Márton deákot nótáriusnak mondja a parancslevél, amely ez esetben az udvarbírói ítélőszéki írnokot takarhatja, hiszen a város nótáriusa ebben az időben egy másik személy, Csabai Máttyás deák volt.⁵⁰

Az udvarbíró jogügyigazgatójáról (*fiscalis director*) ebben az időben nem rendelkezünk adatokkal, a legkorábbi információ erről a funkcióról 1608-ból származik,⁵¹ de megléte nem zárható ki. A mezővárosokat ügyekben saját ügyvédjeik képviselték az udvarbírói ítélőszék előtt, akik ezért megfelelő juttatásban részesültek. Gyulafehérvár ügyvédje, Sárdi Miklós

⁴³ Törzsgyűjtemény, nr. 57.

⁴⁴ Szentmihályi Lőrinc udvarbíró, Horvát Simon gyulafehérvári várnagy, Sárdi Gergely deák aludvarbíró, Enyedi Ferenc deák, Mosdósi Ambrus, Verőcei János, továbbá Sipos István gyulafehérvári bíró, Borbély Mihály és Sztás Mihály esküdt polgárok, Ponttyos Ferenc, a lippaiak bírója.

⁴⁵ Gálfi: Levélkeresők 48, 54–55.

⁴⁶ KvEKt Kézirattára, Ms. 999. 101. sz.

⁴⁷ Nyíró István, Márton deák nótárius, Csizmadia Jakab, Jónás deák és Mészáros Márton főbíró, továbbá meg nem nevezett esküdtek szerepelnek az oklevélben.

⁴⁸ ErdKápjkv VIII. 1. 451, 465. sz.; GyfKáptLt, Cista Comitatum, Comitatus Albensis, Cista 4. fasc. 5. nr. 63.

⁴⁹ ErdKápjkv VIII. 1. 434, 657, 839. sz.

⁵⁰ ErdKápjkv VIII. 1. 565. sz.; GyfV]kv I. 27.

⁵¹ ErdKápjkv VIII. 2. 189. sz.

deák 1588-ban szolgálataiért a várostól esztendőnként egy egész nyílföldet, továbbá a város pereinek vitele során külön jutalmat is kapott.⁵²

A fentiek során bemutatott udvarbírói, hármastagolódású feladatkör igen sok utánajárást és nagy megterhelést jelentett. Így nem csodálkozhatunk, amikor egy 1567-ből származó oklevélből arról értesülünk, hogy szabadkai Kis Ambrus udvarbíró nem tudott előadni gyulafehérvári házában levő levelesládájából (*tecam seu conservatoria litterarum*) bizonyos iratokat. Ezt azzal indokolta, hogy nem emlékszik, mi történt a nevezett iratokkal, minthogy azok kiállítása óta hosszú idő telt el, őneki pedig rengeteg munkája volt (*curarum mole pressus et obrutus*).⁵³ Itt jegyezzük meg, hogy ez a viszonylag korai adat arra is utal, hogy a tisztségük alatt termelődött iratokat az udvarbírák maguk őrizték.

A sokrétű és felelősségteljes munkavégzés, főként pedig a birtokgazdálkodás terén nyújtott szolgálatok alapján egyértelmű, hogy az udvarbírák a fejedelem familiárisainak köréből származtak, és megbízhatóságukhoz nem férhetett kétség. 1571-ben Báthory István az udvarbírói székbe megbízható hívét, Petricevics Horvát Kozmát ültette Szentmihályi Lőrinc helyébe.⁵⁴ Petricevics azelőtt a Báthoryak vécsi udvarbírája volt évekig,⁵⁵ és a továbbiakban is hűséges híve maradt a Báthory-családnak.⁵⁶ A hivatal fontosságáról az is sokatmondó, hogy Szentmihályi Lőrinc előző provisor, aki udvarbíroságával egyidejűleg hiteleshelyi requisitor is volt, a hiteleshelyi levéltárban a helyén maradhatott Báthory István uralomra jutása után még mintegy négy évig, és csupán 1575-ben, a levéltár átszervezésekor távolították el posztjáról.⁵⁷

Az udvarbírói hivatal élén végbemenő személycseré a későbbiekben is megfigyelhető. Míg a hiteleshelyi requisitorokat egy-egy uralomváltás idején, mint a fenti példa is mutatja, kevés kivétellel senki sem bolygatta, ez nem mondható el a mindenkori udvarbírákról. A jelenség legtisztábban a 16. század végén figyelhető meg: 1599-ben Báthory Zsigmond távozásakor Almási Albert udvarbíró⁵⁸ Báthory András fejedelem híve, Bihari János követte a tisztségben.⁵⁹ András fejedelem bukása után, 1600-ban Vi-

⁵² GyfVJkv I. 17.

⁵³ KmKonvLt, Cista comitatum, Comitatus Küküllő, R 3.

⁵⁴ Petrichevich-Horváth Emil: *A Mogorovich nemzetségbeli Petrichevich család története és oklevéltára*. Bp. 1934–1942. Első rész I. köt. 323–330; II. köt. 68, 77–78.

⁵⁵ GyfKáptLt, Centuriae, Hh 33; Berger: Regesten II. 2812, 3191. sz.

⁵⁶ Pályájának állomásaira lásd Horn Ildikó: *A Báthoryak felfutása és térvészése az 1560-as évek Erdélyében*. = *Műveltség és társadalmi szerepek: arisztokraták Magyarországon és Európában*. Szerk. Bárány Attila–Orosz István–Papp Klára–Vinkler Bálint. Debrecen 2014. 231.

⁵⁷ Gálfi: Levélkeresők 55.

⁵⁸ KvEKt Kézirattára, Ms 999. 208. sz.; K. Papp Miklós hagyatéka, 12. tétel, évrendezett iratok (1598. dec. 10.)

⁵⁹ GyfKáptLt, Centuriae, F 11; GyfKáptMlt, XXIV. doboz, nr. 60.

téz Mihály vajda a provisorii hivatal élére saját emberét, a román származású Borczun Gheorghét állította,⁶⁰ akinek szintén távoznia kellett Báthory Zsigmond fejedelem sokadik visszatértekor, mikor is sárdi Budai Ferenc lett a gyulafehérvári udvarbíró.⁶¹

Az udvarbírói hivatalt vezető személyek fontosságáról leginkább pályájuk állomásait végigkísérve alkothatunk képet. A 16. századi udvarbírák közül a század végén tevékenykedő Szikszai Imréről szólunk bővebben, főként azért, mert életének eseményei alátámaszthatók Szamosközy István történetíró több adatával, és neki köszönhetően Szikszainak nem csak belső jellemvonásait, hanem a külsejét is ismerjük. A kép, amelyet Szamosközy rajzol Szikszai Imréről meglehetősen negatív, második Verresként⁶² írja le hőnököt a Báthory Zsigmondot 1598-ban Oppelnbe elkísérő hívek sorában. „Udvari emberei közül igen kevesen követték”, – fogalmaz a történetíró –, közöttük „valamilyen Imre, a magyarországi Szikszóról⁶³ való ember, Gyulafehérvárott az udvari jövedelmek «provisornak» nevezett, a máséra áhítózó, a magáéhoz ragaszkodó kezelője, aki – már amint ez ilyen beosztásban történni szokott – jól értett ahhoz, hogy mások bajából vagyont gyűjtsön magának. Ez a második Verres,⁶⁴ miután két gazdag magyarországi vár: Eger és Tokaj lelkiismeretlen vagyonkezelése miatt sikkasztásért törvény elé idézték, és mivel nem tudott számot adni gazdálkodásáról, hűtlen kezelés címén elítélték, titokban Erdélybe szökött, hogy a büntetéstől mentesüljön. Itt nem sok idő múlva gonosz mesterkedéseivel úgy beférkőzött a Báthori-fejedelmek bizalmába, hogy az egészen alantas udvari szolgálatokon kezdve, a szokásos lépcsőfokokon keresztül észrevétlenül egyre magasabbra emelkedett, és végül az úgynevezett provisorii

⁶⁰ Ion Lupaș: *Documente istorice transilvane*. I. Cluj 1940. 25–28.

⁶¹ ErdKápjkv VIII. 2. 22. sz.

⁶² „Caius Cornelius Verres Szicília praetora (előljárója), majd propraetora (tartományi helytartója) volt. Zsarolásai és visszaélései miatt a szicíliaiak i. e. 70-ben panaszt emeltek ellene, és felkérésükre Marcus Tullius Cicero, aki korábban Sziciliában szolgált, több beszédben leplezte le Verres bűneit. Verres a bizonyítékok hatására önkéntes számkivetésbe ment”. Szamosközy István: *Erdély története (1598–1599, 1603)*. Ford. Borzsák István. Válogatta, a bev. és a jegyz. írta Sinkovics István. Bp. 1981. 494. (54. jegyzet).

⁶³ Szikszó, mezőváros Abauj vármegyében.

⁶⁴ Verres jellemzésére Szikszaiával párhuzamban elegendő Cicero egy mondata: „Nego in Sicilia tota, tam locupletis, tam vetere provincia, tot oppidis, tot familiis tam copiosis, ullum argenteum vas, ullum Corinthium aut Deliacum fuisse; ullam gemmam aut margaritam, quicquam ex auro aut ebore factum; signum ullum aeneum, marmoreum, eburneum; nego ullam picturam neque in tabula neque in textile, quin conquiserit, inspexit, quod placitum sit, abstulerit.” Marcus Tullius Cicero: *De signis*. Publiée avec une Introduction et un Commentaire explicatif par Henri Bornecque. 1895. 46. (<https://archive.org/stream/mtulliociceronis13cice#page/n31/mode/2up>, letöltés ideje: 2016. dec. 15.)

tisztséget is megkaparintotta. Ebből aztán nagymértékben enyhítette nyomasztó pénztelenségét”.⁶⁵

Az imént vázolt portré kiegészíthető a korszak forrásanyagában fellelhető további adatokkal. Szikszai Imre karrierjének első állomása a tokaji udvarbíróság volt, amely tisztséget 1570–1577 között töltötte be.⁶⁶ Szamosközy értesülése a továbbiakat illetően is pontos, hiszen 1586–1587 áprilisa között egri provisor volt,⁶⁷ ahonnan a felelősségre vonás elől Erdélybe szökött.⁶⁸

Szökése előtt is rendelkezett erdélyi kapcsolatokkal, hiszen a tokaji uradalom Erdélyből szerezte be a sót.⁶⁹ Annyi bizonyos, hogy nem érkezett üres kézzel, és karrierjét tekintve sem tétlenkedett: idejövetele után az első információk róla, hogy 1587. július 17-én Báthory Zsigmond számtartójaként három bekényszegi jobbágytelket vásárolt 75 forintért.⁷⁰ Két napra rá, július 19-én sárdi Gyarmati Gergely deák bekényszegi zálogos részbirtokát a vonatkozó oklevelekkel együtt 135 magyar forinton zálogba vetette Szikszai Imrénél.⁷¹ Letelepődése után egy évvel Bekényszegen már udvarházzal rendelkezett: 1588. május 21-én ugyanis Gáldtői Balázs köszönetképpen a Szikszai Imre vajdai számvevő által nyújtott védelemért bekényszegi telkét, amelyre Szikszai saját költségén nemesi udvarházat épített, a veteményeskerttel és a gyümölcsösssel együtt, továbbá egy népes itteni jobbágytelkét örökjogon átengedte a számvevőnek. Szikszai cserében kötelezte magát, hogy védenca számára néhai apjának gáldtői puszta nemestelkén 50 magyar forintot érő házat épít, azt a 38 magyar forintot pedig, amellyel Gáldtői Balázs részbirtokait visszaváltotta, elengedi, úgyszintén elengedi jobbágyainak a gabonahiány által okozott 32 magyar forintos tartozását.⁷²

Vásárolt és zálogos birtokai mellett jelentős volt a fejedelemtől adományba kapott jószágai száma is, e jószágok pedig annál jelentősebbek voltak, minél feljebb kapaszkodott a ranglétrán. A gyulafehérvári provisorságot 1592-ben nyerte el, valószínűleg Ladmóci Bartakovit Horvát János előző udvarbíró halála után.⁷³ Még ugyanebben az évben a gyulafehérvári requisitorok beiktatták Szikszai Imrét a neki adományozott bányai

⁶⁵ Szamosközy István: *i. m.* 99.

⁶⁶ *XVI. századi uradalmi utasítások*. Utasítások a kamarai uradalmak prefektusai, udvarbírói és ellenőrei részére. I. Szerk. Kenyeres István. Bp. 2002. (a továbbiakban Kenyeres: *Uradalmi utasítások*) 704.

⁶⁷ Uo. 142.

⁶⁸ Uo. 78.

⁶⁹ Uo. 728, 730.

⁷⁰ ErdKápjkv VIII. 1. 511. sz.

⁷¹ Uo. 512. sz.

⁷² Uo. 549. sz.

⁷³ GyfKáptLt, Cista Comitatum, Comitatus Albensis, Cista 5. fasc. 1. nr. 46.

részbirtokba.⁷⁴ A birtokrész valószínűleg az aranyosszéki Bágyban feküdt, hiszen Szikszai 1593-ben már bizonyosan Aranyosszék királybírói tisztét is viselte,⁷⁵ s nem kizárt, hogy ennél korábban is voltak itt érdekeltségei, vagy már a szóban forgó hivatal birtokosa volt.

Nem kétséges, hogy Szikszai valódi haszonlesőként a Kovacsóczy-párt bukásával támadt lehetőségeket is a saját hasznára fordította. Ismeretes, hogy ekkor nemcsak a kancellárnak és körének kellett távoznia a hatalomból, hanem a gazdasági értelmiség olyan kimagasló alakjainak is kerékbe tört a karrierje, mint a sárdi Gyarmati Gergely deáké⁷⁶ vagy a Szalánczy család György nevű tagjáé, aki a gyulafehérvári uradalomhoz tartozó monorai tiszttartóság officiális volt 1594-ig.⁷⁷ E gondolatmenet fényében talán felvethető, hogy Szikszai Imre a Kovacsóczy-párt eltűnése következtében nyerhette el Zaránd vármegye ispánságát, amely funkciót 1594-ig nagy valószínűséggel az említett Szalánczy György fivére, László töltötte be.⁷⁸ Tény, hogy Szikszait 1597-ben már e hivatalban találjuk.⁷⁹ Zaránd vármegyei ispánsága mellett megtartotta gyulafehérvári udvarbírói és aranyosszéki királybírói tisztét is, s az ímént hivatkozott oklevélből az is világosan kiderül, hogy szolgálatai közül a fejedelem főképpen udvarbírói teendőit értékelte.⁸⁰

A hivatali emelkedés ismételten birtokai gyarapodásával járt, s e kijelentés alátámasztására elegendő utalni Báthory Zsigmond 1594. december 24-én kelt donációjára, amelyben a gyulafehérvári udvarbírónak és aranyosszéki királybírónak adományozta Nyírmező és Vláhháza egészbirtokokat, amelyek kocsárdi Gálfi János magtalan halálával szálltak vissza a kincstárra, és amelyek a marosújvári curiához tartoztak. E birtokokat tövisi részbirtoka helyett adta hívének, amelyet még ennek előtte adományozott neki, de ezt Szikszai visszaengedte a gyulafehérvári vártartomány birtokába.⁸¹ Bizonyosnak tűnik, hogy nem csupán Gálfi János egyes birtokai,

⁷⁴ ErdKápJkv VIII. 1. 917. sz.

⁷⁵ GyfKáptLt, Cista Comitatum, Comitatus Albensis, Cista 3. fasc. 4. nr. 7.

⁷⁶ Gyarmati Gergely deák bukásának időpontjára lásd Mátyás-Rausch: Fejedelmi aranybevéltők.

⁷⁷ Jakó Klára: *A Szalánczyak. = Emlékkönyv Imreh István születésének nyolcvanadik évfordulójára.* Szerk. Kiss András–Kovács Kiss Gyöngy–Pozsony Ferenc. Kvár 1999. 206. A Szalánczy György monorai tiszttartóságára vonatkozó adatokat lásd a függelékben.

⁷⁸ Mindkettejük személyére lásd Jakó Klára: *i. m.* 206. Utolsó adatunk Szalánczy László Zaránd vármegyei ispánságáról 1592-ből származik. ErdKápJkv VIII. 1. 909. sz.

⁷⁹ GyfKáptLt, Cista Comitatum, Comitatus Albensis, Cista 3. fasc. 3. nr. 44.

⁸⁰ „... attentis et consideratis fidelitate, et fidelibus serviciis eiusdem Emirci Zikzay, quae ipse nobis a compluribus annis, cum in aliis cunctis negotiis, curae, atque industriae illius commissis, tum etiam in hoc gravi laboriosoque munere provisoratus, in quo eximia cum laude sua versatur, summa cum animi sui promptitudine, dexteritate, atque constantia exhibuit...” GyfKáptLt, Cista Comitatum, Comitatus Albensis, Cista 3. fasc. 3. nr. 44.

⁸¹ GyfKáptLt, Centuria, B 41.

hanem Forró János egykori Fehér vármegyei ispán több jószágá is Szikszai kezére jutott. 1597. június 26-án ugyanis Báthory Zsigmond hűséges szolgálatai jutalmául gyulafehérvári udvarbírájának adományozta a farkastelkei részbirtokot, amely azelőtt néhai háportoni Forró Jánosé volt.⁸² Egy 1599. szeptember 6-án tartott tanúvallatás szerint ugyancsak Szikszai birtokolta Forró János fugadi jószágát vagy annak egy részét.⁸³

Az adományok száma alapján nem csodálkozhatunk azon, hogy miután 1598-ban a fejedelem kíséretében eltávozott Erdélyből, azon hívei közé tartozott, akik az Oppelnből való visszatérésre rávették. „Osztozott ugyan Zsigmond sorsában és száműzetésében, de nem annyira ura érdekeit tartotta szem előtt, mint inkább a maga előnyét. Erdélyi javainak elvesztését, családjának, fiainak távollétében bekövetkezett sorsfordulatait nem tudván higgadtan elviselni, eleinte csak felvetette a gondolatot, majd minden erejével kérlelni kezdte Zsigmondot, hogy [...] térjen vissza hazájába”.⁸⁴

Szikszai nemcsak tanácsokkal, hanem tettekkkel is támogatta urát, aki az oppelni udvarból megszökve, váratlanul tért vissza Erdélybe. „Hunyadi Ferencet, tekintélyes és tudós orvosát [...] továbbá Szikszai Imrét kincseinek nagyobb részével az oppelni udvarban hagyta. Szorgosan a lelkükre kötötte, hogy minél biztonságosabb és minél rövidebb utakon maradjanak menekülő uruk nyomában. Ezek azután minden – vert vagy tömbökben levő, dísztárgyaknak feldolgozott, vagy feldolgozatlan – aranyát ezüstjét magukkal vitték”.⁸⁵ Hősünk fáradozásait az uralkodó bizonyára bőségesen, és nem csak birtokadományokkal honorálta. Jóllehet csupán közvetett adatokkal rendelkezünk, mégis valószínűnek tartjuk, hogy Szikszai 1599-ben viselt alpraefectusi és kincstári praefectusi tisztségeit⁸⁶ nem Báthory Andrástól kapta, bár e fejedelemnek is a közeli hívei közé tartozott, hanem Báthory Zsigmondtól. Annyi bizonyos, hogy 1598 decemberében már nem volt a gyulafehérvári udvar provisora, mert ezt a tiszteket ekkor Almási Albert töltötte be.⁸⁷ Szolgálatait tekintve azonban csaknem bizonyosnak tartjuk, hogy a ranglétrán csakis felfelé haladhatott, így valószínű, hogy az udvari alpraefectusi és kincstári praefectusi funkciót még 1598-ban kapta.

⁸² ErdKápjkv VIII. 1. 956–957, 963. sz.

⁸³ Uo. 973. sz.

⁸⁴ Szamosközy István: *i. m.* 111.

⁸⁵ Uo. 106.

⁸⁶ 1599. jún. 1. „vicepraefectus curiae ac aerarii praefectus”. Szikszai elismervénye arról, hogy Kovacsóczy János 700 forintot adott kölcsön a fejedelemnek. Bálintitt cs. lt. (KOkI Gyűjt), nr. 185.

⁸⁷ K. Papp Miklós hagyatéka, 12. tétel, évrendezett iratok (1598. dec. 10.).

Báthory Zsigmond újbóli távozása után, 1599-ben az új fejedelemnek is bizalmába férkőzött, s e körülmények tudósítása során, Szamosközy tollának köszönhetően, Szikszai külsejéről is érzékletes képet kapunk: „Volt egy Szikszai Imre nevezetű ember – hájassága miatt nem is annyira ember, mint inkább disznó –, aki, bár nem volt tanácsosi rendű, hiszen gyomrossága és alacsony származása miatt erre a méltóságra nem is lett volna alkalmas, mégis a bíboros bizalmas tanácsadói közé tartozott”.⁸⁸

Utójára a sellemberki csata (1599. október 28.) előestéjén találkozunk személyével, amikor arról próbálta meggyőzni Báthory Andrást, „hogyon vonuljon vissza, és ne tegye ki magát az ütközet veszélyes kockázatának.” A fejedelem elutasította az ajánlatot: „«Én is ezt tenném, ha *te* volnék. De mivel a sereg fővezérének tudom magamat, egyszer sem akarnék szökevénynek és embereim cserbenhagyójának bizonyulni.» Szavaival finoman Szikszai szökevény voltára célzott, mert az Magyarországról többrendbeli sikkasztásai miatt elítéltetvén, nemrégiben lopva szökött át Erdélybe”.⁸⁹ Nem kizárt, hogy Szikszai e csata során vagy közvetlenül utána, urához hasonlóan, életét veszítette, 1602-ben már néhaiként emlegetik forrásaink.⁹⁰ Ekkor Báthory Zsigmond emlékezve hű szolgája tetteire, a következőképpen rendelkezett némely birtokával kapcsolatban: néhai Szikszai Imrének feleségétől, Fügedi Annától született fia, Ferenc előadta neki, hogy a Fehér vármegyében fekvő Farkastelke, Solyompatak és Metesd egész birtokok, a Metesden levő nemesi telekkel és udvarházzal együtt apjától örökjogon és a fejedelemtől kapott adománylevelek értelmében is reászálltak, azonban a fejedelem távollétében körösszegi Csáki István tanácsúrtól és a hadsereg főkapitányától Giovanni Fiotta, a fegyvertár praefectusa kapta meg. Ezért most (legújabb visszatérte után) a fejedelem elrendeli, hogy a birtokokat Giovanni Fiottától visszavéve és a kérelmező számára elfoglalva, adják át Szikszai Ferencnek. Ugyanebben az évben Ferenc és Zsigmond nevű fiai gáldtői gabonaőrllő malmukat, egy jobbágytelküket és legelőjüket enyedi Szabó, másként Fintai Tamásnak adták apjuk tartozását törlesztendő, aki az elmúlt évek során 220 forintra vásárolt tőle posztót.⁹¹

Gyermekei közül a későbbiek során csupán Ferencről és Borbála nevű nővéréről van tudomásunk, korábban említett Zsigmond nevű fia valószínűleg nem élte túl a tizenöt éves háborút vagy a nyomában járó járványokat. Szikszai Ferenc a jó családból⁹² való Szalánci Katalint vette feleségül,⁹³

⁸⁸ Szamosközy István: *i. m.* 265–266.

⁸⁹ Uo.

⁹⁰ Radák cs. lt., 1. tétel, évrendezett iratok (1602. máj. 27.).

⁹¹ ErdKápjkv VIII. 2. 53. sz. (1602. dec. 18.).

⁹² Jakó Klára: *i. m.* 199–210.

⁹³ ErdKápjkv VIII. 2. 193. sz. (1608. dec. 11. és dec. 16.).

Szikszaai Borbála pedig előbb Kálnai András,⁹⁴ majd Csiszár Miklós felesége lett.⁹⁵ Utóbbi 1608-tól Fehér vármegye alispánja volt 1611-ben bekövetkezett haláláig.⁹⁶ Bár apjuk eredményeit sem pályájuk, sem birtokaik szempontjából nem sikerült túlszárnyalniuk, az apai örökségnek köszönhetően mindkét életben maradt gyermeke jó házasságot kötött, és bekerült az erdélyi nemesség középrétegébe.

A gyulafehérvári udvarbírák és személyzetük a 16. század második felében

udvarbíró	aludvarbíró	enyedi officiális	abrudbányai officiális	váradjai officiális	sóspataki officiális	egyéb officiális	számtartók
Olcásárdi István 1559–1563 ⁹⁷	Horvát Simon 1561 ⁹⁸ Vajda István 1563 ⁹⁹		Hamvai György 1563–1565 ¹⁰⁰				Bálint deák 1563 ¹⁰¹
Kapitány György 1565 ¹⁰²		Bozzási Gáspár 1565 ¹⁰³					
Szabadkai Kis Ambrus 1550, ¹⁰⁴ 1567–1568 ¹⁰⁵							
Szentmihályi Lőrinc 1568–1571 ¹⁰⁶	Sárdi Gergely 1568–1569 ¹⁰⁷						
Petricsevics Horvát Kozma 1571–1576 ¹⁰⁸	Gáldtői Ferenc 1574–1581 ¹⁰⁹			Nemes Mátyás 1574 ¹¹⁰		Szilvási György dályai officiális 1576 ¹¹¹	Gyarmati Gergely deák 1572 ¹¹²

⁹⁴ ErdKápJkv VIII. 2. 48. sz. (1602. dec. 3.).

⁹⁵ Uo. 138. sz. (1608. ápr. 6. körül).

⁹⁶ Uo. 192. sz. (1608. dec. 6.), 350. sz. (1611. febr. 25.).

⁹⁷ Kendeffy cs. lt., évrendezett iratok (1559. dec. 5.); ErdKápJkv VIII. 1. 199. sz.

⁹⁸ KmKonvLt, Cista comitatum, Comitatus Albensis, K 18.

⁹⁹ ErdKápJkv VIII. 1. 199. sz.

¹⁰⁰ GyfKáptLt, Centuriae, L 20; GyfKáptLt, Miscellanea, Cista 3. fasc. 4. nr. 22.

¹⁰¹ ErdKápJkv VIII. 1. 199. sz.

¹⁰² GyfKáptLt, Miscellanea, Cista 3. fasc. 4. nr. 22.

¹⁰³ Kemény cs. csombordi lt., nr. 92.

¹⁰⁴ Szeben szék és v. lt., U IV. nr. 590.

¹⁰⁵ KmKonvLt, Cista comitatum, Comitatus Küküllő, R 3; ErdKápJkv VIII. 1. 208. sz.; Törzsgyűjtemény, nr. 57.

¹⁰⁶ Törzsgyűjtemény, nr. 57 sz.; ErdKirKv I/1. 200. sz.; GyfKáptLt, Cista comitatum, Comitatus Albensis, Cista 2. fasc. 4. nr. 37.

¹⁰⁷ Törzsgyűjtemény, nr. 57 sz.; ErdKirKv I/1. 49. sz.

¹⁰⁸ HNLT, Oklevélgyűjtemény, nr. 73/1572. (IX. 9.); GyfKáptLt, Centuriae, H 40.

¹⁰⁹ Szeben szék és v. lt., U V. nr. 1375; ErdKápJkv VIII. 1. 274. sz.

¹¹⁰ Szeben szék és v. lt., U V. nr. 1375.

¹¹¹ Kemény cs. csombordi lt., nr. 11.

¹¹² HNLT, Oklevélgyűjtemény, nr. 73/1572. (IX. 9.).

Gadnai Sári Benedek 1578–1579 ¹¹³	Nagylaki Imre 1578 ¹¹⁴			Somogy János 1578 ¹¹⁵			
Cseffei János 1579–1582 ¹¹⁶	Kalmár Dési János 1580–1585 ¹¹⁷		Sárdi Sebesi Menyhárt 1582–1589 ¹¹⁸				
Tamásfalvi Miklós 1583–1585 ¹¹⁹		Veresegyhá- zi Székely Lőrinc ¹²⁰ 1583 ¹²¹ – 1584 ¹²² Nagy Gás- pár 1584 ¹²³					Veszprémi József 1584–1590 ¹²⁴
Ladmóci Bartakovit Horvát János 1587–1592 ¹²⁵	Tövösi Péter 1586 ¹²⁶	Bakó Dániel 1587 ¹²⁷ , 1589 ¹²⁸ Bede Mihály 1591 ¹²⁹		Váradjai Nagy László 1593 ¹³⁰	Csügedi Rác Zsigmond 1589 ¹³¹	Szalánczy György monorai officiális 1587–1594. előtt ¹³²	Szikszai Imre 1587–1592 ¹³³

¹¹³ GyfKáptLt, Cista comitatum, Comitatus Albensis, Cista 4. fasc. 5. nr. 35., Bálintitt cs. lt. (KOKlGyűjt), nr. 74; GyfKáptLt, Centuriae, A 69.

¹¹⁴ ErdKirKv I/3. 112. sz.

¹¹⁵ GyfKáptLt, Centuriae, H 40.

¹¹⁶ ErdKirKv I/3. 123, 134, 171. sz.

¹¹⁷ ErdKápjkv VIII. 1. 262, 389. sz.

¹¹⁸ ErdKirKv I/3. 170–171. sz.; Binder: Román diplomaták 31.

¹¹⁹ ErdKirKv I/3. 218. sz.; GyfKáptLt, Cista comitatum, Comitatus Albensis, Cista 5. fasc. 1. nr. 53.

¹²⁰ 1579-ben Szeben város ügyvédje. Szeben szék és v. lt., U V. nr. 1386.

¹²¹ 1583-ban felsorolva enyedi polgárok ügyében kelt parancslevél kijelölt fejedelmi emberei között. Kemény cs. csombordi lt., nr. 159.

¹²² Szeben szék és v. lt., U V. nr. 1396–1397.

¹²³ ErdKirKv I/3. 436. sz.

¹²⁴ ErdKirKv I/3. 492. sz.; ErdKápjkv VIII. 1. 645, 692. sz.; KvEKt Kézirattára, Ms. 999. 216. sz.

¹²⁵ ErdKápjkv VIII. 1. 479, 842. sz.; ErdKirKv I/3. 1236, 1597. sz.; GyfKáptLt, Centuriae, M 37.

¹²⁶ ErdKápjkv VIII. 1. 441. sz.

¹²⁷ Kemény cs. csombordi lt., nr. 176.

¹²⁸ ErdKirKv I/3. 1128, 1133. sz.

¹²⁹ ErdKirKv I/3. 1415, 1533. sz.; KvEKt Kézirattára, Ms 999. 110. sz.

¹³⁰ GyfKáptLt, Centuriae, H 42.

¹³¹ ErdKápjkv VIII. 1. 655. sz.

¹³² GyfKáptLt, Cista comitatum, Comitatus Albensis, Cista 3. fasc. 4. nr. 15. KvEKt Kézirattára, Ms 999. 234. sz.

¹³³ ErdKápjkv VIII. 1. 511–512, 610, 829. sz.

Szikszai Imre 1592–1598 ¹³⁴	Veregyházi Székely Mihály 1590–1598 ¹³⁵ Imrefi Máté 1594 ¹³⁶ Kaproncai Márton 1598 ¹³⁷						
Almási Albert 1598 ¹³⁸							
Bihari János 1599 ¹³⁹							
Karánsebesi Borczun Gheorghe 1600 ¹⁴⁰							
Sárdi Budai Ferenc 1602 ¹⁴¹							
Krakkói Krakker Szaniszló (1603) ¹⁴²		Elekesi Kristóf és Károly Boldizsár (1603) ¹⁴³					
Weis Reimund 1604 ¹⁴⁴	Kaproncai Márton 1603–1604 ¹⁴⁵						

The Bailiffs (*officiales*) and Administrators (*provisores*) of the Princely Estate of Alba Iulia (*Gyulafehérvár*) in the Second Half of the Sixteenth Century. The princely estate of Alba Iulia (*Gyulafehérvár*) has been established in the middle of the sixteenth century. The landlords of the estate were partly the Bishops of Transylvania before 1542, and the Chapter of Transylvania before 1556. After the secularization (1556) the role of these possessions situated around the capital of Principality, was to supply the princely court of Alba Iulia. The princely estate have been managed by the administrators (*provisores*) and by the bailiffs (*officiales*) with regulated duties and competences. The administrators had judicial, administrative and financial duties, and they were usually the prince's men of confidence such as Imre Szikszai.

¹³⁴ GyfKáptLt, Cista comitatum, Comitatus Albensis, Cista 5. fasc. 1. nr. 46; Cista 2. fasc. 5. nr. 27; GyfKáptLt, Centuriae, B 41.

¹³⁵ ErdKirKv I/3. 1204. sz.; GyfKáptLt, Centuriae, C 80.

¹³⁶ GyfKáptLt, Cista comitatum, Comitatus Albensis, Cista 4. fasc. 5. nr. 70.

¹³⁷ GyfKáptLt, Centuriae, D 52.

¹³⁸ K. Papp Miklós hagyatéka, 12. tétel, évrendezett iratok (1598. dec. 10.).

¹³⁹ GyfKáptMlt, XXIV. doboz, nr. 60; GyfKáptLt, Centuriae, F 11.

¹⁴⁰ Ion Lupaș: *i. m.* 25–28.

¹⁴¹ ErdKáptkv VIII. 2. 22. sz.

¹⁴² Radák cs. lt., 1. tétel, évrendezett iratok (1603. dec. 10.).

¹⁴³ Uo.

¹⁴⁴ ErdKáptkv VIII. 2. 21. sz.

¹⁴⁵ Szamosközy István: *i. m.* 323; GyfVJkv I. 33.

GLÜCK LÁSZLÓ

A SZIGETI BARTOS CSALÁD: TÁRSADALMI FELEMELKEDÉS AZ ERDÉLYI FEJEDELMI HIVATALNOKSÁG ALSÓ RÉTEGÉBEN A 16–17. SZÁZAD FORDULÓJÁN

Az uralkodó szolgálata a modern korszak előtti Magyarországon különleges szerepet töltött be a felfelé irányuló társadalmi mobilitásban, hiszen a szuverénnek a felségjogokból fakadóan a társadalom többi tagjával össze sem hasonlítható lehetőségei voltak a számára kedves alattvalók jutalmazására. Ezen a jelenségen belül is minőségileg elkülönül a közrendű, illetve birtoktalan személyek, családok felemelkedése, hiszen számukra a nemesítés a társadalom alapvető hierarchikus státuskategóriái, a jobbágybirtokhoz jutás pedig a megélhetési módok közötti mozgást jelentette. Talán megelőlegezhetjük a megállapítást, hogy a 15. század második felétől az írás-, illetve latintudást igénylő, alkalmazotti jellegű uralkodói szolgálat, azaz az uralkodói hivatalnokság az első olyan csatornát jelentette a közrendű, gazdálkodó társadalom számára, amelyen keresztül – a korábbi, sporadikus karrierlehetőségek után – rendszeresen juthattak el ennek a rétegnek egyes tagjai, családjai a társadalmi elitet képező nemességbe, illetve birtokosságba. A jelek szerint ezt a szerepet természetes módon vette fel az 1540-es évektől Erdélyben kialakuló új állam, a fejedelemség kormányzata is. Az alábbiakban erre vonatkozóan szeretném példaként bemutatni egyetlen család történetét, hiszen az Erdélyi Fejedelemség hivatalnok értelmiségének átfogó értékelései¹ után a továbblépés lehetősége, úgy hiszem, még jó darabig a források alapján közvetlenül megragadott esetek számának bővítésében rejlik.²

¹ Jakó Zsigmond: *Az erdélyi értelmiség kialakulásának kezdetei.* = Uő.: *Írás, könyv, értelmiség.* Tanulmányok Erdély történelméhez. Buk. 1976. 21–24; Trócsányi: *Központi kormányzat* 406–413.

² Pl. az újabb irodalomból Bogdándi: *Szentegyedi*; Gálfi Emőke: *Bethlen Gábor hitelezője, Ajtonyi Jakab deák.* = *A magyar arisztokrácia társadalmi sokszínűsége, változó értékek és életviszonyok.* Szerk. Papp Klára–Püski Levente. Debrecen 2013. 115–126. Egy kimagaslóan adatolható és témánkra vonatkozó társadalomtörténeti tanulságokban igen gazdag pályát mutat be Sza-

Családunk az iratokban a Bartos (a Bertalan kicsinyítő alakja) és a Nyerges/Nyeregyártó megkülönböztető neveken fordul elő, amelyekhez járult később a Szigeti név, amikor egyes családtagok már távol kerültek a szülőföldjüktől. A hivatalnoki karriert befutó generáció tagjai ugyanis, akik mind fivérek voltak, Szigetről származtak, ahol már elődeik (*maiores et progenitores*) is éltek.³ Apjuk már 1585-ben itt lakott, amikor a gyermekei még kiskorúak voltak.⁴ Státusát tekintve eredetileg közrendű családról van szó, amelyben egyik megkülönböztető nevük (Nyerges/Nyeregyártó) alapján feltétlenül jelen volt a nyergesmesterség mint foglalkozás, mégpedig legnagyobb valószínűséggel épp az apa esetében, akinél az írástudói, hivatalnoki megélhetést a deák titulus hiányában kizárhatjuk. A szóban forgó foglalkozás jelentőségéhez tudnunk kell, hogy Sziget gazdaságában kiemelkedő szerepe volt a bőriparnak, amelyhez a város szintén kiemelkedő sertéstenyésztése, illetve a környék magasabban fekvő vidékeinek juhtenyésztése adta a háttérrel. Az árutermelő állattenyésztésbe jellemzően éppen a bőriparosok kapcsolódtak be, nyilván az eleve piacorientált kézműipari tevékenységük során szerzett tőkével.⁵ Az említett felmenői (atyai) telek elhelyezkedése nem hagy kétséget afelől, hogy a helyi társadalom elitjével van dolgunk: a ház a város jól elkülönülő legrangosabb ré-

---

bó György: *Abafíji Gyulai Pál*. Bp. 1974 (Humanizmus és reformáció 3). Ki kell emelnünk még egy város, Torda néhány hasonló státusú, többszörösen összefonódó családjának feldolgozását, lásd Wolf Rudolf: *Bethlen Miklós tordai ősei*. = *Emlékkönyv Imreh István születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. Kiss András–Kovács Kiss Gyöngy–Pozsony Ferenc. Kvár 1999. 603–618. A fejedelmi kormányzathoz szorosan kapcsolódnak a hiteleshelyi requisitorok is, akik közül sokan a fejedelmi kormányzatban töltötték pályájuk egy szakaszát. Lásd Bogdándi: Kolozsmonostori konvent 70–98; Gálfi: Levélkeresők.

³ Az utalás az egyik fivér, Péter deák teleknemesítő oklevelében (1599): DRefNkv, R 2579 293. sz.

⁴ ErdKirKv I/3. 684. sz.

⁵ Az iparágakra lásd a máramarosi „öt város” háztartásfőinek névanyagát a huszti uradalom 1600-as urbáriumában: MKA, *Urbaria et conscriptiones, Registrata*, fasc. 174. nr. 25. Szigeten az első céhet 1597-ben a vargák alapítják, a másodikat pedig 1646-ban a vargáktól különvált csizmadiák: 1526 utáni gyűjtemény, Céhekkal, iparral kapcsolatos iratok, 1. d., az 1597-es évnél; GyfKáptLt, *Libri regii*, XXIX. köt. p. 565–569. (1654-es megerősítésben). Az árutermelő állattenyésztésre lásd az 1600-as urbárium állatállomány-adatait, ahol szépen kiviláglik a sertéstenyésztés kiemelkedő szerepe Hosszúmezőn és Szigeten, összehasonlítva a Tisza mentén lejjebb fekvő másik három várossal, Huszttal, Viskkel és Técsővel. Az állati termékek feldolgozását végző iparosoknak a tenyésztésbe való közvetlen bekapcsolódását igazolja egy esettanulmány egy szigeti családról, amelynél a társadalmi felemelkedés (a birtokos nemességbe, hivatalnoki karrier nélkül, a 17. század elején) egyúttal jelzi ennek az üzletnek a kiemelkedő anyagi potenciálját a többi gazdálkodó foglalkozáshoz képest. Lásd Glück László: *Von der Spitze der Selbständigkeit an die Schwelle der „Rentnerschaft“*. *Der Weg einer Unternehmerfamilie an der Wende vom 16. zum 17. Jahrhundert*. Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai” XII(2009). 215–237.

szén, a piactér északi során helyezkedett el (48. sz. telek).⁶ Az apa, idősebb Bartos István özvegyét különben Szigeten *pinzes azzonnak* ismerték,⁷ s ez a vagyon aligha származhatott másból, mint férje gazdasági tevékenységéből, amelyet az özvegyek folytatni nem szoktak, csupán a tőke formájában rendelkezésre álló vagyont kamatoztatni. A gyermekeire örökített bőséges földállomány – amelynek egy részét ismerjük⁸ – alighanem úgyszintén a néhai férj szerzeménye, hisz tudjuk, hogy az iparos-kereskedő településeken általában a határ is ugyanezen réteg kezében volt, míg a művelést rendszerint bérmunkások végezték.

E kisvárosi elit iparos alakján, mely a meglehetősen gyér – de hivatalnok fiúk közrendű, dolgozó apái esetében mégsem épp kevés – adatból felsejlik, egy új és egy sajátos vonás figyelhető meg. Idősebb Bartos István 1585-ben nemességet szerzett,⁹ ami jól illeszkedik a 16. század végétől megfigyelhető jelenségbe, miszerint ebben az időben ezt a státust már a tehetős gazdálkodók is igyekeztek elérni.¹⁰ Ritka viszont a rétegegogám házasság: a már többször említett feleség/özvegy ugyanis abból a Szigeti Szabó családból származott, amely egy rónaszéki sókamarás révén már a 16. század közepén elhagyta az iparos közeget, és onnantól több generáción át ragaszkodott a kishivatalnoki-vármegyei tisztviselői életmódhoz.¹¹

Az eddigiekben ismertetett társadalmi háttér egy *hivatalnoki karrier által a birtokos nemességig* tartó társadalmi felemelkedési pályát alapozott meg a 16–17. század fordulójának Erdélyi Fejedelemségében. A legidősebb

⁶ Itt és a továbbiakban az azonosított telkeket Sziget legkorábbi térképeinek, az 1772/1776-os földesúri (kamarai) felméréseknek (Térképtár nr. 463, 647.) a számozásával adom meg, ezeknek digitális másolata ugyanis publikálva van, s így széles körben elérhető: *A Magyar Országos Levéltár térképtára. I. Kamarai térképek, 1747–1882.* DVD-ROM. Bp. 2006. A telkek azonosításának háttéréről lásd Glück László: *A lakótelek-tulajdon topográfiaja Máramaroszigeten (az 1770-es évekig). Topográfia és társadalomtörténet.* = „Örökségünk a tér és az idő”. Tanítványi tisztelegés Filep Antalnak. Szerk. Kürtössy Péter–Máté Gábor–Varga Szabolcs. Pécs 2014. (a továbbiakban Glück: *Lakótelek-tulajdon*) 353–373. A piactér északi sorának rangjára lásd még Uő: *Máramarosziget mezőváros helyrajza és társadalma 1600 táján.* = *Fiatalkutatók Fóruma 2.* – 2006. *Diszciplínák határain innen és túl.* Szerk. Balogh Margit. Bp. 2007. 431.

⁷ Poncz cs. lt., p. 125–127.

⁸ Uo. p. 65–66.

⁹ ErdKírv 1/3. 684. sz. Címer: háromszögű, kék pajzsban nyíllal átlőtt nyakú bölényfej (*caput uri*), felette borostyán (vö. GyfKáptLt, Libri regii, III. köt. fol. 315r).

¹⁰ Az öt város vonatkozásában átfogóan lásd Glück László: *Az öt máramarosi város lakosságának elnemesedése a 17. században.* Urbs. Magyar Várostartörténeti Évkönyv III(2008). 95–110.

¹¹ Glück László: *Egy sókamarai hivatalnok a 16. század közepén: Szigeti Szabó György deák.* = *Tiszteletkőr. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára.* Szerk. Míki Gábor–Péterfi Bence–Vadas András. Bp. 2012. 459–469. A korszakból kimutatható másik ilyen rétegegogám házasság azé a Poncz, avagy Varga Tamásé, aki apjával együtt a bőr-iparos és árutermelő állattenyésztői foglalkozást egyesítő gazdák közé tartozott, s akiről az 5. jegyzetben említett esettanulmány szól. Poncz Tamás felesége pedig szintén Szigeti Szabó lány volt, azaz Poncz és öreg Bartos István leányági rokonságban álltak egymással.

fiú, Péter deák Báthory Zsigmond idején, majd 1599-ben Báthory András alatt a fejedelmi kincstár számvevőjeként dolgozott.¹² Az idősebbik öcs, György 1599-ben már szintén deákként szerepel, és azonos lehet az 1600-ból ismert Szigeti György fejedelmi nagyobb kancelláriai jegyzővel.¹³ Az ifjabb öcs, István 1599-ben nem viseli a deák titulust, még csak tanulhatott. Hamarosan azonban a máramarosi ispán titkáráként (*secretarius*) találunk rá, majd ura halála után, 1603-ban a frissen kinevezett huszti főkapitány, Johann Leonhard ab Jell mellé szegődött ugyancsak titkárnak.¹⁴ Jell utóbb azzal méltatta István deák szolgálatait, hogy első munkaadója idején jártasságot szerzett a (Máramaros megyei) nemesség ügyeiben, így bizalmas terveik tekintetében is tájékozott, ő maga pedig jól tudja őt hasznosítani a latin, magyar és román nyelvtudást igénylő ügyekben.¹⁵ Nemsokára a főkapitány – aki a váruradalom gazdálkodása felett is felügyeleti hatáskört kapott¹⁶ – neki adta a huszti vámosságot, miáltal uralkodói tisztviselővé is lett, hiszen a huszti vámost már az – akkoriban kincstári – uradalom fizette.¹⁷

És alighanem itt szólt bele a történetbe az erőszak, a tizenöt éves háború alatt az Erdélyi Fejedelemséget ért oly sok viszontagság. Valószínűleg nem véletlen ugyanis, hogy az udvarban szolgáló Péter deák a továbbiakban eltűnik, György deák eltűnik, míg István deák, az egyetlen testvér, akiről biztosan tudjuk, hogy odahaza, Máramarosban maradt (ahol a huszti vár 1599-es és 1604–1605-ös ostromzárán, valamint Bocskai hajdúinak kószálásán kívül béke honolt), túlélte ezeket az éveket. Sőt továbblépett: a vidéki kincstári vonalról a központi írásszerző felé. István deák ugyanis Bocskai idejétől a nagyobb kancellária jegyzőjeként szolgált, és meg is maradt ebben a tisztségben több fejedelem uralkodásán át,¹⁸ mígnem 1619-ben,

¹² DRefNkv, R 2579 293. sz. (a Báthory Andrásról elnyert telekexempció, 1599). Eszerint Báthory Zsigmond idejében különösen az *in tractandis rationibus aerarii* tett szolgálataival tűnt ki, az oklevél kiadásakor pedig *rationista aerarii nostri*.

¹³ Trócsányi: Központi kormányzat 195.

¹⁴ FHKA, Alte Hofkammer, Gedenkbücher, Ungarische Reihe, 1603. jún., fol. 448. Johann Leonhard ab Jell ajánlólevele a királyhoz István deák részére (1603. ápr. 30. előtt).

¹⁵ „... umb alle verlauffenschafft, auch was einer und der ander under den edlleuthen im schilt fürth, wissenschafft hat...”; „... ich ime in der latteinisch, hungerisch unnd wallachischen sprach woll gebrauchen kan...” Uo.

¹⁶ Glück László: *A máramarosi sókamara igazgatása és gazdálkodása a Szepesi Kamara fennhatósága idején (1600–1604, 1614–1615)*. Revista Arhivei Maramureşene II(2009). 59.

¹⁷ FHKA, Alte Hofkammer, Gedenkbücher, Ungarische Reihe, 1603. jún., fol. 448.

¹⁸ 1606: Bizottsági jelentések. *A Magyar Történelmi Társulat 1889. aug. 25–31-iki vidéki kirándulása, Máramaros vármegyébe és Nagy-Bánya városába*. Századok XXIII(1889). (a továbbiakban: Bizottsági jelentések) melléklet 98. (adománylevelének említése); (1605–)1607: GyfKáptLt, Libri regii, VII. köt. fol. 246r–v (adománylevele, visszaulva Bocskai uralkodására); 1607: uo. VIII. köt. p. 97–98. (kiküldött); Trócsányi: Központi kormányzat 195. (kiküldött); 1611: GyfKáptLt, Centuriae, F 4 (adománylevele). 1610-ben is bizonyára e minőségében „urunk w

aránylag még fiatalon elhunyt.¹⁹ Említésre méltó szerepet akkor játszott, amidőn 1614-ben Bethlen Gábor parancsára ő vette fel a tanúvallomásokot a széki merénylet ügyében.²⁰ Az öreg Bartos Istvánnak még egy fiát, Jánost is deáknak mondják,²¹ hivatalnoki állásáról azonban nem tudunk, Szigeten élt. Nem kizárt végül, hogy az 1622-ből ismert Szigeti István nagyobb cancelláriai jegyző azonos István deák hasonnevű fiával, aki 1619-ben, apja halálakor még kiskorú volt.²²

Ha tehát az uralkodói igazgatást nézzük, képviselteti magát a pénzügyi tisztviselés (igen alacsony szinten, egy beosztott uradalmi tisztviselő által), a központi számvitel, valamint a központi általános írásbeliség (ez utóbbi, hierarchizált szervezet legalsó szintjével, az írkokokéval); kiegészíti, időben megelőzi ezt az általános értelemben vett magán-írásbéliség (egy magántitkárság formájában). Mindez elég volt arra, hogy a családot eljuttassa egy, a felmenő generációk életformájától, az önálló piaci gazdálkodástól, valamint a hivatali alkalmazástól egyaránt különböző életformához, az úrbéri járadékossághoz. A továbbiakban megnézzük, mihez jutottak a Bartos familia tanult fiai a hivatali állásuk révén, a mindennapi munkájukért járó fizetésen felül. Ez a kérdés egyfelől a státuszváltások (személyes és teleknemesítés), másfelől a megélhetést is nyújtó birtokszerzés kettősségében mutatható be; az előbbi az uralkodó kegyétől függött, utóbbi esetében lehetséges volt a magánszerzés.

A személyes nemességet, mint láttuk, már az apa elnyerte. Péter deák tehát hozzáfogott a család telkeinek megnemesíttetéséhez: 1599-ben kapott telekexempciót, új adományt és királyi jog adományt arra a szigeti telekre, amelyet, mint láttuk, már felmenői is birtokoltak, valamint egy másik, pusztán álló telekre ugyancsak Szigeten.²³ István deák 1606-ban újabb telket nemesíttetett.²⁴ A fivérek így együttesen már három telekre

felsője az erdely fejedelem zolgaia”: Poncz cs. lt., p. 46–47. (saját oklevelének intulációja). Egy jóval későbbi iratban, 1664-ben mint „fejedelemnek secretariussa” emlékeznek vissza rá, bizonyára pontatlanul. Uo. p. 106–108.

¹⁹ GyfKáptLt, Libri regii, XII. köt. fol. 136v–137r (kiskorú árvái, Ferenc, István és Zsófia birtokainak kezeléséről). Trócsányi 1622-es adata (Trócsányi: Központi kormányzat 195.) tehát már nem rá vonatkozik.

²⁰ Deák Farkas: *A széki merénylet 1610-ben. Új adatok nyomán.* Századok X(1876). 470–485.

²¹ KmKonvLt, Neoregstrata, Vármegyék szerinti rész, „M” nr. 4.; KmKonvLt, Protocolla, XVII. köt. fol. 43r–44r.

²² Lásd a 19. jegyzetet.

²³ 48. és 183. sz. telek. DRefNkv, R 2579 293. sz.

²⁴ 35. sz. telek. Az oklevél csak utalásból ismert, lásd: Bizottsági jelentések 98. Itt az oklevél kiadójaként Báthory István, tárgyaként egyszerűen nemesítés szerepel. A fejedelem vezetékneve nyilvánvaló tévedés, az pedig, hogy a nemesítés nem személyre, hanem telekre vonatkozott, kiderül abból, hogy a 18. század derekán az oklevelet teleknemesség igazolására használták fel, mégpedig azon telekre, amely a huszti uradalom 1600-as urbáriumuma szerint akkor – még mint jobbágytelek – a Bartos családé volt: MKA, Urbaria et conscriptiones, Rege-

való exempcionálist szereztek, ami az öt máramarosi város lakosságából kikerült világi hivatalnokok között egyedülálló, hisz ezek a családok általában egy jobbágyi lakótelekkel rendelkeztek, s aztán kedvező helyzetbe jutva ezt nemesítették.

Eddig olyan telkekről volt szó, amelyeket a kedvezményezett a közrendű birtokforgalom intézményeinek keretében már megszerzett. István deák azonban adományba is kapott telket, amely ügynek ismert az iratforgalma is, mivel az a Habsburg-fennhatóság idején zajlott. István deák mint huszti vámos 1603-ban folyamodott írásban közvetlenül az uralkodóhoz egy nemestelek-adományért Szigeten; felfigyelt ugyanis egy háramlási esetre, miszerint a városban *Ruzky* István magszakadásával egy telek nem sokkal korábban kincstári kézbe került. Kérelmét ajánlással támogatta meg, amelyet előző munkaadójától és akkori főnökétől, Jell huszti főkapitánytól szerzett be. Az uralkodó döntése nem ismert, a Szepesi Kamara ellenezte az adományozást, ezt azonban a bécsi Udvari Kamara csak Jell támogatásának hangsúlyozásával terjesztette a császár elé.²⁵

A fekvőjóságok adományozásán belül külön minőséget képvisel a jobbágybirtok-adomány. Ilyent szintén csak István deák esetében tudunk kimutatni. Bocskai István idejében fejedelmi adományként szerzett egy részbirtokot a máramarosi Sugatagon. A falu néhány más környékbeli birtokkal együtt egy kis birtoktestet képezett, a központ maga Sugatag volt. A birtokot a Habsburg-fennhatóság idején éppen Jell huszti főkapitány szerezte meg, de őt Bocskai katonái 1605-ben Kassán megölték, így a birtok a fejedelemre háramlott. Az ekkor már épp a fejedelmi adminisztrációban (a kancelláriában) dolgozó István deák így tudott magának lecsípni egy darabot szerencsétlen sorsú jötevőjének volt jószágából. Ezt a birtokát azonban 1610-ben Rozsályi Kun Gáspárnak engedte át (cserébe Rozsályi Kunnak 200 forintot kellett fizetnie, vagy hasonló értékű részbirtokot szereznie a fejedelem országában).²⁶ Időközben, 1607-ben Rákóczi Zsigmond fejedelemtől adományba kapta a Tamásfalvi Boldizsár magszakadása révén há-

strata, fasc. 174. nr. 25. (itt birtokosként Nyeregyártó István özvegye, azaz öreg Bartos Istvánné szerepel); az azonosításra lásd Glück: Lakótelek-tulajdon.

²⁵ FHKA, Alte Hofkammer, Gedenkbücher, Ungarische Reihe, 1603. jún., fol. 447. Bartos István a királynak (1603. ápr. 30. előtt); a hozzá tartozó ajánlást lásd a 14. jegyzetben; SzKLt, Litterae Camerae Posoniensis et aliorum, fasc. 8. nr. 142. A bécsi Udvari Kamara a Szepesi Kamarához, 1603. máj. 15.; FHKA, Alte Hofkammer, Gedenkbücher, Ungarische Reihe, 1603. jún., fol. 449. A Szepesi Kamara a bécsi Udvari Kamarához, 1603. jún. 12.; FHKA, Alte Hofkammer, Gedenkbücher, Ungarische Reihe, 1603. jún., fol. 446. + 453. A bécsi Udvari Kamara a császárhoz, 1603. jún. 26.

²⁶ Bartos egyúttal vállalta, hogy fejedelmi consensust szerez az ügylethez, és egyéb módon is szolgálja Rozsályi Kunt. Poncz cs. lt., p. 46–47. A birtokszerzés még Bocskai idején történhetett, ugyanis a fejedelem a sugatagi jószág egészét utóbb Homonnai Drugeth Bálintnak adta. SzKLt, Minutae, Másolatok könyvek 1571–1619. V. köt. fol. 400. A sugatagi birtoktest előtörténetére lásd még: MKA, Neo-regestrata acta, fasc. 65. nr. 8.

ramlott Belső-Szolnok megyei Sztojkafalva lakatlan egészbirtokot.²⁷ Végül 1611-ben, a havasalföldi hadjárat idején István deák két másik nagyobb kancelláriai írnok, Bölöni Gáspár és Debreceni (Szappanos) János társaságában egy jelentősebb birtoktestet kapott a hadjáratban teljesített szolgálataiért: Kende Péter zalatnai nemes kúriáit malmokkal (részben a város, részben Petresán falu területén), valamint közelebről meg nem nevezett Fehér megyei birtokait és aranybányáit, illetve Vaszília István nemes kúriáit és aranybányáit Bucsony faluban, mindezt királyi joggal, végül mindkettőjük összes ingóságát.²⁸

István deák adományai világosan mutatják, hogy az uralkodói szolgálattelvők, és mindenekelőtt az udvari emberek számára elsősorban a háramlási esetek adtak lehetőséget birtokszerzésre, és az is megfigyelhető, hogy az udvari szolgálattelvők figyelme e tekintetben országos léptékű volt, így gyakran származási helyüktől távol lettek birtokosok.

István deák kezén az 1610-es évek elejétől számos egyéb jobbágybirtokot találunk. Ezek egy tömbben helyezkedtek el Bethlen környékén, s amennyire a birtokok eredete alapján meg lehet állapítani, két csoportra oszthatók.

Az egyik csoport, Árpástó,²⁹ Omlásalja³⁰ és Középfalu³¹ nagy valószínűséggel István deák feleségének, Teke Griseldisnek az örökségét képezték, amely anyjáról, Cserényi Orsolyáról szállott rá.³²

Az uralkodói kegyeltként, főleg háramlott birtokokra vonatkozóan megszerzett adományok és a jó házasság mellett a birtokszerzés harmadik eszköze természetesen a készpénz volt. „Szigeti Istvan innét Szigetről hordogatot pinzt Erdelbe az annyatol joszágh vételre, mert az annya pinzes azzon volt, hallottam az Szigeti István öcének Nyerges Jánosnak sokszori feddődését az annyával, miért hagi csak az báttianak adgia a’ pinzt” – me-

²⁷ GyfKáptLt, Libri regii, VII. köt. fol. 246r–v. 1608-ban ugyan Indali János a sajátjaként rendelkezik a szolgálataival szerzett (adományos) Sztojkafalva egészbirtokkal (KmKonvLt, Protocolla, XVI. köt. fol. 55v), de a falu később is a Bartos család kezén van.

²⁸ GyfKáptLt, Centuriae, F 4, vö. GyfKáptLt, Protocolla, IV. köt. fol. 50.

²⁹ A család birtokos itt 1615-ben, lásd Kádár József–Tagányi Károly–Réthy László–Pokoly József: *Szolnok-Doboka vármegye monográfiája*. I–VII. H. n. 1900. (a továbbiakban SzD) II. 72; 1618, 1619: uo.; 1632: uo. II. 73. (Spácai Mihály).

³⁰ 1620: SzD V. 281; 1637: uo.; 1632: uo. II. 73. (Spácai Mihály); 1642: uo.; 1658: uo.

³¹ 1618: SzD IV. 506; 1620: uo.; 1632: uo. (Spácai Mihály); 1642: uo.; 1658: uo. (Majtényi András).

³² Köblös Zoltán: *Adatok a pókafalvi Becski család történetéhez*. Genealógiai Füzetek I(1903). 129. (Árpástóra és Középfalura vonatkozóan), illetve lásd még a Cserényi-örökösök birtoklására vonatkozó adatokat SzD-ben a szóban forgó településeknél. 1585-ben felsőbalázsfalvi Cserényi Márton a kezén lévő Árpástó részbirtokot a nemesi kúriával és Omlásalja részbirtokot (amelyek egykor a Bornemisza családéi voltak) új adományba kapta a királyi joggal együtt (KmKonvLt, Cista comitatum, Comitatus Szolnok Interior, C 2). Ez lehetett a birtok magva.

séli az agg Szigeti György máramarosi táblabíró 1664-ben.³³ Így szerezte István deák a szitafalvi részbirtokot: ebben a faluban valamikor 1608 előtt Harinai Farkas Miklósné Suky Kata hitbérét vásárolta fel zálogjogon.³⁴ Talán Szeszármán³⁵ is hasonlóképp lett birtokos, mivel a két település birtoklástörténete összefonódik.³⁶

István deák halálakor árváinak három megyében, Belső-Szolnokban, Dobokában és Kolozsban fekvő birtokait említik,³⁷ de az utóbbi két megyében elhelyezkedő fekvőségeknek más forrásban nem sikerült nyomára bukkanni. Az adományos birtokok közül ezek szerint a Máramaros megyei – amelyen a deák maga adott túl – és a Fehér megyeiek már nem voltak meg. Belső-Szolnokban feküdt egyrészt az összes Bethlen környéki szerzett birtok, másrészt Sztojkafalva, amely tehát az adományos jószágok közül egyedül maradt tartósan a család kezén. 1641-ben az István deák leánya – és fiai halála utáni egyetlen örököse –, Zsófia kezén lévő teljes birtokállomány öt részbirtok volt, Sztojkafalva, Árpástó, Omlásalja, Középfalu és Szita (utóbbi négy a Bethlen környéki birtoktestből),³⁸ A birtokok értékét esélyünk sincs felmérni, csak azt tudjuk, hogy a fejedelmi adományból tartósan megszerzett egyetlen falu, Sztojkafalva az adományozáskor épp lakatlan volt.³⁹ 1641-ben Bartos Zsófia a kezén lévő említett birtokállományt 1200 forintban zálogosította el akkori férjének, de ez nem szükségszerűen a birtokok tényleges értéke.⁴⁰

Figyelemre méltó még a Szigeten maradt írástudó testvér, János deák birtokszerző tevékenysége. 1609-ben – még özvegy anyjával együtt – 240 magyar forintért megvásárolja az atyai házzal szomszédos nemes telket Szigeten.⁴¹ A város határában élete során földek sokaságát, valamint egy majorkertet szerzett meg különböző helyi lakosoktól és a várostól.⁴² Fancsikai Ferenc kisbirtokos nemestől pedig valamikor 1616 előtt birtokrészt

³³ Poncz cs. lt., p. 125–127.

³⁴ 1649: SzD VI. 468. (vö. BSzolLt, Jegyzőkönyvek I. köt. p. 101. skk.) – itt ugyan már Bartos István gyermekei szerepelnek birtokosokként, de az elidegenítés még az ő részére kellett történnjen, mivel Suky Kata 1601 és 1608 között halt meg, lásd SzD VI. 467. További adatok: 1611: SzD VI. 467; 1619, 1620: uo.; 1632: uo.; 1640 körül: uo.; 1698: uo. VI. 468. (Poncz Zsófia és Csicsókeresztúri András gyermekei, vö. GyfKáptLt, Protocolla, XV. köt. p. 85–87.)

³⁵ 1617: SzD VI. 443; 1628: uo. VI. 444. 1632-ben már nincs itt birtoka a családnak: uo.

³⁶ Lásd SzD-ben a településeknél.

³⁷ GyfKáptLt, Libri regii, XII. köt. fol. 136v–137r.

³⁸ KmKonvLt, Testamentaria, M 11.

³⁹ GyfKáptLt, Libri regii, VII. köt. fol. 246r–v.

⁴⁰ KmKonvLt, Testamentaria, M 11.

⁴¹ 47. sz. (összevont) telek keleti szélső telke. Lásd a 21. jegyzetet.

⁴² Poncz cs. lt., p. 55–56. (1630; saját kezű feljegyzés a földvásárlásokról, írója nem nevezi meg magát, de az a körülmények alapján nagy valószínűséggel János deák volt).

vett zálogba a Szigethez közeli Farkasréven,⁴³ így saját jogon is a birto-
kos nemesek sorába lépett. Tudjuk azt is, hogy voltak örökös jobbágysai.⁴⁴
Egy olyan ember tehát ő, aki nem tartozik az uralkodó szolgálattevői közé,
hogy birtokadományokat szerezzon, és birtokos családok kívánatos házasa-
sági partnere legyen, de bővében van a készpénznek – az indítást adó atyai
örökség mellett talán egy ismeretlen hivatal után húzott fizetésből –, és
erre alapozva az eredeti lakótelepülésén kezd intenzív birtoképítésbe (ház,
földek), jobbágyhoz pedig a környék pénzzavarba került régi birtokos fa-
míliáival kötött ügyletek révén jut.

Az ilyen céltudatos, törekvő embereknél, mint amelynek típusát más-
más szinten István deák és János deák képviseli, főképpen pedig a tanult
hivatalnokoknál a birtokjogok megszerzéséhez társul a birtokjogok ér-
vényesítése, védelme és a gazdasági értelemben vett birtoképítés. István
deák unokahúga, Bartos Zsófia 1669-ben úgy emlékezett, hogy a deák a
felesége révén megszerzett, de idegen kézen (nyilván zálogban) lévő jó-
szágokat a saját pénzén váltotta magához,⁴⁵ János deák pedig az 1609-es
telekvásárlásánál máris kilátásba helyezte a telekhez tartozó elidegenített
földek visszaszerzését, amikor – bár a telek megszerzéséből eleve követ-
kezne – külön kikötötte az erre vonatkozó jogát.⁴⁶ Amikor az ilyen birto-
képítő személyiségek – házassággal vagy készpénzzel – megszereztek egy
birtokjogot, bizonyára rövidesen kiszorították azokat az idegeneket, akik a
jóságokat úgy ragadták magukhoz a pénzüknek köszönhetően a jogosult
család egy gyenge generációja idején, mint ahogyan István deák részesült
a Sukyak vagyonából Szitafalván vagy János deák a Fancsikai Ferencből
Farkasréven.

Az épülő birtokállományon folyó gazdasági birtoképítésre pár hal-
vány, de a körülményekhez képest mégis figyelemre méltó adatunk van.
Sztojkafalva, István deák adományos egész faluja, mint láttuk, lakatlan
volt. Egy későbbi tanúvallomás úgy emlékezik, hogy a faluban nem volt
több két embernél, aztán „Szigethi István kiáltatot volt szabadságot, ugy
szallották volt meg az falut”, vagyis a tizenöt éves háborúban lakatlanná
vált település Bartos István deák földesúri törődésének köszönheti az új-
jatelepülését.⁴⁷ Nem véletlen, hogy a kancelláriai jegyző emlékét e falu ha-

⁴³ 1616-ban már másnak zálogosítják, utalással a birtok előtörténetére: Esterházy cs. hercegi
ágának lt., Repositorium, rep. 41. nr. 11.

⁴⁴ Poncz cs. lt., p. 79–80. (tanúvallatás).

⁴⁵ Uo. p. 147–149. Bartos Zsófia ugyanakkor érdekelt volt abban, hogy kimutassa a kész-
pénz szerepét a birtokszerzésben.

⁴⁶ KmKonvLt, Protocolla, XVII. köt. fol. 43r–44r (az eladó Tordai Katalin és férje bevallása
az ügyletről, 1609).

⁴⁷ Poncz cs. lt., p. 97–100.

tárában helynév őrzi, a *Facza Deákului* (Deák fájája),⁴⁸ már ha valóban a mi István deákunkra utal. Rezidenciáját azonban nem ezen a félreeső helyen, hanem a jóval frekvenciáltabb Bethlen környéki birtokokon, mégpedig Sze-szárman⁴⁹ és Árpástón⁵⁰ tartotta – utóbbi faluban volt már a Cserényi Már-ton idézett, 1585-ös adományleveléből kirajzolódó kis birtoktest központja is, egy nemesi kúria.⁵¹

János deák gazdálkodásáról abból az időből tudunk valamit, amikor bátyja halála után hozzá kerültek Szigetre az árvák, s azok birtokait is ő gondozta a sajátjával együtt. Ekkor a saját farkasrévi birtokáról telepített jobbágyokat Középfaluba,⁵² miközben a sztojka-falviaknak, illetve általában az erdélyi jószágnak Szigetre kellett szolgálnia, vagyis a deák igénybe vette a báty jobbágyainak munkaerejét a saját gazdaságában.⁵³

A család egyes ágai által elért státust kiválóan jelzik a hivatalnok fi-vérek generációjában, valamint a gyermekeik körében megfigyelhető há-zassági kapcsolatok. István deák felesége, Teke Griseldis Doboka megye jelentős régi birtokos nemes családjából, a magyarköblosi Tekék közül származott; apja, Ferenc az 1570–1590-es években a fejedelmi tábla ülnö-ke, belső-szolnoki főispán, a rendi pénztár fizetőmestere volt.⁵⁴ A gyerme-kek közül leánya, Zsófia házasságait ismerjük: első férje nagydobai Spá-cai Mihály, szintén régi birtokos nemes família sarja Közép-Szolnokban, Bethlen István familiárisa, a második pedig a dúsgazdag, kolozsvári il-letőségű borsai Majtényi András, a fejedelem török deákja. Az öcs, János deák felesége Poncz Zsófia volt, minden valószínűség szerint az általunk már ismert Poncz családból. János deák ágának következő generációjából ismét a leányok házastársairól tudunk. Az egyik leány szintén Zsófia, ő háromszor házasodott: első férje, Poncz György igazolhatóan ugyanebből a Poncz családból származott, mégpedig nem volt más, mint a nemesség-szerző iparos-vállalkozó Poncz, avagy Varga Tamás fia, ő maga már Beth-len István familiárisa (Bethlen 1618–1648 között a huszti uradalom földes-ura volt); a második férj Székely, avagy Rettegi György, szintén Bethlen István familiárisa; a harmadik pedig Debreczeni János, az 1650–1660-as években a máramarosi sókamara ispánja. Testvérének, Erzsébetnek pedig az a mihályfalvi Cikókeresztúri András jutott férjül, aki egy árpástói refor-

⁴⁸ SzD VI. 511. Az erdélyi magyar nyelvben is előforduló *fața* (*fáca*) szó déli kitettségű lejtőt jelent. SzT III. 615.

⁴⁹ 1617: SzD VI. 443. (előnév); 1666: Poncz cs. lt., p. 133–138. (házának említése tanúval-latásban).

⁵⁰ 1619: SzD VI. 467. (előnév)

⁵¹ Lásd a 33. jegyzetet.

⁵² 1650: Poncz cs. lt., p. 79–80. (tanúvallatás)

⁵³ 1665: uo. p. 97–100. (tanúvallatás); 1666: uo. p. 133–138. (tanúvallatás)

⁵⁴ Trócsányi: Központi kormányzat 360; Lázár Miklós: *Erdély főispánjai (1540–1711)*. Száza-dok XXII(1888). 914.

mátus lelkész gyermekeként született, s apja – aki tehát Erzsébet nagybátyjának, István deáknak az egyik birtokközpontjában teljesítette szolgálatát – személyes nemességet és birtokot szerzett Belső-Szolnokban.⁵⁵ Tanulságos az összevetés azokkal az ágakkal, öreg Bartos István azon fiainak leszármazóival, akik nem voltak literátusok. Tamás és Mihály közül az előbbi ágáról látszik határozottan, az utóbbiról csak sejthető, hogy megmaradt Sziget kézműves társadalmi közegében (Asztalos-, avagy Győri Nagy-, Bán-, avagy Bökényi-házasságok).⁵⁶

Röviden kitérünk még az István deák által létrehozott birtokállomány sorsára. Szeszárna, mint láttuk, 1628 és 1632 között eltűnik a család birtokállományából. Suky Kata szitafalvi hitbérével 1649-ben éppen akkor találkozunk, amikor Csicsókeresztúri Torma György a felesége, Harinai Farkas Zsuzsanna jogán kötelezi Szigeti Zsófiát a birtok kibocsátására,⁵⁷ bár a család később is birtokos itt. Az Árpástón, Omlásalján és Középfaluban fekvő Cserényi-örökségre valószínűleg a többi örökös tartott igényt István deák utolsó leszármazottja, Szigeti Zsófia halála után. Sztojkafalvát pedig a Kemény János fejedelemsége körüli zavarok idején ezen örökösök egyike, ilosvai Balogh László belső-szolnoki alispán foglalta el, minden joga nélkül.⁵⁸

Bartos István, a 16. század végi kisvárosi nyergesmester (?) hat fiából négyet járatott latin iskolába. Közülük ketten igazolhatóan hivatalnokok lettek, eljutva a fejedelmi kormányzat alsó szintjéig, s ez feltehetőleg egy harmadiknak is sikerült. Valamennyiük írástudást és latintudást, illetve egyikük némi gazdasági adminisztrációs ismeretet igénylő állásban helyezkedett el. S bár csak egyiküknek adatott meg, hogy huzamosabb időt töltjön a hivatalban, neki sikerült – legalább a saját egyenes ági leszármazóit illetően – a tartós (legalább részben örökjogú birtokokon alapuló) átlépés az áhított pozícióba, a birtokos nemességbe. A szigeti Bartosok története nemcsak a felemelkedés bevett útjáról-módjáról és végpontjáról, hanem a kibocsátó közeg, az önálló gazdálkodói, azon belül az iparos-kereskedői társadalom helyzetéről is tanúskodik: arról, hogy ez a réteg a 16–17. század fordulóján úgy-ahogy még őrzi korábbi anyagi erejét, de tagjai már egyre erősebben keresik a kivezető utat.

⁵⁵ SzD II. 428.

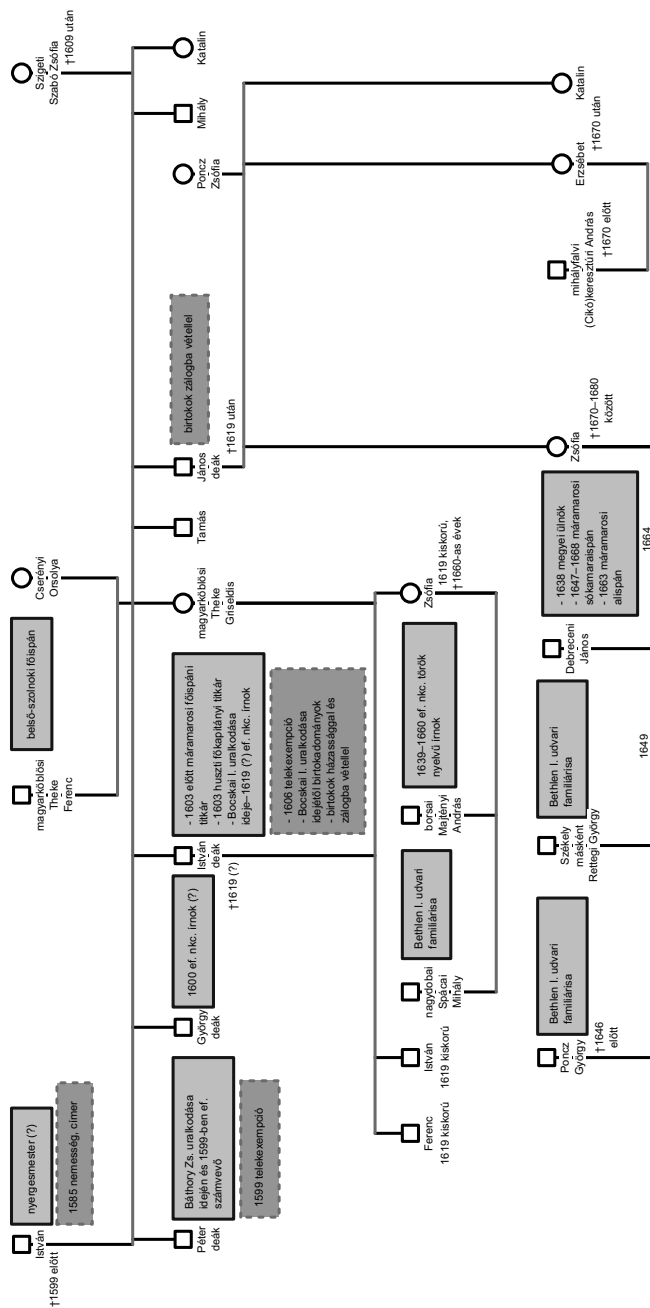
⁵⁶ Lásd minderre a mellékelt családfát.

⁵⁷ BSzolLt, Jegyzőkönyvek I. köt. p. 101. skk.

⁵⁸ Poncz cs. lt., p. 106–108; uo. p. 97–100. János deák két leánya, Zsófia és Erzsébet az 1660-as évektől harcot indítottak Sztojkafalva és egyes más birtokok visszaszerzéséért.

A szigeti Bartos család

Er = erdélyi fejedelmi; nkc. = nagyobb kancellária. Folytonos keretben a foglalkozás, tiszttség, szegregált keretben a szerzések. A rokonsági összefüggések forrása: GyfKöptL, Libri regii III. köt. fol. 315r., XII. fol. 136r.–137r.; MKA, Neo-registrata acta 1865/13 p. 5–7., 1. 1865/33 p. 5–8., 1. 1865/30 p. 1–2., p. 47–50., 1865/41; Poncz.cs. II. p. 166–169., valamint a tanulmányban idézett iratok.

The Bartos de Sziget Family: Upward Mobility in the Lower Class of Princely Officials in Transylvania at the Turn of the 16th and 17th Centuries. The service of the king played a particular role in upward social mobility in premodern Hungary, as the monarchs – thanks to the specific sovereign rights – had opportunities not comparable with that of the other members of society to reward subjects dear to them. Many commoners also managed to acquire nobility or seigneurial rights in the 15th and 16th centuries, thanks to their erudition (literacy and proficiency in Latin) which made it possible for them to be employed in the monarchic administration. The government of the Principality of Transylvania, a new state that emerged in the eastern part of Hungary in the mid-16th century, played a similar role. The present study gives the history of a family as an example of this.

The father lived in Sziget, a small town in the north-eastern region of Hungary, and his profession possibly was that of a saddler. His sons were given an education. Péter started working at the Princely Treasury as an auditor (*rationista*), György supposedly served in the Princely Chancellery as a scribe, and István had been the private secretary to lords, and then worked as a scribe of the Princely Chancellery. The father already had been ennobled by a charter (this was usual among craftsmen from the end of the 16th century), and his sons were granted exemption for their plots in Sziget by the Prince. After the untimely death of the two elderly brothers, only István remained alive; he was awarded with estate donations as well by the Prince, and then entered into a marriage with a noblewoman from a well-to-do seigneurial family, inheriting landed properties by his marriage as well. After all, he used the cash from his father's heritage or his court service to purchase the landed properties from different landlords being in difficulties. He attached great importance to good farming on the acquired landed properties. Old seigneurial families immediately accepted him, the *homo novus*, as one of them: this is clearly shown by the marriages of István and his children.

MÁTYÁS-RAUSCH PETRA

FEJEDELMI ARANYBEVÁLTÓK A BÁTHORY-KORSZAKBAN

Karrierlehetőségek az Erdélyi Fejedelemség
gazdasági kormányzatában (1571–1613)*

A nemesércbányászattal kapcsolatos regálék kezelése a Báthory korszakban: az aranybeváltói tisztség

Az Erdély területén kibányászott érc forgalmazása, útja a pénzverdéig egy olyan rendszer keretein belül zajlott a 16. század végén, melynek alapjait még I. Károly rakta le. Az ő uralkodása alatt jött létre az egyesített pénzverő és bányakamara-rendszer, az egyes kamarákat a királlyal magánjogi viszonyban álló haszonbérloők, a kamaraispánok vezették. A kamaraispánok a bérleti szerződés értelmében az összes bányakamarai bevétellel rendelkeztek, és feladatkörük komplex volt, hiszen hatósági jellegű feladatok mellett gazdasági, termelésirányító és jogi hatáskörük is volt.¹ Az erdélyi pénzverőkamarát 1336 körül alapították.² Az erdélyi kamarát az 1420-as évek végén áthelyezték Szebenbe, ide került az Erdélyi Érchegységben, Radnán és a Zaránd vármegyében kitermelt érc, illetve az aranymosásból kinyert arany is.³ Szapolyai János Szebenből áthelyeztette a bányakamarát Kolozsvárra, azonban 1565-ből már van arra adatunk, hogy Szebenben újra folyt ércbévalás és pénzverés is.⁴ Valószínű, hogy a fenti két város lehetett az ércfinomítás és pénzverés központja, erről tanúskodik

---

* A tanulmány megírását az NKFIH-108877 számú ösztöndíj támogatta, és az MTA BTK TTI kutatóműhelyében készült.

¹ Gyöngyössi Márton: *Pénzgazdálkodás és monetáris politika a középkori Magyarországon*. Bp. 2003 (ELTE-Doktori Mestermunkák). 11–13.

² Uo. 75.

³ Uo. 112–120.

⁴ Szeben szék és v. lt., U IV. nr. 924. Az áthelyezésre többek között lásd Ember: Újkori közigazgatás 502.

kolozsvári Budai Tamás választómester számára kiadott engedély is, amelyet Szebenben és Kolozsváron kellett kihirdetni.⁵

Az idézett forrás arra választ ad, hogy a fejedelemség területén hol lehetett ércet finomítani és pénzt verni, de azzal kapcsolatban nem szolgál pontos információval, hogy az ércbeváltás milyen keretek között és hol folyt. A szórt forrásanyag nem ad rá lehetőséget, hogy részletesen elemezhessük az ércbeváltás lehetséges helyszíneit, de az bizonyos, hogy a két központon kívül is lehetett ércet beváltani, és innen került az érc a finomító műbe. Erre a nagy földrajzi távolság miatt volt szükség, az egyes bányavidékekről ugyanis igen nagy utat kellett volna megtenni, ha csak Kolozsvárra vagy Szebenben lehetett volna ércet beváltani. Azáltal, hogy több helyen is be lehetett váltani az ércet, elviekben csökkenteni lehetett volna az illegális érceladást is, valamint azt, hogy a kitermelt bányajavakat külföldre vigyék. Mindez azonban nem valósult meg, ahogy erről a korokban kiadott fejedelmi rendeletek is tanúskodnak.⁶

Arról, hogy Kolozsváron és Szebenen kívül hol folyt beváltás, töredékes adatok állnak rendelkezésünkre. Vajdahunyadon Izabella korában működött egy aranybeváltó, de a fejedelmi időszakban erre vonatkozóan már nincs adat.⁷ Ezenfelül János Zsigmond uralkodásának végéről maradt fenn egy kivonatos bejegyzés, miszerint a karánsebesi aranybeváltó posztjára Gerard deák helyett Simon Jánost nevezte ki a választott magyar király 1569 júliusában.⁸ Simon János 16 év múltán is aranybeváltó volt, legalábbis így említi egy 1585. november 14-én kelt bevallás.⁹ Az a szórt forrásanyagból nem derül ki, hogy a karánsebesi aranybeváltóhoz mely területek tartoztak, de annyi bizonyos, hogy 1585 után már nem fordul elő ilyen tisztség az iratokban. A Simon Jánosról fennmaradt adatok azt nem bizonyítják, hogy 1569 és 1585 között folyamatosan viselte volna a karánsebesi beváltói tisztségét.

Báthory István uralkodása legelején rendeletet adott ki, melyben kizárólag egy helyen engedte meg az ércbeváltást, finomítást és pénzverést a fejedelemség területén. Ez a pátenis egyben komoly politikai célzattal is bírt, hiszen így próbálta meg az erdélyi szászok legerősebb városának, Szebennek hűségét megnyerni. 1571. december 4-én adta ki az idézett ren-

⁵ ErdKirKv I/1. 137. sz.

⁶ Beszterce v. lt., Ser. I. nr. 7952.

⁷ Az idézett forrást Fridvaldszky János jezsuita szerzetes másolta be bányászati munkájába, eszerint az özvegy királyné megerősítette a hunyadi várhoz tartozó aranybeváltót minden jogában. Az 1542-ben kiadott kiváltságlevél értelmében az aranybeváltóhoz tartozott a hátszegi kerület, a hozzá beadott arannyal köteles volt elszámolni, és a várnagy alá tartozott. Lásd Joannes Fridvaldszky: *Minerologia Magni Principatus Transilvaniae seu metalla, semi-metalla, sulphra, salia, lapides et aquae*. Claudiopoli 1767. 95–96.

⁸ ErdKirKv I/1. 163. sz.

⁹ ErdKápjkv VIII. 1. 432. sz.

deletet arról, hogy a kincses városba áthelyezett cementező és pénzverőkamara kerüljön vissza Szebenbe, és a szász városnak a bányakamarával kapcsolatos korábbi kiváltságait is megerősítette. Eszerint beváltásra, finomításra és pénzverésre kizárólag Szebenben kerülhetett sor, a kamaraispánnak minden évben be kellett mutatnia a feljegyzéseit a kiküldött fejedelmi inspektoroknak. A szöveg záradékában a fejedelem megtiltotta minden vajdának, kenéznek, aranybeváltónak és egyéb tisztviselőnek, hogy ércet váltson be.¹⁰ Ezt megelőzően arról értesítette Báthory Beszterce városát, hogy aranyat kizárólag az ő alkalmazottjánál, a Szebenben működő Cementes Jánosnál lehet beváltani.¹¹ Azonban reálpolitikus révén nem sokára belátta, hogy a centralizáció és az átláthatóságra való törekvés ilyen formában nem megvalósítható, és már 1576-ból van arra adat, hogy Kolozsváron is működött a bányakamara.¹²

A fennmaradt források segítségével egy töredékes mozaikot lehet alkotni a Báthory István és Báthory Zsigmond korabeli ércbeváltás menetére és rendszerére vonatkozóan. A két központon kívül (Kolozsvár, Szeben) működött még egy főaranybeváltó Gyulafehérváron is, sárdi Gyarmati Gergely deák. Az első írásos emlék, melyben a főaranybeváltót említik, 1583 augusztusából való. Eszerint Báthory Zsigmond megengedte Szalánczy László Zaránd vármegyei ispánnak, hogy Hercegány, Bukurest és Tresztia nevű birtokain épült zúzdáit használhassa, emellett ezüstbányáit művelje, a kitermelt ércet pedig a szebeni pénzverőkamarába szállítsa; a rendelet betartását Gyarmati Gergely főaranybeváltónak kellett felügyelnie.¹³ Arról pedig, hogy nagy valószínűség szerint a fejedelmi székhelyen volt a főaranybeváltó központja, Báthory István 1577-ben kelt egyik levele tanúskodik. Ebben a levélben Báthory István arra figyelmeztette Báthory Kristófot, hogy a zalatnai bányászoknak juttatott gyulafehérvári házat tartsa fenn számukra, mert szükségük van rá, amikor az ércet hozzák be a városba, hiszen több alkalommal is napokat kellett várniuk arra, hogy megkapják a pénzüket.¹⁴ A ház adományozásának csak úgy volt értelme, ha ott helyben be tudták váltani az ércet, majd azt tovább vitték Szeben, illetve Kolozsvár irányába. Gyarmati Gergely alá tartozott még legalább egy aranybeváltó, akinek a székhelye nem ismeretes, de azt tudjuk, hogy Simon János, Lupsai Menyhárt majd alsójárai Kolozsvári Mihály deák is neki dolgozott az 1580-as évek végén és az 1590-es évek elején. Az utóbbi két aranybeváltó származása, illetve az általuk birtokolt javak alapján fel-

¹⁰ Szeben szék és v. lt., U IV. nr. 1007–1008.

¹¹ Berger: Regesten III. 3724. sz.

¹² Uo. 4186. sz.

¹³ ErdKirKv I/3. 325. sz.

¹⁴ *Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése*. II. Szerk. Veress Endre. Kvár 1944 (Monumenta Transsilvanica). 71–72.

tételezhető, hogy ahogy a két nagy bányakamara, úgy az aranybevéltők között is fel volt osztva a fejedelemség területe. A főaranybevéltőhöz és a karánsebesi aranybevéltőhöz tartozhatott a déli régió, a helyetteséhez pedig az északi régió.

A fő- és az aranybevéltői hivatal formálódott az évek során, hiszen a Báthory-korszak második felében, pontosabban Rákóczi Zsigmond uralkodása alatt helyettes aranybevéltőt alkalmaztak abrudbányai Fodor Pál személyében, aki valószínűleg helyben váltotta be az aranyat.¹⁵ Az új módi, ahogy Gyarmati Gergely fogalmazott egy dátum nélküli levelében, bevált, mert leírása szerint a bányászok igen készségesen adták be az aranyat, a korábbi szigorítás feloldása nagyobb bevételt biztosított a kincstárnak, így a Portára való adót is könnyebben össze tudták gyűjteni.¹⁶

A Gyarmati Gergely által viselt kincstári tisztség tárgyalásánál mindenképpen szót kell ejtenünk egy másik kincstári tisztviselőről is, akinek ugyancsak a hatáskörébe tartozott az ércbevéltés. Ezt a posztot elsőként Trócsányi Zsolt írta le kormányzattörténeti monográfiájában: eszerint az ércbányászat területén létezett országos hatáskörrel bíró ágazati vezető. Báthory Gábor 1613-ban a nagybányai bányabérlet, Gerhard Lisbonát nevezte ki erre a tisztségre.¹⁷ Trócsányi az ágazati vezetői pozíció létrejöttét egy felsőbányai ítéletlevélre vezette vissza, amely a Felsőbánya és Gerhard Lisbona nagybányai bányabérlet között zajlott hosszú pereskedés iratanyagának része. Az egyik ítéletlevélben Lisbonát az erdélyi aranybányák prefektusának nevezik (*aurifodinarum nostrarum Transylvaniensium praefectus*), más helyen pedig a nagybányai, valamint erdélyi arany- és ezüstbányák prefektusa a titulusa (ebben az esetben magyar nyelvű a forrás).¹⁸ A Báthory Gábor által létrehozott tisztség nem volt előzmény nélküli. Az ágazati vezető előzménye vagy inkább mintája már Báthory Zsigmond uralkodása alatt létezett.¹⁹ Kialakulása mindenképpen 1598 előttre datálható, mert az első írásos említése 1598 májusából maradt fenn. Véleményem szerint a pozíció létrehozása összefügg Gyarmati Gergely deáknak az 1594. évet követő bukásával, amikor is a deák karrierje megtört, mert – ahogy arról a későbbiekben szó lesz – nem tudott bizonyos összeggel elszámolni. Báthory Zsigmond minden bizonnyal megszüntette a kincstárnál működő aranybevéltői posztot, és a kolozsvári kamara prefektusa vette át az

¹⁵ Mátyás-Rausch Petra: *A bányauralalmak szerepe az erdélyi nemesércbányászat igazgatásában (1613–1629)*. = *Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene*. (Bethlen Gábor trónra lépésének évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai). Szerk. Dáné Veronka–Horn Ildikó–Lupescu Makó Mária–Oborni Teréz–Rüsz-Fogarasi Enikő–Sipos Gábor. Kvár 2014. 521.

¹⁶ GyfKáptLt, Lymbus, I. d. /a/nr. 60.

¹⁷ Trócsányi: Központi kormányzat 335.

¹⁸ Felsőbánya v. lt., Iratok, fasc. II. D. nr. 24(18), 25(19).

¹⁹ Vö. Mátyás-Rausch: i. m. 517.

adott feladatkört. A tisztség legkorábbi előfordulása Giovanni Muralto svájci származású orvos-diplomatához köthető. Muralto az 1598. május 16-án kelt kötelezvényének bevezetőjében sorolta fel tisztségeit, elsőként a következőt: „... Wir Johannes Muraltus, der Römische Kaiserliche und Königliche Maiestät Obrister Pergkherrin Siebenbürgern...”.²⁰ A fenti okfejtésbe illeszkedik az a tény is, hogy a 17. század elején a prefektusi címet huzamosabb ideig viselő Filstich Péter titulusában miért szerepelt az auricampor kifejezés.²¹ Ez magyarázhatja azt is, hogy amíg Gyarmati Gergely alatt nem működött helyettes aranybeváltó, addig Rákóczi Zsigmond idején miért töltötte be ezt a tisztséget abrudbányai Fodor Pál. Így Kolozsvár mellett a másik beváltási hely a 17. század elején már valószínűleg nem Gyulafehérvár volt, hanem Abrudbánya.

Az ércbeváltást irányító tisztviselők legfontosabb feladata a kincstári bevételek növelése volt, azt kellett elérniük, hogy minél több ércet váltsanak be a termelők a kamarákon, beváltóhelyeken keresztül, így visszaszorítva az illegális érceladást. A hivatalos kereteken kívüli ércforgalmazás azonban a szigorú intézkedések ellenére is virágzott, és a fejedelmi tisztviselők nem tudták útját állni.

Aranybeváltói életrajzok

Gyarmati Gergely deák

A Báthory-korszakból ismert aranybeváltók közül sárdi Gyarmati Gergely deák életútja a legjobban dokumentált, az ő karrierjéről és ezzel párhuzamosan történő birtoképítési tevékenységéről tudunk a legtöbbet. Gyarmati Gergelyt, jóllehet nemes volt, mégis ha a Trócsányi által használt terminológiákat vesszük alapul, inkább a kormányhatósági hivatalnok értelmiségi csoportba sorolnám, hiszen elsősorban nem rendi jogállásával, hanem szakképzettségével tudott feljebb és feljebb lépni a kormányzati ranglétrán.²²

Trócsányi adatai szerint Gyarmati Gergely 1582 és 1593 között a fejedelmi kincstárnál működött „... pontosabban nem ismert, de alacsonyabb tisztviselői beosztásban...”.²³ Elsőként a Trócsányi által közölt adatokat kell módosítanunk annyiban, hogy Gyarmati Gergely már 1579-ben a fejedelmi kincstárnál dolgozott mint rationista. Ekkor 26 esztendő volt.²⁴

²⁰ FHKA, Alte Hofkammer, Hofffinanz Ungarn, Vermischte Ungarische Gegenstände RN 12c fol. 1491–1492.

²¹ KmKonvLt, Protocolla, XV. köt. fol. 194–195.

²² Trócsányi: Központi kormányzat 409.

²³ Uo. 319.

²⁴ Berger: Regesten III. 4548. sz.

Az általa betöltött tisztséget, melynek magyar megfelelője a komornyik deák volt, Trócsányi a központi kincstári igazgatás alsóbb személyzetéhez sorolta. Trócsányi szerint a komornyik deákok az adó és más kincstári jövedelmek bevételezésével foglalkoztak, a Báthory-korszakban valószínűleg a fejedelmek maguk ellenőrizték tevékenységüket, ebben az 1590-es években a kincstári számvevők is segédkeztek nekik.²⁵ A fenti koncepció gyengéire rámutattak a legújabb kutatási eredmények, miszerint a komornyik deákokat legalább két csoportba kellene osztani: az egyik csoport a kincstárban teljesített szolgálatot, a másik pedig udvari szolgálatra volt rendelve. Gyarmati Gergely minden bizonnyal az előbbibe tartozott, akárcsak apósa, Székesfejérvári András. A róla fennmaradt bejegyzés segíthet abban, hogy a kincstárban dolgozó komornyik deákok tevékenységéről többet megtudhassunk. Eszerint 1572-ben Székesfejérvári András deák a fejedelem parancsára aranyat adott be a szebeni bányakamarába.²⁶ Kincstári tisztségéből fakadóan Gyarmati Gergely tehát az adón kívül foglalkozott egyéb bevételekkel, köztük a bányászatból származó jövedelemmel is, így érthető, hogy miért ebbe az irányba mozdult el a karrierje. Gyarmati előmenetelében sokat számított, hogy apósa, a már említett Székesfejérvári András kincstári számvevőként is tevékenykedett.²⁷

Arra vonatkozóan, hogy Gyarmati az ércbeváltásra specializálódott, az első adatunk 1582 szeptemberéből való. Levelében tudatta a beszercei bíróval, hogy mintegy 8 mázsa érc lett bevételezve, és Iffjú Márton maga felel azért a fejedelem előtt, mert nem adta be időben a saját részét.²⁸ Ebben az iratban még nem nevezte magát aranybeváltónak, azonban nagy a valószínűsége, hogy már ekkor is ez volt a főprofilja. Ha végigtekintünk a rendelkezésünkre álló adatokon, felmerülhet a „gyanú”, hogy a fejedelmi aranybeváltó vagy főaranybeváltó valójában egy specializált komornyik deák volt, ebből pedig az következik, hogy a kincstárban dolgozó egyes komornyik deákok egy-egy jövedelemtípussal dolgoztak, így feltételezhető bizonyos fokú differenciáltság a bevételek kezelése terén is. A koncepcióba tökéletesen beleillik, hogy Gyarmati Gergely aranybeváltói tevékenységét a fejedelmi központban végezte. A már említett 1583. évi iratban már főaranybeváltó (*supremus auricampsor*), valószínűleg ekkor helyezik alá a vidéki aranybeváltókat. 1585 februárjában már úgy nevezte magát ugyancsak egy Besztercéhez intézett levelében, hogy „auricampsor regni Transylvaniae”.²⁹ Levelében Beszterce városától négy vég vásznat

²⁵ Trócsányi: Központi kormányzat 335.

²⁶ Herzfelder Armand Dezső: *Kolozsvári Czementes János könyve*. Magyar Könyvszemle IV(1896). 358.

²⁷ Trócsányi: Központi kormányzat 332.

²⁸ Berger: Regesten III. 5151. sz.

²⁹ Beszterce v. It., Missiles, Ser. I. nr. 9/1585. Vö. Berger: Regesten III. 5351. sz.

kért a fejedelmi bánya szükségleteire, és jelezte azt is, hogy az év második felében még hat vég vászonra lenne szükség, melynek singjét 2-2 dénárért adják.³⁰ Az irat alapján kiderül, hogy az aranybeváltónak nemcsak az ércbeváltásból származó jövedelemmel kellett dolgoznia, hanem a bányászathoz kapcsolódó többi kiadás is az ő keze alatt futott össze. A fenti adatok tükrében lehet megérteni igazán, mit is jelentett Gyarmati korábban idézett levelében az *új módi*. Eszerint az ércet be lehetett váltani a vidéken működő aranybeváltóknál, a két beváltóhelyen – Kolozsvárott és Szebenben –, és ezenfelül közvetlenül a kincstárnál is, Gyarmati Gergelynél.

Gyarmati Gergely vagyoni helyzetét és birtokainak elhelyezkedését jól végig lehet követni a két országos hatáskörű hiteleshely előtt tett bevallások segítségével. 1586. szeptember 14-én a gyulafehérvári Ilosvai Benedek lelkész – lánya nevében is – 75 forint kölcsönt vett fel a fejedelem aranybeváltójától, Gyarmati Gergelytől bizonyos adóssága miatt. Vállalta, ha a következő évben nem tudja kifizetni az adósságot, a deák lefoglalhatja Gyulafehérvár külvárosában a Temető utcában található allodiális udvarházát minden tartozékával (kert, épületek) együtt, és azokat 75 forint értékig bárkinek elidegenítheti.³¹ Gyarmati Gergely vagyoni helyzete 1586 előtt is már igen jó lehetett, hiszen az 1586. október 4–7. között felvett tanúvallomás szerint még a hármastanács regnálása alatt 420 aranyat adott kölcsön Kusdi Miklósnak.³² 1587 márciusában hadrévi Orbonász János bizonyos adóssága miatt leányának, Katalinnak a Fehér vármegyei Forrón és Batizházán, valamint a Küküllő vármegyei Szépmezőn levő birtokrészeit 200 magyar forinton zálogba vetette Gyarmati Gergelynek, aki ebben az évben ugyancsak aranybeváltó volt, és feleségének, Székesfejérvári Zsófiának.³³ Ugyanezen év áprilisában feleségével, Zsófiával együtt megvette Csekelaki Bálinttól a Fehér vármegyei Szentbenedeken levő birtokrészét 275 magyar forintért. Majd Forró György lánya, Erzsébet adott el a házaspárnak a Fehér vármegyei forrói birtoka mellett fekvő mocsárból négy részt 200 magyar forintért.³⁴ Hadrévi Orbonász János 1588-ban 150 magyar forintért újabb jószágokat zálogosított el a Gyarmati házaspárnak Forrón és Batizházán.³⁵ Báthory Zsigmond 1590 októberében adományozta neki néhai Forró György két forrói részjószágát és egy nemesi udvarházát, de

³⁰ Uo. 1 magyar rőf, azaz 62,2 centiméter felelt meg 1 singnek. 1 vég vászon hossza általában 28 méter volt. Lásd Bogdán István: *Metrológia. = A történelem segédtudományai*. Szerk. Bertényi Iván. Bp. 2001 (A történettudomány kézikönyve I). 291.

³¹ ErdKápjkv VIII. 1. 466. sz.

³² Uo. 472. sz.

³³ Uo. 481. sz.

³⁴ Uo. 493, 507. sz. A szentbenedeki részjószágba való iktatás 1588. jún. 23-án történt meg. Lásd uo. 557. sz.

³⁵ Uo. 536. sz.

az egyik részjószágot ekkor már Székesfejérvári Zsófia bírta zálogbirtokként. Ezenfelül megkapta a szentbenedeki, forrói és szépmezői (utóbbi Küküllő vármegyében feküdt) részjószágainak tizedeit. Az indoklásban az szerepelt, hogy az adományt a fejedelem aranybeváltói hivatalában (*in auricampsoratus officio*) is teljesített szolgálatiért kapta, de ebben az évben az egyéb jövedelmek bevételezéséért is ő felelt (*perceptor proventuum*).³⁶ A Fehér vármegyei birtokaik mellett megörökölték felesége édesapjának birtokait is, többek között a Szászsebeszékben található Lámkeréken fekvő udvarházát.³⁷ Ugyanitt Gyarmati Gergely megvett egy részjószágot is 50 forintért bizonyos Lázári Istvántól, aki a lándzsások kapitánya volt.³⁸ 1591 júliusában az aranybeváltó megkapta a Körösbánya tartozékaiban lévő Váka nevű birtokot, amely korábban a gyulafehérvári udvarhoz volt rendelve.³⁹

Aranybeváltói tevékenységére nincs olyan sok adat, mint vagyonosodási helyzetére. Az biztos, hogy a fenti években folyamatosan viselte az aranybeváltói tisztséget, ugyanis a fejedelem a legtöbb bányászati engedély kiadásakor azt kötötte ki feltételként, hogy a kitermelt ércet Gyarmati Gergelynek a kincstárba vagy kiküldött embereinek kell beadni. (Többek között almási Turzó Péter kapott ilyen engedélyeket 1588 és 1589 folyamán).⁴⁰ Az aranybeváltói hivatal tevékenységi körére nézve igen érdekes adattal szolgál a gyulafehérvári káptalan előtt 1588. augusztus 28-án tett panasz. A zalatnai Puzlok Mihály özvegye azért tiltakozott a káptalan előtt, mert egy bányajavakkal kapcsolatos elszámolási vita ügyében az ugyancsak zalatnai Olasz János bányabérlő Gyulafehérvárra idéztette, hogy a vitás kérdések rendezésére fogott bírákat válasszanak. Az özvegy ezt sérelmezte, mert – mint mondta – az ügyükben már van egy kijelölt bíró, mégpedig Gyarmati Gergely deák. A szöveg nem fogalmaz egyértelműen, hogy az aranybeváltó vajon fogott bíró volt-e, vagy aranybeváltó minőségében bíráskodhatott ebben a perben. Véleményem szerint az utóbbi valószínűbb, hiszen a per kiindulópontja bizonyos termelési költségek körüli vita volt, így elképzelhető, hogy az ércbeváltással foglalkozó tisztviselő hozhatott ítéletet ilyen ügyekben.⁴¹

Az aranybeváltói hivatalon kívül betöltött kincstári tisztségei közül többet igen nehéz azonosítani, sőt valószínűbb, hogy ugyanazon tisztséget több elnevezéssel is illettek, ugyanis a latin terminusok jelentése szin-

³⁶ ErdKirKv I/3. 1275–1276. sz. Az iktatásnak viszont 1591. jan. 28-án Forró Erzsébet officialisa, Nagy Farkas ellentmondott. Lásd ErdKápJkv VIII. 1. 810. sz.

³⁷ GyfKáptLt, Cista comitatum, Comitatus Albensis, Cista 1. fasc. 2. nr. 38.

³⁸ GyfKáptLt, Centuriae, H 29.

³⁹ ErdKirKv I/3. 1634. sz.; KmKonvLt, Protocolla, XV. köt. fol. 298–299. A beiktatásra 1591. szept. 15-én került sor. Lásd ErdKápJkv VIII. 1. 870. sz.

⁴⁰ ErdKirKv I/3. 778, 883. sz.

⁴¹ ErdKápJkv VIII. 1. 578. sz.

te mindig ugyanaz: jövedelmek számtartója (*rationista aerarii*).⁴² Két olyan tisztsége van, amely ez alól kivételt jelenthet: az egyik a fejedelmi jövedelmek pénztárnoka (*perceptor proventuum nostrorum*), a másik a „praefectus rationum fisci”, amelyet úgy lehet lefordítani, hogy a fejedelmi kincstár prefektusa.⁴³ Mindkét tisztséget ismerjük Trócsányi Zsolt kormányzattörténeti monográfiájából: Vásárhelyi Bálint, aki 1587 és 1589, valamint 1593 és 1597 között kincstári számvevő volt, viselte ezen tisztségeket 1597-ben és 1598-ban. Trócsányi véleménye szerint az utóbbi tisztség, a prefektusi pozíció rangemelkedés volt a kincstári számvevői tisztséghez képest.⁴⁴ Trócsányi kizárólag Vásárhelyinél tüntette fel a fenti hivatalokat, jöllehet Gyarmati ugyanezekben a pozíciókban volt alkalmazva 1590-ben és 1593-ban. Ha helytállónak tartjuk Trócsányi elképzelését, miszerint a kincstári prefektus rangban a számvevő felett állt, akkor érthetővé válik, hogy miért kerülhetett be Gyarmati 1594-ben a Gerendi János rendi fizetőmestert elszámoltató bizottságba.⁴⁵ Gyarmati Gergely tehát egy igen sikeres kincstári karriert tudhatott magáénak, hiszen a hivatalnokpiramis aljáról eljutott egy középszintű vezetői státuszba. Karrierje ezen a ponton valószínűleg megtört, legalábbis erre utal az abrudbányai Válaszúti család és várfalvi Kósa Mátyás közötti egyezség. Az irat szerint Kósa Mátyás még Báthory Zsigmond idején megkapott egy abrudbányai bányát, amely korábban az aranyváltó tulajdonában volt. Gyarmati Gergely azonban nem tudott elszámolni az aranyváltásból származó bevétellel, így a fejedelem elvette tőle a bányát, és Kósa Mátyásnak adta: „... az mely eoreoksegeket Sigmond feyedelem eo felseghe ennekem inscribalt volt az Sardi Gergely deak arany váltásából az baniaszagon maratt restantiakért...”⁴⁶ Gyarmati Gergely további hivatali működéséről nincs adatunk. 1597-ben a neve szerepel egy iktatási parancsban, 1602-ben pedig már biztosan nem élt, mert a sárdi háza mellett álló másik ingatlan adásvételi szerződésében néhaiként szerepel.⁴⁷

⁴² KmKonvLt, Protocolla, XV. köt. fol. 298–299.

⁴³ ErdKirKv I/3. 1254. sz.; GyfKáptLt, Cista comitatum, Comitatus Albensis, Cista 3. fasc. 3. nr. 21. A beiktatási parancs szerint Gyarmati Gergely hűsége jutalmául megkapta az ispánlakai részbirtokot Fehér vármegyében, amely korábban a tordai sóbányához tartozott.

⁴⁴ Trócsányi: Központi kormányzat 332.

⁴⁵ Uo. 316.

⁴⁶ KmKonvLt, Protocolla, XVI. köt. fol. 13r–14v. Ebből az adatból is látszik, hogy a fejedelmi kincstár tisztviselői, hasonlóan a két magyarországi kamara alkalmazottjaihoz, elszámoltathatók voltak, és vagyonukkal is feleltek a rájuk bízott feladatért. Lásd Ember: Újkori közigazgatás 153.

⁴⁷ GyfKáptLt, Cista comitatum, Comitatus Albensis, Cista 5. fasc. 1. nr. 51. (Az adat szíves közléséért köszönetet mondok Gálfi Emőkének.); ErdKirKv I/3. 1756. sz.

Fodor Pál

Ha az előbbieken bemutatott Gyarmati Gergely a tisztségviselő nemes és a hivatalnok értelmiségi csoport határmezsgyéjén mozgott, akkor a most bemutatásra kerülő Fodor Pál életútja szépen példázza, hogy egy nemességgel nem bíró szakképzett tisztviselő hogyan tudott boldogulni a kincstári igazgatás területén, és futott be sikeres karriert.⁴⁸

Fodor Pál elsőként 1599-ben jelenik meg a forrásokban, ebben az évben Kósa Mátyás deák bányáját kapta meg Veress Tamástól. A szerződés szövege szerint Fodor ekkor az aranybeváltói tisztséget viselte.⁴⁹ A 16. század végéről nincsen arra vonatkozóan adatunk, hogy a fejedelmi kincstárban dolgozó komornyik deákok közül valaki, hasonlóan Gyarmati Gergelyhez, specializálódott-e a bányászati jövedelmekre, ezért azt sem lehet biztosan állítani, hogy Fodor Pál a kincstár alkalmazásában állt volna. A következő adat 1607-ből való, ekkor Fodor Pál neve mellett már az szerepel, hogy helyettes aranybeváltó (*vice auricampsor*). Ekkor az aranybeváltói hivatalt és egyben az országos hatáskörrel bíró ércbányászati prefektusi címet Filstich Péter viselte.⁵⁰ Fodor ugyanebben az évben töltötte be az abrudbányai bírói tisztelet is, valamint Rákóczi Zsigmond nemességet adományozott neki. A nemesi cím valószínűleg nem volt meghatározó pályája tekintetében, karrierjét ugyanis a szakmai képzettséggel alapozta meg, de az minden bizonnyal nagyobb mozgásteret biztosított számára.⁵¹ Rákóczi Zsigmond nevében 1607. augusztus 6-án adta ki a fejedelmi kancellária az oklevelet, mely szerint Fodor Pál kiváló munkájáért, amelyet helyettes aranybeváltóként végzett és végez jelenleg is, nemességet kapott, abrudbányai házáét és minden egyéb jószágát (szántó, legelő, birtok, szőlő) pedig minden adó és szolgálat alól mentesítette a fejedelem.⁵²

Akárcsak a többi aranybeváltó esetében, Fodor Pál tevékenységéről sem tudunk sokat. Kizárólag annyit lehet a források segítségével behatárolni, hogy melyik évkörben viselte a helyettes aranybeváltói tisztelet. 1607-től kezdve egészen 1610-ig szinte minden évből van arra nézve adat, hogy Fodor Pál helyettes aranybeváltó Filstich Péter keze alatt. 1608-ban az Abrudbánya városával kötött enyedi megállapodásban tűnik fel a neve, 1610 februárjában ugyanebben az ügyben egyezett meg egymással a város

⁴⁸ Fodor Pál életútjának az a része kerül bemutatásra, amely a Báthory-korszakra esik, pályája majd Bethlen Gábor alatt teljesedik ki. Lásd Mátyás-Rausch: *i. m.* 516–523.

⁴⁹ KmKonvLt, Protocolla, XV. köt. fol. 433.

⁵⁰ Uo. fol. 13r; GyfKáptLt, Libri regii, VII. köt. fol. 146r–147v.

⁵¹ KmKonvLt, Protocolla, XV. köt. fol. 193–194.

⁵² Az oklevélben részletesen leírták a kapott nemesi címet is. Lásd GyfKáptLt, Libri regii, VII. köt. fol. 115v–116r; GyfKáptLt, Cista diversorum comitatum, Cista 2. fasc. 5. nr. 14.

és Fodor Pál.⁵³ Fodor Pálnak még csak indulóban lévő karrierjét mutatja az is, hogy ebből az időszakból mindössze egy birtokügyi okirat maradt fenn vele kapcsolatban, tehát az igazán intenzív birtoképítés majd Bethlen Gábor alatt indult meg. 1609 júliusában arról tett bevallást Fodor Pál és felesége, az ugyancsak nemes Bethlen Anna, hogy fiukra, Fodor Györgyre hagyják a magyarigeni részbirtokukat, amelyet Fodor Pál még Barkai Ambrustól vásárolt 100 forintért; abban az esetben, ha Fodor György előbb halna meg, mint az apja, akkor a birtok Bethlen Annára száll.⁵⁴

Kolozsvári Mihály deák

Gyarmati Gergely és Fodor Pál deákokon kívül a többi kincstári tisztviselőről, akik tevékenysége a nemesérbányászathoz kapcsolódott, igen keveset tudunk. Valójában összesen három nevet ismerünk a Báthory-korból: Simon Jánost 1569-ből és 1585-ből, valamint Lupsai Menyhártot és Kolozsvári Mihály deákot. Kolozsvári Mihály deák kincstári karrierjét források hiányában nem lehet olyan részletesen bemutatni, mint a Gyarmati Gergelyét és Fodor Pálét. Kiindulópontja sem ismeretes, de annyi bizonyos, hogy 1589-ben már kincstári számvevőként dolgozott, ekkor mentesítette a fejedelem a tized fizetése alól a Kolozs vármegyei Fenes birtok szőlőhegyen lévő szőlőjét.⁵⁵ További karrierjével kapcsolatban egy iktatásról szóló jelentés nyújt támpontot. 1589. július 1-én Báthory Zsigmond Gyulai Pál főkamárásnak és testvérének, Gyulai Jánosnak adományozta a magvaszakadt lupsai Lupsai Menyhárt, Antal és János Lupsa nevű birtokát Torda vármegyében, valamint a Fehér vármegyei muskai részjóságát. Az iktatásra 1590. június 23-án került sor, azonban alsójárai Kolozsvári Mihály deák – aki akkor a fejedelem aranybeváltója volt – feleségének jobbagya július 4-én ellentmondott a statutióknak.⁵⁶ Kolozsvári Mihály deák 1591 márciusában még mindig aranybeváltó volt, ugyanis a fejedelem átengedte neki a tisztsége idejére bérleti díj fizetése nélkül a Felső-, illetve Alsójára birtokok gabonatedét, amelyet korábban a néhai Lupsai Menyhárt aranybeváltó gyűjtött be.⁵⁷ Ez az irat több szempontból is fontos. Egyrészt megtudjuk belőle, hogy Lupsai Menyhárt is aranybeváltó volt, aki viszont e tisztséget minden bizonnyal 1588 decembere előtt töltötte be, mert ebben

⁵³ KmKonvLt, Miscellanea, 1608 (Abrudbánya), jelzet nélküli irat. Ezenfelül lásd: GyfKáptLt, Libri regii, IX. köt. fol. 467–470.

⁵⁴ GyfKáptLt, Centuriae, I 89.

⁵⁵ ErdKirKv I/3. 1144. sz.

⁵⁶ Uo. 1165. sz. Az ellentmondásra lásd: GyfKáptLt, Cista comitatum, Comitatus Thordensis, fasc. 1. nr. 49.

⁵⁷ ErdKirKv I/3. 1468. sz.

a hónapban jelöltek ki leánya számára hivatalos gyámot,⁵⁸ valamint azt, hogy az aranybeváltók milyen természetbeni juttatásokat kaphattak a fejedelemtől.

Kolozsvári Mihály a későbbiekben is töltött be gazdasági hivatalt, 1597 és 1598 folyamán ő volt a görgényi uradalom udvarbírája. Erről Beszterce városához intézett több levele is tanúskodik. Többek között azért írt a besztercei városatyáknak, hogy a fejedelem által elképzelt vadkerthez – melyet a vár alatt akart megépíttetni – szükséges anyagokat szerezze be neki a városvezetés.⁵⁹ Kolozsvári Mihály felesége, Hosszúaszói Erzsébet még sokáig Torda vármegyében élt.⁶⁰

Összegzés

Az Erdélyi Fejedelemség területén a bányászathoz köthető regalék közül az ércbeváltás monopóliuma a szebeni és a kolozsvári bányakamara-konkordátán kívül a fejedelmi kincstár kötelékében dolgozó fejedelmi aranybeváltó felügyelete alá tartozott. Az aranybeváltói tisztség kialakulása szorosan kapcsolódik Gyarmati Gergely deák kincstári működéséhez, ahol komornyik deákként kezdte karrierjét. Az aranybeváltói tisztség valójában egy specializálódott komornyikdeák-pozíció; Gyarmati Gergely alá rendelték az évek során több vidéki aranybeváltót, ezért is nevezhette magát több alkalommal főaranybeváltónak. Igen sikeres karriert tudhatott magáénak, amely azonban 1594-et követően megtört, mert a deák nem tudott a rábízott javakkal elszámolni. Ezt követően Báthory Zsigmond a kincstárnál működő aranybeváltói tisztelet megszüntette, feladatát valójában a kolozsvári bányakamara vezetője vette át, aki alá tartozott többek között abrudbányai Fodor Pál helyettes aranybeváltó is. A fent bemutatott életrajzokból kiderül, hogy a Báthory-korszak alatt a kincstári kormányzatban igen sikeres karriert lehetett kiépíteni, amely azonban magában hordozta sok esetben a hirtelen bukás lehetőségét is.

⁵⁸ Lupsai Menyhárt árvájára lásd: ErdKirKv I/3. 856. sz.

⁵⁹ Beszterce v. lt., Missiles, Ser. I. nr. 11, 39, 44/1597, nr. 121/1598. Személye minden bizonyossággal nem egyezik meg a Kolozsvárott jegyzőként működő Mihály deákéval, hiszen az utóbbi 1598 és 1610 között volt jegyző, míg az aranybeváltóként is tevékenykedő Mihály 1607-ben már elhunyt. Vö. TordaVmJkv I. 32. A jegyző Mihály deákra lásd Flóra: Városi jegyzők 133.

⁶⁰ TordaVmJkv I. 32, 58, 186–187.

The Mining Administration under the Báthory Area – Careers by the Treasury of the Principality of Transylvania. The study examines the mining administration, especially the gold changing in the area under family Báthory. In these times the gold changing belonged to the mining chamber of Kolozsvár (Cluj-Napoca) and the mining chamber of Nagyszeben (Sibiu), besides the miners could exchange by the gold-changer their gold and silver, who works at the princely treasury. From the gold-changers Gergely Gyarmati had the most successful career; he was the leader of treasury between 1590 and 1593. After his fall the prince, Zsigmond Báthory, terminated this position, and instructed the prefect of mining chamber in Kolozsvár to exchange exploited gold and silver.

PÓKA ÁGNES

PESTHY FERENC (+1575 KÖRÜL) FELSŐ- MAGYARORSZÁGI JÖVEDELEMIGAZGATÓ HIVATALNOKI PÁLYAFUTÁSA A MAGYAR KAMARA KÖTELEKÉBEN

Bevezetés

Pesthy Ferenc életútja rendkívül fordulatos: Fráter György mellett kezdte pályáját, majd ura meggyilkolása után szinte rögtön I. Ferdinánd szolgálatába állt, és a Magyar Kamarában jutott rendkívül magasra: pályája csúcán ő kezelte egész Felső-Magyarország jövedelmeit. Életútjáról szinte kizárólag a pénzügyigazgatásban keletkezett hivatalos iratok nyújtanak támpontot. Az életrajz felvázolásához azonban ezeknek is csupán kicsiny töredéke szolgálhat segítségként, az iratok többsége ugyanis egyszerű, aktuális esetekben való intézkedés. Az instrukciók¹ és királyi utasítások² Pesthy tisztségét és feladatkörét vagy éppen aktuális feladatát jelölik meg. Tevékenységéről a császárhoz, a Magyar és az Udvari Kamarához írott jelentéseiből nyerhetünk pontosabb képet.³ Ez természetesen egyszerűbbnek tűnik, mint amilyen a valóságban, ugyanis a fenti iratanyag számos fondba szóródott szét az idők folyamán.⁴ Ráadásul a forráscsoport sajátágaiból fakadóan nemigen tájékoztatja a kutatót Pesthy családi háttéréről, tanulmányairól, magánéleti fordulópontjairól. Az alapvetően szegényes forrásadottságokból is következik, hogy Pesthyről még nem készült életrajz, így leginkább a politika- és kormányzattörténeti szakirodalom egy-egy fejezetét, gyakran csak utalását tudjuk felhasználni életútja vázlatának kiegészítéséhez. A fentiek okán a dolgozat centruma Pesthy hivatali

¹ MKA, Diversae instructiones.

² MKA, Benignae resolutiones.

³ MKA, Litterae ad cameram exaratae; UA, Allgemeine Akten; FHKA, Alte Hofkammer, Hoffinanz Ungarn, Akten.

⁴ Az említett levéltári állagokon kívül lásd még: MKA, Nádasdy-misszilisek; MKA, Városi és kamarai iratok.

karrierje, azon belül is a felső-magyarországi jövedelemigazgató coadiutoraként, majd jövedelemigazgatóként ellátott funkciói és hatásköre.

Családi háttér

Nagy Iván a 16. század végéig vezeti vissza a család történetét: a Pest megyéből származó família 1582. február 21-én nyert címeres levelet Rudolf királytól, amelyet 1583-ban Vas vármegye közgyűlésén hirdettek ki.⁵ Nagy a továbbiakban a család 17. századi és későbbi történetét tárgyalja, így korszakunkra vonatkozóan nem nyújt információt. Kempelen Béla *Magyar nemes családok* című művében csak 17. századi és későbbi adatokat találunk.⁶ Kóvári László *Erdély nevezetesebb családai* című munkája nem tesz említést a Pesthy családról.⁷

Szapolyai János szolgálatában

A család legjobban adatolható tagja Pesthy Ferenc, noha olyan részletes életrajzot, mint a korábbi felső-magyarországi jövedelemigazgatókról, nem lehet róla összeállítani. Születésének sem helye, sem ideje nem ismert. Pesthy Ferenc egyetemi tanulmányairól semmit nem tudunk, a latin nyelvben való jártasságára valamelyik helyi iskolában is szert tehetett.

Először konkrét adatunk 1540-ből származik: ekkor Pesthy váci várnagyként, kapitányként, avagy tiszttartóként⁸ működött – az adatok eltérőek erre vonatkozólag (a váci uradalmat török kézre kerülése előtt királyi ki nevezésű kormányzók irányították; a püspöki kormányzók vagy emberei a váci vár kapitányai is lehettek, de a város felett a földesúri hatalmat mindenképpen ők gyakorolták). 1540-ben János király meghalt, ezért a váradi béke végrehajtása ürügyén Ferdinánd Leonard Freiherr von Vels vezetésével Budára küldte csapatait.⁹ A hadjárat során az uralkodó serege októberben Vácot is megszállta; Pesthy Ferenc, aki ekkor még Szapolyai János híve

⁵ Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. IX. Pest 1862. 247.

⁶ Kempelen Béla: *Magyar nemes családok*. VIII. Bp. 1914. 267–268.

⁷ Kóvári László: *Erdély nevezetesebb családai*. Kvár 1854.

⁸ Sápi várnagyként, Bánlaky kapitányként, Horváth M. és Pintér pedig tiszttartóként említi Pesthyt. *Vác története*. Szerk. Sápi Vilmos. I. Szentendre 1983 (Studia Comitatus 13). 78; Bánlaky József: *A magyar nemzet hadtörténelme*. XIII. Ferdinánd és Szapolyai János ellenkirályok küzdelmei; az ezt követő nehéz idők; a török hódítások korszaka Szulejmán haláláig 1526–1566. Bp. 1940. 151; Horváth M. Ferenc–Pintér Tamás: *Késő maradványainknak tétessen jegyzésben! Írásos emlékek Vác város múltjából, 1074–1990*. II. Török idők. Vác 1996 (Váci Történelmi Tár 1). 51–52.

⁹ Sápi Vilmos: *i. m.* 78.

volt,¹⁰ ostrom nélkül átadta a várat Vels seregének.¹¹ Izabella királyné ezért összes javait elkobozta, és azokat kincstartójának, Fráter György váradi püspöknek adományozta.¹²

Az előbbieknél ellentmond Szalay azon adata, mely szerint 1541. augusztus 29-én Pesthy Ferenc kísérte Izabella királyné fiát, a kis János Zsigmondot a török szultánhoz:¹³ „Azonközbe, hogy az urak váraasi biróval, Turkowyth Miklóssal és az több fő polgárokkal választig készülnének, és imár megválasztottak volna egy személyt kalauzságra, Pesthy Ferencet, ki frater Gyergy szolgálja vala, tud is vala utakat, nyelveket, és a németeknek minden módjokat, bécsi tájának minden állapotát...”¹⁴ Ez a Ferenc tehát, aki vélhetően nem azonos a korábbi váci váragnaggyal, ekkor már egy ideje a Barát szolgálatában állt, több nyelven beszélt, ismerte a németek helyzetét, jól tájékozódott az országban, és meglehetősen ismert volt a kortársak között.

Pesthy életének következő éveiről egy 1552 januárjában kelt, Ferdinánd királynak címzett levélből értesülünk.¹⁵ Pesthy a levelet „olim legatus reverendissimi domini thesaurarius”-ként írta alá, vagyis a néhány hete meggyilkolt Barát megbízottja volt (a szövegből nem derül ki, hogy egészen pontosan mi volt a feladata). Fráter György halála után nem sokkal felvette a kapcsolatot Ferdinánddal, biztosította róla, hogy a már beszedett jövedelmeket elküldte Castaldónak, és kérte az uralkodót, hogy adjon neki hivatalt, van gyakorlata a tisztségviselésben, hiszen 18 éven át szolgált a Barátot.¹⁶ Ez arra utal, hogy 1534 körül, tehát rögtön annak váradi püspökké szentelése környékén állhatott a szolgálatába. Pesthy Ferenc életének legalább egy szakaszában Váradon élt, ugyanis egyik levelében említi, hogy felesége és gyermekei alig tudtak kijutni az ostromlott város-

¹⁰ Uo. 86.

¹¹ Bánlaky József: *i. m.* 151; Veress Endre: *Izabella királyné*. Bp. 1901 (Magyar Történelmi Életrajzok). 102.

¹² Sági Vilmos: *i. m.* 86. A szöveget kiadva lásd Horváth M. Ferenc–Pintér Tamás: *i. m.* 51–52.

¹³ Szalay László: *Verancsics Antal magyar királyi helytartó, esztergomi érsek összes munkái*. II. Történelmi dolgozatok magyar nyelven. Vegyesek. Pest 1857 (Magyar Történelmi Emlékek II. Osztály. Írók III). 56.

¹⁴ Uo.

¹⁵ UA, Allgemeine Akten, Fasc. 62. Pesthy Ferenc levele I. Ferdinándhoz (1552. jan. 28.).

¹⁶ „... supplico itaque humillima ac debita cum instantia vestrae sacratissimae maiestati domino michi [sic!] clementissimo, dignetur mei etsi pauperis et fortune tenuis rationem habere aliquod honestum et me dignum servitium clementissime dare, supplementoque et praesidio vestrae sacratissimae maiestati tandem et ope adiutus possim pristinis restitui facultatibus, ac eam quam solitus sum, legationem et servitium exercere, nam post quam apud reverendissimum dominum thesaurarium cardinalem, in octodecim annorum resolutionem egerim, apud vestram sacratissimam maiestatem clare cognitum, nullam satisfactionem in pensione fecerit, mihi ob eoque vestra sacratissima maiestas solita sunt ex pietate...” Uo.

ból, ő pedig nem tudott bejutni hozzájuk.¹⁷ Ez valószínűleg még 1557 előtt történt, ugyanis ezután Eperjesre költözött, ahová minden valószínűség szerint családja is elkísérte.

Pesthy átállása Ferdinándhoz és első éve a Magyar Kamaránál

Ferdinánd, úgy tűnik, csakugyan hivatalhoz juttatta Pesthyt, mégpedig a bihari dikátorsághoz: 1554-ben említésre kerül egy iratban, hogy ebbeli minőségében mandátumot kell neki adni.¹⁸ Ez arra enged következtetni, hogy legkorábban ettől az évtől töltötte be tisztségét. Azt nem tudjuk, hogy az előző két esztendőben mivel foglalkozott, de instrukciót csak később kapott: 1555-ben rendelte el az uralkodó a kiadását.¹⁹

Bihari dikátori tisztségében mindössze egy évet töltött: 1555. augusztus 12-én Miksa instrukciót bocsátott ki Pesthy mint újonnan kinevezett mustramester (magister lustrationum) számára.²⁰ Bihari dikátorként utolsó általam ismert jelentését ugyanezen hónapban, 20-án készítette,²¹ de feltehetőleg az instrukció kézhezvétele után nem sokkal felhagyott dikátori tevékenységével, és új tisztségének szentelte minden figyelmét.²²

¹⁷ MKA, Litterae ad cameram exaratae, 1556. no. 60. Pesthy Ferenc jelentése a Magyar Kamarához (1556. aug. 23.).

¹⁸ „Ad Byhoriensem Franciscus Pesthy literatus et Iohannes literatus, iis dandum erit mandatum penes quam se defendant, ne quis se in dicam ingerat, aut collectam iam pecuniam vi mediante eripiat. Clausula in articulo Posoniensi compraeheusa, quod etiam, si tres in una domo fuerint, tantum unus dicam pendat, adfert magnum defectum proventus Regiae Maiestatis, cum in unam domum convenient tantum propterea, quorum facultates longa ultra 6 florenos extendantur.” Veress Endre: *Gyula város oklevéltára 1313–1800*. Bp. 1938. (a továbbiakban Veress: Gyula város) 243., Armpruster Kristóf [királyi] biztos Mágóchy Gáspár gyulai várkapitány beiktatásáról (1554. május vége).

¹⁹ Az irat maga nem maradt ránk, csupán regesztából értesülhetünk tartalmáról: „Pesthy pro Francisco super elaboratae instructionis rescriptum regium”. MKA, Benignae resolutiones (1555. jan.–jún.).

²⁰ MKA, Diversae instructiones, IV. köt. Instructio pro egregio Francisco literato Pesthyensi magistro lustrationum sacrae regiae maiestatis Maximilianus etc. (1555. aug. 12.).

²¹ MKA, Litterae ad cameram exaratae, 1555. no. 81. Pesthy Ferenc jelentése a Bihar megyei dicáról (1555. aug. 20.).

²² Pesthy még több jelentésében is említést tesz a Bihar megyei dicáról. Vélhetően azért kísérté figyelemmel a Bihar megyei dica beszédését, mert ebből kapta fizetését. A szakirodalom még évekig tévesen emlegeti bihari dikátorként, de e tisztségének utolsó említése 1561-ből származik. MKA, Litterae ad cameram exaratae, 1555. no. 113. (1555. okt. 12.); Pesthy Ferenc jelentése a Bihar megyei dicáról és Gyula vára őrségének fizetéséről, uo. 1556. no. 12. (1556. febr. 24.); Pesthy Ferenc jelentése a Bihar megyei dicáról, uo. no. 14. Pesthy Ferenc jelentése a Bihar megyei dicáról és az erdélyi hadi eseményekről; MKA, Kamarai misszilisek, Pesthy Ferenc levele Miksa főherceghez (1555. okt. 12.); Kristó Gyula: *Békés megye a honfoglalástól a törökölág végéig. Nyolcszáz esztendő a források tükrében*. Békéscsaba 1981 (Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból 9). 77; Uő.: *Olvasókönyv Békés megye történetéhez. I. A honfoglalástól*

Mustramesteri tevékenységét még ez év szeptemberében megkezdhette: erre utalnak a hó végén a Magyar Kamarához küldött jelentései, egyik a felső-magyarországi hadak fizetlenségéről, a másik pedig a gyulai vár vizsgálatáról.²³

Felmerülhet, hogy az utasítás kibocsátásáról szóló említett királyi rendelet²⁴ erre az instrukcióra vonatkozott, nem pedig a bihari dikátorira, de adatok hiányában e kérdést nem tudjuk eldönteni. Az új bihari dikátor Ferenc testvére, János lett.²⁵ Pesthy feladata mustramesterként a királyi várak katonaságának „megmustrálása”, azaz ruházatuk, fegyverzetük, lovaik állapotának, fizetésük folyósításának felmérése. Minderről jegyzőkönyvet kellett felvennie és elküldenie a kamarának. Pesthy minden valószínűség szerint felülvizsgálta a várak jövedelmeinek kezelését is.²⁶ Alkalmadtán foglalkozott a katonák visszaélésével, fosztogatásával.²⁷ Mindezért a bihari dicából törlesztendő évi 300 forint fizetést kapott.²⁸

1715-ig. Békéscsaba 1967 (Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból 1). 83; Veress: Gyula város 254–255, 259–261, 337.

²³ MKA, *Diversae instructiones*, IV. köt. fol. 118–120, 120–121. Pesthy Ferenc jelentése a tiszántúli hadak fizetéséről (1555. szept. 25–26.).

²⁴ Lásd a 21. jegyzetet.

²⁵ 1556-ban Pesthy János, Ferenc testvére a bihari dikátor. Szalay-gyűjtemény, 1728. t. sz. A Magyar Kamara számadáskönyve (1555–1560). fol. 51v.

²⁶ Pesthy egy ízben feltárta Mágóchy Gáspár gyulai kapitány visszaéléseit. Mágóchy Gáspár főkapitány 1557. márc. 8-án Nádasdy Tamás országbírónak írott levelében pénzsegélyt kért a katonák fizetésére, ugyanis szerinte mindaz, amit Pesthy Ferenc jelentett az uradalom jövedelmeiről, hazugság. A kötet összeállítójának megjegyzése szerint Mágóchy azért haragudott Pesthy Ferencre, mert ő mutatta ki jelentésében, hogy amíg a búza köble 1557-ben és 1558-ban 75–80 forint volt, Mágóchy 85 dénárón számolta el. Pesthy ezenfelül sok hasonló visszaélést talált. Veress: Gyula város 267, 269–270.

²⁷ A Kassa környékére elszállásolt katonák (elsősorban fizetlenségük miatt) az 1550-es években folyamatosan fosztogatták a környékbeli falvakat. A város több ízben is az uralkodóhoz fordult, hogy szüntesse meg eme áldatlan állapotokat, ezért Ferdinánd 1557-ben Thorda Zsigmond és Pesthy Ferenc személyében királyi biztosokat jelölt ki a Dersffy István magyar katonái által elkövetett garázdálkodások kivizsgálására. A vizsgálat során minden tanú egybehangzóan a katonák ellen vallott. Lásd H. Németh István: *Kassai polgárok és katonák a 16. században: a hadsereg beköltözésével járó társadalmi és közigazgatási jelenségek a felső-magyarországi városok életében a Mohácsot követő évtizedek során*. Levéltári Közlemények LXVIII(1997). 1–2. sz. 170–171.

²⁸ MKA, *Diversae instructiones*, fol. 167r. *Instructio pro egregio Francisco literato Pesthyensi magistro lustrationum sacrae regiae maiestatis Maximiliani etc.* (1555. aug. 12.).

A felső-magyarországi részek jövedelemigazgatójának coadiutora

Nemsokára újabb fordulat következett Pesthy életében: az uralkodó a korábbi felső-magyarországi jövedelemigazgató, Wernher György 1556. július 8-án bekövetkezett halála után 1557. február 27-i rendeletével az utód, Thorda Zsigmond mellé őt nevezte ki segítőtársul (coadiutor) a felső-magyarországi jövedelemigazgatóság élére.²⁹ Nem sokkal később, március 30-án a király utasította a kamarát, hogy dolgozzon ki instrukciót Pesthy számára.³⁰

Pesthy feladatköre

Ember Győző megállapítása, miszerint Pesthy és Thorda instrukciója szinte szó szerint megegyezik, lényegileg megállja a helyét; a két utasítás valóban csupán néhány apróságban tér el, de nyilvánvaló, hogy az uralkodó mindkettejüknek ugyanazt a szerepet szánta, csupán a némileg megváltozott körülmények indokolták a két utasítás közti apró különbségeket.³¹

²⁹ „Caeterum annuimus clementer ut is Pestiensis Sigismundo Thorda adiungatur, ac penes ipsum curam administrationis proventuum in partibus regni superioribus habeat, non tamen cum eo, quem hactenus habuit, numero, aut ordine, equitum, ac volumus, ut cum ipso tam de instructione, qualiter sibi in officio illo procedendum sit, quam de intertentione sua, conveniatis, et qualiter cum ipso tractatum fuerit nobis significatis.” MKA, Benignae resolutiones (1557. febr. 27.). Lásd még Ember: Újkori közigazgatás 150; Szűcs Jenő: *A Szepesi Kamarai Levéltár 1567–1813*. Bp. 1990 (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai I. Levéltári Leltárak. Kincstári levéltárak 7). 12.

³⁰ „Intelleximus ea, quae ad sacratissimae regiae maiestatis domini ac genitoris nostri clementissimi consiliarios Camerae Aulicae, de expeditione Francisci Pestiensis ac instructione sibi danda, scripsistis, eiusdemque instructionis formam, per vos conceptam clementer adiuvimus.” „... in administrandis proventibus Sigismundus Thorda et ipse [ti. Pesthy Ferenc] aequali auctoritate fungi debeant [...] nisi quemadmodum ipsemet Thorda penes quondam Georgium Wernherum, in cura administrationis fuit, ac se gessit quod non ea conditione officium illud suscipere contentusque esse velit [...] vobis itaque bene memorata regiae maiestatis nomine clementer iniungimus, ut iuxta hanc clementissimam deliberationem nostram sibi instructionem qualem Thorda antea habuit expediatis...” I. Ferdinánd utasítása a Magyar Kamarához Pesthy Ferenc instrukciójának kidolgozása tárgyában. MKA, Benignae resolutiones (1557. márc. 30.).

³¹ A különbségek többnyire abból fakadnak, hogy az instrukciók gyakran nemcsak általánosságban határozták meg a hivatalnokok feladatait, hanem egy-egy konkrét probléma megoldását is elrendelték. Így például Thorda feladata volt, hogy a tokaji sókamara élére állítson alkalmas embert, azonban Pesthynek már nem; Pesthynek viszont össze kellett hívnia a Tiszán inneni és túli megyék dikátorait, mert nem adtak számot. A fentiekhez képest jelentéktelen eltérésekkel is találkozunk, így például Pesthy instrukciója hangsúlyozza, hogy Pesthy éljen Thorda tanácsával, és fizetésének pontos összege is szerepel benne, ami Thorda esetében elmaradt. Ember: Újkori közigazgatás 150; Az instrukciók lelőhelye: MKA, Diversae instructiones, IV. köt. fol. 161–165. Instrukció Pesthy Ferenc, a felső-magyarországi jövede-

A szakirodalom szerint Pesthy címe ugyanaz volt, mint Thordáé: administrator proventuum partium superiorum.³² Az instrukció alaposabb áttanulmányozásakor azonban láthatjuk, hogy sem Thordának, sem Pesthynek nem volt kialakult titulaturája, csupán coadiutorként emlegették őket, és Pesthy esetében hozzáfűzték, hogy a felső-magyarországi jövedelmek adminisztrációjában lesz szükség a segítségére.³³ Valójában eleinte nem kialakult titulaturáról van szó, hanem egy körülírásról, amellyel a gazdasági igazgatásban betöltött szerepüket megjelölték; Szűcs Jenő szerint a titulatura az 1550-es évekre állandósult.³⁴

Pesthy új feladatköre nem állt olyan messze a régítől, mint elsőre tűnik, inkább jelentősen kibővült hatásköre: egész Felső-Magyarország gazdasági igazgatása azt jelentette, hogy nagyobb terület került a keze alá, ahonnan a jövedelmek beszedését is koordinálnia kellett, és ezekből gondoskodni a katonaság fizetéséről, valamint a várak élelemmel és hadieszközökkel való ellátásáról (utóbbi kettő valamilyen módon korábbi pozíciójában is feladata volt).

Az instrukció szövege és a ránk maradt jelentések elemzése révén pontosabban meghatározhatjuk Pesthy feladatkörét. Az instrukció többnyire csak az elméleti alapvetést határozta meg, a jelentések és más iratok viszont megmutatják, hogy mindez hogyan valósult meg a gyakorlatban, mekkora volt Pesthy mozgástere, mennyire kötötte meg kezét a Magyar Kamara.

A levéltári forrásokból az is kiderül, hogy mi volt Pesthy feladata, mi Thordáé, és mi kettejüké (ezt a lenti táblázat mutatja be részletesebben). A gyakorlatban természetesen nem lehetett ilyen éles határvonalat húzni kettejük teendői közé, már csak azért sem, mert hol egyikük, hol másikuk volt távol a király megbízásából, hogy különböző bizottságokban teljesítsenek szolgálatot. Erre jó példa Desewffy Jánosnak, az Udvari Kamara elnökének és királyi főudvarmesternek Pétervárad Balázshoz, a Magyar Kamara elnökéhez írott levele. Ebben idézi Pesthy jelentését: utóbbi panaszkodott,

---

lemigazgató coadiutora számára (1557. ápr. 1.); uo. V. köt. fol. 101r–104v. Instrukció Pesthy Ferenc, a felső-magyarországi jövedelemigazgató coadiutora számára (1557. ápr. 1.).

³² Szűcs Jenő: *i. m.* 12.

³³ „Instructio fideli nostro egregio Sigismundo Thorda de Gyalu data, iuxta quam idem in negotiis nostris penes fidelem nostrum egregium proventuum nostrorum in partibus regni nostri Hungariae superioribus, tanquam coadiutor, procedere et se gerere debebit.” MKA, *Diversae instructiones*, I. köt. fol. 71r. Instrukció Thorda Zsigmond számára (1554. máj. 20.); „Instructio Camerae Hungaricae Sacrae Regiae Maiestatis Francisco Pesthy data, iuxta quam idem, penes egregium Sigismundum Thorda de Gyalu, in cura administrationis proventuum regionum in partibus regni Hungariae superioribus, tamquam coadiutor, procedere et se gerere debebit. MKA, *Diversae instructiones*, IV. köt. fol. 161v. Instrukció Pesthy Ferenc, a felső-magyarországi jövedelemigazgató coadiutora számára (1557. ápr. 1.).

³⁴ Szűcs Jenő: *i. m.* 12.

hogy amíg az uralkodó parancsára távol volt, hogy egy bizottság tagjaként működjön, Thorda nem volt hajlandó minden feladatot ellátni helyette, ezért maga Dessewffy kérte Miksát, intézkedjen az ügyben, ami meg is történt: Thordát felszólították, hogy helyettesítse Pesthyt.³⁵

Pesthy feladatai	Thorda feladatai	Kettejük feladatai
Amit Thorda nem tud ellátni		
Harmincad-ügyben Thorda egyetértésével járjon el minden részletkérdésben		Harmincad-ügyben elkövetett csalások jelentése
	Decimatorok számadását küldje a kamarához	Decimatorok kiválasztása, számadásaik ellenőrzése és jóváhagyása
Thorda tanácsával kiválasztani a subsidium összegyűjtésére alkalmas személyeket; a subsidiumot fordítsa a királyság védelmére		Dikátorok számadásainak ellenőrzése, hibák javítása, végső változat felküldése a kamarának; subsidium beszédése
Jelölje ki az urburák begyűjtőjét; készítsen számadást és küldje el a kamarának		
A Kassa városához tartozó királyi javak kezelése; kassai katonaság fizetése		
Thorda segítségével kérjen számadást azoktól a Tiszán inneni és túli dikátoroktól, akik évek óta nem nyújtották azt be		

A katonaság ellátásával kapcsolatos feladatokat nem részletezi az instrukció, azonban a ránk maradt források alapján körvonalazható, hogy milyen részfeladatokat látott el. Pesthy feladata volt egy-egy vár katonái ellátásának megszervezése (természetesen nemcsak az instrukcióban említett

³⁵ „... Dominus Franciscus Pesthy scripsit ad me, quod ipse ad commissionem regiae maiestatis cogitur cum domino Francisco Thurzo ceterisque commissariis esse, et quod nemo esset, qui negotiis regiis, et praesertim proventibus in superioribus regni partibus superintendentet, cum dominus Sigismundus Thorda detractet servitor, nec velit quicquam oneris ferre, quod quia video in damnum regiam vergere, praeposui negotium serenissimae regiae maiestati Boemiae [sic!], quae deinde medio Camerae Aulicae commisit mihi, scriberem ad dominationes vestras, ut domino Sigismundo committerent dominationes vestrae, quo in hac domini Francisci Pesthy absentia superintendent omnibus negotiis...” Lásd MKA, Litterae ad cameram exaratae, 1558. no. 4. Dessewffy János jelentése Pétervárad Balázshoz, a Magyar Kamara elnökéhez (1558. febr. 3.).

Kassa tartozott a fennhatósága alá, hanem az összes Ferdinánd kezén lévő felső-magyarországi vár).

Miután Ferdinánd 1556-ban megegyezett a törökökkel és Izabella királynéval is, 1557–1558 folyamán felmérte a hatalma alá tartozó övezet várait.³⁶ Pesthy két ízben, 1557-ben³⁷ és 1558-ban³⁸ is tagja volt a felmérésre kijelölt bizottságnak. Számos várat is meglátogattak, amelyek közül az egri vizsgálata a leginkább feldolgozott,³⁹ így ezt érdemes kiemelni és részletesebben ismertetni. 1558-ban az uralkodó diplomáciai szolgálatai jutalmául Verancsics Antalt állította az Újlaki Ferenc halála következtében megürült egri püspökség élére.⁴⁰ 1558 januárjában Pesthy Ferenc és biztostársai összeírást készítettek az egri várbirtokokon élő jobbágyokról.⁴¹ Verancsics rövidesen Egerbe érkezett, és 1558. március 1-jén Pesthyvel, valamint Sukán Jánossal, a vár királyi számtartójával, Pankothay Ferenc vikáriussal és Alattyány Ambrus egri kanonokkal együtt elkészítették a vár teljes leltárát.⁴² Néhány hónappal később az uralkodó meghagyta, hogy a katonaság szemléljenél (ti. amikor zsoldjukat kiosztják) a Magyar Kamara részéről Thorda Zsigmond vagy Pesthy Ferenc okvetlenül jelen legyen, ugyanakkor utasítsák a kamara biztosait, hogy ugyanekkor legyen szó az uralkodó és a püspök közötti egyezményről, amelyben arról kellene megállapodni,

³⁶ A vizsgálatokról részletes beszámolót közöl Illésy János: *Várvizsgálatok 1557–1558-ban*. Hadtörténelmi Közlemények VII(1894). 57–95, 216–241.

³⁷ Ferdinánd 1557. aug. 5-én kelt rendeletében már a felső-magyarországi várakat felülvizsgáló bizottság tagjává nevezte ki Pesthyt. A bizottság tagjai közül bethlenfalvi Thurzó Ferenc, a Magyar Kamara elnöke, Christopher Görtschacher trencsényi kapitány, Dóczy Gábor udvari familiáris, Pesthy Ferenc coadiutor és Eördögh Péter, a Magyar Kamara számvevőmestere 1557 szeptemberében elkészítették Kassa, Sáros, Eger, Csábrág és Szarvaskő leltárát (az instrukció a bizottság tagjai között említi még Francisco Salamancát, a Magyar Kamara tanácsosát és Johann Tägern komáromi udvarbíró). Az uralkodó utasítása, hogy küldjék ki Pesthy Ferencet a környező várak és jövedelmeik vizsgálatára (1557. aug. 5.). MKA, *Benignae resolutiones*. Lásd még MKA, *Diversae instructiones*, V. köt. fol. 351–372. (1557. aug. 8.); MKA, *Urbaria et conscriptiones*, fasc. 4. no. 48. Thurzó Ferenc, Christopher Görtschacher, Dóczy Gábor, Pesthy Ferenc és Eördögh Péter összeírása Sáros, Eger, Szarvaskő és Csábrág váráról (1557. szept.). Lásd még Tuhirinszky Károly: *Sárosvár története*. Eperjes 1899. 19. (tévésen 1556-ra teszi az instrukció kiadását).

³⁸ Ránk maradt I. Ferdinánd instrukciója Thurzó Ferenc, Francisco Salamanca, Christopher Görtschacher, Dóczy Gábor, Pesthy Ferenc, Johann Tägern és Eördögh Péter királyi biztosok számára. MKA, *Diversae instructiones*, XI. köt. fol. 574–603.

³⁹ Sugár István: *Az egri vár gyalogsága (1548–1564)*. Archivum XIV(1996). (a továbbiakban Sugár: Egri vár) 5–37; Sugár István: *Az egri vár ágyúi és puskái*. Az egri vár híradója XXI–XXII(1990). 41; Illésy János: *i. m.* 216–227.

⁴⁰ Beke Margit: *Esztergomi érsekek 1001–2003*. Bp. 2003. 265.

⁴¹ Hegyi Klára: *Jászberény török levelei. Latin és magyar nyelvű források a Jászág XVI–XVII. századi történetéhez*. Szolnok 1988 (Levélári Füzetek 11). 211.

⁴² Illésy János: *i. m.* 217.

hogy milyen jövedelemből és hány katonát köteles a király, illetve az új egri püspök tartani, és hogy a katonaságnak mennyi a fizetése.⁴³

Pesthy feladata volt, hogy a befolyó jövedelmekből kifizesse a katonák zsoldját, és ellássa őket a szükséges felszereléssel.⁴⁴ A bevételek azonban sosem fedezték a szükséges kiadásokat, amire Pesthy több ízben panaszkodott is.⁴⁵ Az uralkodó időnként kiegészítette a Pesthy rendelkezésére álló csekélyke összegeket,⁴⁶ azonban legfeljebb mérsékelni tudta az állandó pénzhiányt.

Az instrukció nem hangsúlyozza, de fontos megemlíteni, hogy Pesthy nemcsak a katonák, hanem a vár tisztviselőinek életét is befolyásolta: 1560. április 4-én az egri vár официálisai és a felső-magyarországi adminisztrátor részvételével összeült egy bizottság, amely előbbieket javadalmait rögzítette.⁴⁷ Máskor Pesthy részt vett egy-egy várkapitány beiktatásában. 1559. január 8-án Miksa instrukciót bocsájtott ki a gyulai biztosok, köztük Pesthy számára, amelyben szabályozta, mi módon iktassák be az új gyulai várkapitányt, Bornemissza Benedeket.⁴⁸ 1563 decemberében Pesthy Ferenc tagja volt az egri vár kapitányváltására kiküldött bizottságnak.⁴⁹

Pesthy feladata volt a területileg vagy hatásköri alapon alá tartozó tisztviselők ellenőrzése is: hozzá futottak be a harmincadosok és a dikátorok jelentései, ő ellenőrizte, javította és összesítette azokat, majd továbbította a Magyar Kamarának.

⁴³ 1558. nov. 16-án az Udvari Kamara Bécsből a pozsonyi Magyar Kamarához intézett leiratában közölte, hogy Habsburg Ferdinánd az egri várórség fizetésére 6112 rénes forint készpénzt és 3506 forint értékű posztót utalványozott; ennek kiosztásánál kellett, hogy jelen legyen Pesthy és Thorda. Sugár: Egri vár 31.

⁴⁴ Pesthy gondoskodott az erődítéshez szükséges felszerelésről, valamint a fegyverekről és a lőszerről is. 1561. márc. 10-én az uralkodó rendeletet adott ki Pesthynek, hogy Kerechéni László gyulai kapitány kívánságára küldessen neki sürgősen Zay Ferenc kassai kapitány útján a gyulai vár erődítési munkálataihoz szükséges 600 taligát és egyéb szerszámot. 1560. jún. 15-én kelt rendeletében az uralkodó utasította Hohenwart Farkast, hogy az ágyúkhöz szükséges rezet Pesthy Ferenchez juttassa el. 1561. dec. 10-én az uralkodó rendeletben utasította a besztercebányai rézbánya kezelőjét, hogy a Gyula várában öntendő ágyúkhöz 10 mázsa rezet és 20 mázsa önt bocsásson Pesthy Ferenc rendelkezésére. Lásd Veress: Gyula város 317, 337, 347.

⁴⁵ Pesthy panaszaira jó példa az alábbi eset. 1560 júliusában a jövedelemigazgató felségfolyamodványában arra kérte I. Ferdinándot, hogy juttasson valamit a tizedjövedelemből Egerbe, nehogy ott valamiféle baj történjék. Kérte, intézkedjen, hogy a vár katonaságának zsoldjába pénzt adjanak, s ha nem is lehetséges az egész összeget készpénzben kifizetni, abban az esetben a felét posztóban adják ki részükre. Félő, hogy a véghelyet valamiféle veszedelem éri, hiszen a közeli napokban is a törökök egészen a várig hatoltak, s a város palánkjá körül néhány embernek a fejét vették, ami 1552 óta nem történt meg. Lásd Sugár: Egri vár 32.

⁴⁶ Lásd még a 43. jegyzetet.

⁴⁷ Sugár István: *Az egri vár officialátusi rendszere 1548–1563*. *Agria XXXI–XXXII*(1995–1996). 114.

⁴⁸ Veress: Gyula város 284.

⁴⁹ Szabó János Győző: *Az egri vár főkapitányának rövid életrajza*. Az egri vár híradója XVII(1982). 13.

Bár az instrukció szerint a jövedelemigazgató a Kamara tudtával kinevezhetett harmincadosokat,⁵⁰ az iratokból kiderül, hogy a tisztségviselők kinevezése és elmozdítása a gyakorlatban inkább a Kamara hatáskörébe tartozott, Pesthy legfeljebb ajánlhatott valakit a szóban forgó állás betöltésére. Csak feltételezhetjük, hogy a Kamara nagy valószínűséggel elfogadta Pesthy emberét, ha nem tudott belátható időn belül saját jelöltet állítani a helyébe. Talán legbeszédesebb az új sztropkói harmincados kiválasztásának esete. Pesthy arra kérte a kamarát, hogy a nemrég anyagi okokból „felmondott” sztropkói harmincados helyébe nevezzenek ki valakit.⁵¹ Pesthy már ajánlott egy alkalmas embert, de nem kapott választ.⁵² Pesthy azt javasolta, hogy a sztropkói harmincadhoz az addigi lublói harmincadost, János deákot nevezzék ki, és felvetette, hogy ha a tanácsosok hozzá fordulnának, szívesen segítene megfelelő embert találni a helyére. Pesthy hangsúlyozta, hogy nem áll hatalmában a kamarások akarata nélkül bárkit is kinevezni, inkább ír a kamarának.⁵³ A következő levél nem egészen két héttel később kelt.⁵⁴ Pesthy hangsúlyozta, hogy bár a királynak kára származik abból, hogy a harmincadnál nincsen harmincados, de a kamara engedélye nélkül ennek ellenére sem mer intézkedni.⁵⁵

⁵⁰ MKA, *Diversae instructiones*, V. köt. fol. 101r. Instrukció Pesthy Ferenc, a felső-magyarországi jövedelemigazgató coadiutora számára.

⁵¹ „... rogaveramque reverendissimas ac egregias dominationes vestras, ut eius loco alium constituerent tricesimatorem...” MKA, *Litterae ad cameram exaratae*, 1564. no. 62. (1564. máj. 20.).

⁵² „... hominemque ad illum officium idoneum nominaveram, nullam tamen ab eisdem superinde accipi relationem.” Uo. no. 62. (1564. máj. 20.).

⁵³ „... me tantae auctoritatis non esse, ut aliquem officialium per me non constitutum sine iussu et voluntate reverendissimarum et egregiarum dominationum vestrarum ammove-re valeam, sed id reverendissimas ac egregias dominationes vestras (sicuti et feci) me velle prescribere.” Uo.

⁵⁴ Uo. no. 66. (1564. máj. 31.).

⁵⁵ „Ceterum, binis iam litteris meis significavi reverendissimis et egregiis dominationibus vestris Andream Thoos tricesimatorem Ztropkoviensem officio suo valedixisse, atque se servitiis huius comitatus Saros astrinxisse, cuius loco etiam alium idoneum hominem nominaveram, nempe Joannem literatum de Saros tricesimatorem Lybloviensem, quia igitur hucusque nichil de hac re a reverendissimis ac egregiis dominationibus vestris relationem habui, sine scitu et voluntate reverendissimarum et egregiarum dominationum vestrarum nullum in illum locum ausus fui constituere tricesimatorem. Proinde reverendissimas ac egregias dominationes vestras plurimum oro, velint de constituendo idoneo tricesimatore quam citius deliberare, quod si reverendissimis ac egregiis dominationibus vestris dictus Joannes literatus ad tricesimam Ztropkoviensem videretur sufficiens, quia in Lyblo nulla fit exactio, et Joannes Bakony modo nullius servitiis astrictus est, mea exigua opinione videretur mihi, ut loco Joannis literati ad tricesimam Lyblowiensem constitueretur industria enim et experientiam habet satis idoneam, quod si vero reverendissimae et egregiae dominationes vestrae aliud deliberaverunt, vel deliberare voluerint, id primo quoque tempore efficere velint, damnosum enim est tricesimam Ztropkoviensem sine certo tricesimatore existere.” Uo. no. 66. (1564. máj. 31.).

A következő esetben Pesthy *a kamara parancsára* mozdította el Kubinyi Jakabot a késmárki harmincadnál betöltött pozíciójából, és nevezett ki más helyére.⁵⁶ Kubinyi további sorsáról sem dönthetett, csupán kérhette a kamarát, hogy méltó hivatalt adjanak neki, ugyanis kiváló ember és birtokos nemes, vagyis ha valami kárt okozna a kincstárnak, tudná kompenzálni.

A harmadik esetben cselekedett Pesthy leginkább önállóan, szinte függetlenül a Kamarától. A homonnai harmincados halála után Baychy Benedeket saját hatáskörében kiküldte a homonnai harmincadhoz a kamarások további intézkedéséig.⁵⁷ Annak halála után pedig János deákot küldte Homonnára a sztropkói harmincadtól, hogy mindkét harmincadot őrizze, amíg nem találnak alkalmas harmincadost. Pesthy testvérét, Jánost már korábban is ajánlotta a homonnai harmincadhoz, akkor azt válaszolták neki a kamarások, hogy az uralkodó válaszára várnak. Pesthy ideiglenesen Thernyei György deákot küldte Homonnára, de várja a kamarások intézkedését, és még a látszatát is el akarja kerülni annak, hogy a saját szakállára, a kamarások akarata ellenére cselekszik.⁵⁸

A példák alapján láthatjuk, hogy Pesthy legfeljebb ajánlhatott vagy ideiglenesen nevezhetett ki tisztviselőket, az érdemi döntés a kamarai tanácsosok kezében volt és maradt mindvégig. Úgy tűnik, hogy Pesthy lehetőségének határaival a kortársak is tisztában voltak: például Czellenk Balázs is a Magyar Kamarához, nem pedig Pesthy Ferenchez fordult, amikor a maga számára a Szatmár megyei dikátorságot, fivére, Czellenk Lukács számára pedig a varasdi harmincad contrascribai állását kérte.⁵⁹

A kamarások közül az éveken át helyben tartózkodó Pesthy ismerte legjobban a felső-magyarországi területek problémáit (a többiek legfeljebb egy-egy bizottság tagjaként látogattak ide), ráadásul a veszteségek érzékenyen érintették, így nem meglepő, hogy minden tőle telhetőt megtett, hogy a terület gazdasága hatékonyan működjön. A kereskedelmi vámok hatékony beszédese kulcsfontosságú volt, de komolyan akadályozták a harcok, pártváltások és a csempészek. Pesthy ezért javaslatot tett két új harmincad, a hadadi és a nagyfalui létrehozására. 1563. március 7-én kelt leveléből értesülünk arról, hogy már néhány nappal korábbi levelében is

⁵⁶ „Quandoquidem reverendissimae ac egregiae dominationes vestrae egregium dominum Jacobum Kwbinyi officio tricesimae Kesmarkiensis amovere, ac alium eius loco substituere iusserunt...” MKA, Litterae ad cameram exaratae, 1563. no. 48. (1563. nov. 12.).

⁵⁷ MKA, Litterae ad cameram exaratae, 1565. no. 11. (1565. febr. 13.).

⁵⁸ „Sed ne contra voluntatem reverendissimarum ac egregiarum dominationum vestrarum videntur esse promotus, easdem reverendissimas ac egregias dominationes vestras supplex peto, velint hanc promotionem litteris suis confirmare, ac ad eundem Georgium litteratum de Thernye scribere, ut fidei et fidelitatis suae memor: omni diligentia et studio officio suo respondeat, licet non dubitem, eum etiam in maioribus suae maiestatis negotiis pro commodo posse servire.” Uo. 1565. no. 11. (1565. febr. 13.).

⁵⁹ Uo. 1564. no. 7. (1564. jan. 26.).

ajánlotta a királynak, hogy a nemrégiben megszerzett Hadadon⁶⁰ és Nagyfalu harmincadot állíttasson fel.⁶¹ Erre azért volna szükség, mert számos áru, főleg nagy mennyiségű só érkezett Erdélyből az említett helyeken át, amely után a király nem tudott vámot szedni. Az átszervezésre azért is szükség volna, mert a közelben fekvő kisvárdai harmincad annyira keveset hoz, hogy a harmincados fizetését sem termeli ki.

Legközelebb a következő év júliusában került elő az ötlet, de ekkor Pesthy a fentiekén kívül már Valkón is egy harmincad létrehozását javasolta.⁶² Ekkor Pesthy Balassa Menyhért dunáninneni főkapitánnyal, Serédy Istvánnal és Sulyok Györggyel konzultált az ügyben. Mindannyian azt mondták, hogy csak abban az esetben támogatják tervét, ha királyi mandátumot kap a harmincadok létrehozására, ezért Pesthy kérte a tanácsosokat, hogy szerezzék meg és küldjék el neki a szóban forgó iratot. Pesthy még azt is felajánlotta, hogy ha a király azt gondolja, hogy a harmincadok felállítására nem lesz hasznára, ő szívesen bérbe venné azokat évi 3000 forintért úgy, hogy a király Balassa Menyhértnak és Sulyok Györgynek megparancsolja, hogy segítsék őt. A javaslat megvalósítására nem kerülhetett sor, mert 1564-ben János Zsigmond visszafoglalta a területet.⁶³ Az érem másik oldala, hogy 1559-ben a kamarai tanácsosok javasolták Pesthynek a hangácsi harmincad létrehozását.⁶⁴

Bár az instrukció nem említi Pesthy feladatai között a jogszolgáltatásban való részvételt, a rendelkezésünkre álló források tanúbizonyossága szerint Pesthy és megbízottai többször is szerepeltek a Zemplén vármegye előtt tárgyalt peres ügyekben. Zemplén megye közgyűlési jegyzőkönyve szerint az 1559. január 2-án tartott gyűlésen Tibay Kristóf Pesthy Ferenc személyében hagyta helyben azt a határozatot, hogy 15 nap múlva adják vissza a per alatt álló szőlőt.⁶⁵ 1559. április 26-án Viczmándy Mátyás főispán mellett Pesthy Ferenc és Thorda Zsigmond jelen volt, amikor a vármegye közönsége sézktörés vétkében marasztalta el és büntette meg Atyay

⁶⁰ Balassa Menyhért 1561 végén Ferdinánd pártjára állt; példáját számos nemes követte, így Hadad és Nagyfalu is a császár kezére került. Lukinich Imre: *Erdély területi változásai a török hódítás korában 1541–1711*. Bp. 1918. 101–102.

⁶¹ MKA, Litterae ad cameram exaratae, 1563. no. 52. (1563. dec. 17.). Pesthy Ferenc jelentése a Nagyfalu és Hadad várak közelében felállítandó harmincadokról.

⁶² Uo. 1564. no. 80. Pesthy Ferenc jelentése a felső-magyarországi és tiszántúli tized adminisztrációjáról és a Tiszántúlon felállítandó újabb harmincadokról (1564. júl. 12.).

⁶³ Bánlaky József: *i. m.* 449. Lásd még: *Magyarország története 1526–1686*. Főszerk. Pach Zsigmond Pál. Bp. 1987. 273; Lukinich Imre: *i. m.* 115.

⁶⁴ MKA, Litterae ad cameram exaratae, 1559. no. 25. (1559. júl. 21.). Pesthy Ferenc jelentése a Hangács várában (Borsod vm) létesítendő harmincadról, Bebek György hatalmaskodásairól, az Abauj megyei tizedről, a királyi hadsereg garázdálkodásairól, valamint az Ung és Bereg megyei dicáról.

⁶⁵ ZemplénVmJkv I. 11.

Lőrincet, amiért párviadalra hívta ki Vékey Imrét, akit – nem törődven a fent írt személyek jelenlétével – még gyalázkodó szavakkal is illették.⁶⁶ Zemplén vármegye 1561. április 27-én tartott gyűlésén Viczmándy Mátyás és Pesthy Ferenc a törvénycikkekben foglaltaknak megfelelően szolgabíró és esküdt által kérte Bacskay Miklóstól a Battyán possessióban lakó Tökös Mátyást.⁶⁷ Első alkalommal feltehetőleg nem jártak sikerrel, ugyanis 1561. június 2-án megismételték az eljárást.⁶⁸

Pesthy nem sokkal később egy másik ügybe is bekapcsolódott. Szokás volt, hogy nemcsak a várra háramlott szőlőket adományozták a vár tisztviselőinek és katonáinak az első zálogbirtokosok, hanem a hatalmaskodással elvett szőlőbirtokokat is.⁶⁹ 1563. június 22-én az Eperjesen élő újvárosi Sozt Mátyás kérte az uralkodót, hogy legyen segítségére felesége, Zwla Katalin, korábban Szőlősi Jánosné szőlőjének visszaszerzésében.⁷⁰ A Diósgyőr átvételére kiküldött biztosok, köztük Pesthy Ferenc 1563-ban fogadták az özvegyet, elismerték, hogy szőlőit jogtalanul vették el tőle, és megbízták a miskolci bírót és esküdt polgárokat, hogy vizsgálják meg, kié a szőlő.⁷¹ Chatári István azonban kijelentette, hogy mivel ő nemes, más fórumra tartozik ügye. A folyamodvány szerzője, aki a Szőlősi-féle örökséget követelte vissza, azon a véleményen volt, hogy a szőlők örökösödésével kapcsolatos ügyek a város törvényszéke elé tartoznak, ezért kérte az uralkodót, hogy Zay Ferenc kassai főkapitányt és a király megbízottját, Pesthy Ferencet utasítsa: döntsenek Chatári István és Zwla Katalin ügyében. Nem tudjuk, hogy végül mi történt a szőlővel, az eset viszont jó példa arra, hogy Pesthy bizonyos jogi hatáskörrel is rendelkezett.

Pesthy Wernherhez és Thordához hasonlóan időről időre tájékoztatta az uralkodót a régió fontosabb politikai és hadi eseményeiről, azonban diplomáciai küldetéseiben – elődeivel ellentétben – Ferdinánd szolgálatában soha nem vett részt (egy ízben, még a Barát idejében tárgyalt ugyan Castaldóval, de erről az eseményről csupán egy utalást találtam, az ügyben vitt szerepe ismeretlen).⁷²

⁶⁶ Uo. 28.

⁶⁷ ZemplénVmJkv II. 69.

⁶⁸ Uo. 49.

⁶⁹ Gyulai Éva: *Szőlőbirtoklás Miskolcon a 16. században*. Miskolc 1995 (Officina Musei 3). 35.

⁷⁰ Szőlősi (Zelosi) a király dikátora volt különböző vármegyékben, aki két szőlőt vásárolt Miskolc szőlőhegyén Balassa Zsigmond engedélyével, amelyeket azonban Balassa a maga számára lefoglalt, és az özvegyet kivetette belőle. Balassa Zsigmond halála után özvegye, Fánchy Borbála szervitorának, Chatári Istvánnak adományozta a szőlőket, aki az egyiket visszaadta ugyan, de a másikat megtartotta.

⁷¹ Gyulai Éva: *i. m.* 35–36.

⁷² „... ad illustrissimum dominum Joannem Baptistam generalem capitaneum gentium sacrae caesareae maiestatis fui missus in legationem peractaque coram legatione, ab eodem illustrissimo domino Joanne Baptistam compulsus...” UA, Allgemeine Akten, fasc. 62. Pesthy

A jövedelmek beszédese természetesen szorosan összefüggött a politikai-katonai helyzettel: egy háború sújtotta vagy bizonytalan politikai fenntarthatóságú területen mindig nehezebb beszélni az adókat, mint egy stabilan kézben tartott országrészben. Felső-Magyarország Pesthy Ferenc jövedelemigazgatósága alatt többször is kisebb-nagyobb csaták helyszíne volt, így azt gondolhatnánk, hogy részletes tájékoztatást nyújtott az uralkodónak azokról a hadi eseményekről, amelyek miatt nem vagy csak részben tudta beszélni a szóban forgó adókat. Ezzel szemben legtöbbször csupán röviden utalt arra, hogy a törökök vagy János Zsigmond és pártja akadályozta az adók beszédésében, további konkrétumokat nem közölt, noha szinte bizonyosan jól értesült volt a hozzá befutó jelentések és a főkapitányokkal való kapcsolattartás révén.

Thorda és Pesthy viszonya

Többen vizsgálták Thorda és Pesthy viszonyát, elsősorban azt, hogy vajon fennállt-e köztük alá-fölérendeltség. A válasz nem könnyű, mert adataink ellentmondanak egymásnak. Az uralkodó 1557. március 30-án kelt utasításában elrendelte, hogy azonos hatáskörrel, egyenlőként működjenek együtt, de a nézeteltérések megelőzése céljából Thorda legyen a vezető, Pesthy pedig a kiegészítője, tehát viszonyuk olyan volt, mint hajdan Thordáé és apósáé – itt már egyetlen iraton belül is ellentmondás történik.⁷³

Szűcs Jenő említi, hogy Thorda nem sokkal később már a Pozsonyi Kamara részéről kiküldött bizottság tagjaként vett részt Pesthy számadásainak felülvizsgálatában,⁷⁴ azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy Thorda ekkor már nem felső-magyarországi jövedelemigazgató, hanem a Magyar Kamara, vagyis a felső-magyarországi jövedelemigazgatóság felettes szervének megbízottjaként számoltatta el egykori munkatársát.

Thorda fizetése ekkoriban már évi 400 forintra rúgott, míg a Pesthyé csak 300-ra, ami szokatlan lenne ugyanazon tisztség esetén. Thorda régebben dolgozott feladatkörében, és a Kamaránál folyamatosan emelkedtek a fizetések.⁷⁵

Ferenc levele I. Ferdinándhoz (1552. jan. 28.).

⁷³ „... in administrandis proventibus Sigismundus Thorda et ipse [ti. Pesthy Ferenc] aequali autoritate fungi debeant [...] nisi quemadmodum ipsemet Thorda penes quondam Georgium Wernherum, in cura administrationis fuit, ac se gessit quod non ea conditione officium illud suscipere contentusque esse velit [...] vobis itaque bene memorata regiae maiestatis nomine clementer iniungimus, ut iuxta hanc clementissimam deliberationem nostram sibi instructionem qualem Thorda antea habuit expediatis...” MKA, Benignae resolutiones (1557. márc. 30.). Lásd még Szűcs Jenő: *i. m.* 12.

⁷⁴ Szűcs Jenő: *i. m.* 12–13; MKA, Benignae resolutiones (1560. dec. 14.).

⁷⁵ Thorda fizetésére lásd MKA, Városi és kamarai iratok, 1725. t. sz. Az ország tisztviselőinek fizetésjegyzéke. fol. 207r–v; Pesthyére lásd Ember: Újkori közigazgatás 150.

A coadiutor cím mindenképpen arra utal, hogy az ügyvitelt Thorda irányította, és Pesthy segítette ebben. Egy alkalommal azonban, amikor Pesthy egy bizottság tagjaként elutazott, Thorda nem volt hajlandó ellátni segédje feladatait.⁷⁶

A fenti táblázat alapján a feladatok többségét Pesthy vette át, azonban feltételezhetjük, hogy Thorda kezdetben mindenben segítette őt, még azokban az ügyekben is, amelyekről az instrukció nem tesz konkrét említést. Thorda aktív szerepvállalását mutatja, hogy május 31-ig egyedül írta jelentéseit; ezen a napon már Pesthyvel közösen is készítettek egyet.⁷⁷ Ennek oka lehet, hogy Pesthy nem foglalta el rögtön új állását, de az is elképzelhető, hogy az első időszakban inkább csak megfigyelőként volt jelen. Pesthy első önálló jelentése 1559 februárjában kelt,⁷⁸ talán ekkor is csak azért, mert – mint említi – Thorda beteg volt, és őt kérte meg, hogy vizsgálja meg Sáros és Murány várak ellátását. Az ezt követő években többnyire együtt küldték jelentéseiket; ez arra utal, hogy sikerült harmonikusan együttműködniük.

A felső-magyarországi jövedelemigazgatóság szervezete

Az igazgatóság szervezete nem változott a korábbihoz képest: Pesthy egy pénztáros, két, a Pozsonyi Kamara által kirendelt ellenőr (contrascriba) (utóbbiak egyike a tizedügyeket, másikuk, a Werner családjából származó Kóler Dávid pedig a pénzbevételeket és -kiadásokat, valamint a számadások készítését ellenőrizte) és egy írnok, Kremer Mihály mellett vezette az igazgatóságot.⁷⁹

A kétszemélyes vezetés megszüntetésére nem sokkal Pesthy coadiutorrá tétele után került sor. Miksa 1557. december 31-én kelt rendeletében reagált Thorda felvetésére, miszerint a kettős vezetés helyett a felső-magyarországi jövedelemigazgatóságot teljes egészében Pesthyre kellene át-

⁷⁶ MKA, Litterae ad cameram exaratae, 1558. no. 4. Desewffy János levele Péterváradai Balázshoz (1558. febr. 3.).

⁷⁷ Thorda jelentései: MKA, Litterae ad cameram exaratae, 1557. no. 27. Thorda Zsigmond jelentése Késmárk város adómegetadásáról, a felső-magyarországi dicáról és a katonai helyzetről (1557. febr. 21.); uo. no. 36. (1557. márc. 2.), Thorda Zsigmond jelentése Sonnebrodt Gál számadásáról (harmincad); no. 68–69. (1557. máj. 31.), Thorda Zsigmond jelentése Sonnebrodt Gál számadásáról; no. 70. (1557. máj. 31.), Thorda Zsigmond jelentése Murány vár ellátásáról és a Sáros megyei tizedről. Első közös jelentésük: no. 71. (1557. máj. 31.), Thorda Zsigmond és Pesthy Ferenc jelentése Sonnebrodt Gál számadásáról, a felső-magyarországi harmincadokról és bányászatról.

⁷⁸ FHKA, Alte Hofkammer, Hoffinanz Ungarn, Akten, RN. 7. Konv. 1559. febr., fol. 239–243.

⁷⁹ Szűcs Jenő: *i. m.* 13.

ruházni.⁸⁰ Miksa ekkor még atyja szándékaira hivatkozva a kettős vezetés megtartása mellett döntött. A kétszemélyes vezetés végül 1560 novemberéig tartott: Thorda ez év októberében vette fel utoljára felső-magyarországi jövedelemigazgatói fizetését.⁸¹ Ugyanebben az évben a Magyar Kamara tanácsosaként működött: különböző bizottságokban vette igénybe szolgálatait az uralkodó, például a Magyar Kamara állapotát vagy a gyulai helyzetet vizsgáló deputációkban.⁸²

Pesthy és a Szepesi Kamara

1565 és 1567 között ismét komolyabb változás következett be Pesthy életében: ekkor hozták létre a Szepesi Kamarát. Ennek egyik oka, hogy Pesthy Ferenc idejében a jövedelemigazgatóság nem volt elég hatékony, és nem csak az eladósodás, valamint a jövedelmek beszedésének hiányosságai miatt (ezek a Magyar Kamarát is jellemezték).⁸³ Az ügyek kezelését az is lassította, hogy minden lényeges kérdésben a Pozsonyi Kamarához kellett fordulnia, ami a korabeli közlekedési viszonyok között akár hetekbe is telhetett. A harcok sújtotta területen komoly gondot jelentett, hogy nem állt a jövedelemigazgatók rendelkezésére fegyveres erő, amely támogatta volna a jövedelmek beszedésében.⁸⁴ Elméletileg ugyan igénybe vehették volna a kassai főkapitány segítségét, azonban a vele való viszony nem alakult szerencsésen, különösen azután, hogy 1564-től Schwendi Lázár töltötte be a hivatalt: erőszakosan beleavatkozott a pénzügyekbe, és egyes jövedelmeket az adminisztrátor tudta nélkül, saját szakállára hajtott be.

Acsády szerint a Szepesi Kamara alapításához az is hozzájárult, hogy I. Miksa 1564. június 25-én történt trónra lépése óta kiemelt figyelmet fordított a magyarországi jövedelemigazgatásra.⁸⁵ Acsády azzal magyarázza ezt, hogy az udvar költségei nőtték, a katonákra fordítandó összegek 541

⁸⁰ „Praeterea vos latere volumus, nobis per egregium fidelem nobis dilectum Sigismundum Thorda relatum esse, proventuum administrationem in Scepusio ab ipso ad Franciscum Pestensem omnimodo esse translatam. Cum autem nos recordamur suam Regiam Maiestatem statuisset, ut ambo in aequali eorum proventuum administratione esse debeant.” MKA, Benignae resolutiones, 1557. dec. 23.

⁸¹ Szűcs Jenő: *i. m.* 12.; hivatkozta: MKA, Benignae resolutiones, 1561. szept. 10.

⁸² Szűcs Jenő: *i. m.* 12; hivatkozta: MKA, Benignae resolutiones (1559. dec. 5., 1560. júl. 27.). Thorda Sigismundus sine regulandae Camerae Hung. pro commissario denominatur, aug. 30.; FHKA, Alte Hofkammer, Hoffinanz Ungarn, Akten, RN. 9. Konv. 1560. fol. 228–242, 245, 246–253, fol. 268–275. (1560. nov. 22.).

⁸³ Szűcs Jenő: *i. m.* 16.

⁸⁴ MKA, Litterae ad cameram exaratae, 1559. no. 25. (1559. júl. 21.), 1566. no. 56. (1566. júl. 22.), no. 75. (1566. okt. 28.); FHKA, Alte Hofkammer, Hoffinanz Ungarn, Akten, fasc. 82. (1561. szept. 20.).

⁸⁵ Acsády Ignác: *A pozsonyi és a szepesi kamarák*. Bp. 1894. 21.

805 forintot tettek ki, ráadás képpen csak ezen a címen 1 066 836 rhenus forintnyi adósságot örökölt atyjától.⁸⁶ Valójában minden uralkodó tudta, hogy kulcsfontosságúak a pénzügyek, és mindig fokozott figyelemmel kísérték őket.

Az ötlet felvetője a frissen kinevezett felső-magyarországi főkapitány, Schwendi Lázár volt, aki már 1564-ben jelezte a katonaság fizetlenségének folyamatosan fennálló problémáját, és ajánlotta az uralkodónak, hogy szervezzen önálló kamarát Felső-Magyarország számára.⁸⁷ Miksa egy 1566-ban kelt rendelete szerint már korábban elhatározta a kamara létrehozását, de akkor békésebb időkre halasztotta a megvalósítást.⁸⁸

1565-öt tekinthetjük a Szepesi Kamara megalapításához vezető út egyik mérföldkövének. Ekkor történt, hogy az óriási vagyonnal rendelkező Drágffy család kihalt, és így a Kamarára szálltak birtokaik, többek között Tokaj vára, Szerencs és Szentmárton erődített helyek (castella), Szatmárnémeti és Nagybánya városok, Erdőd és Kővár várak.⁸⁹ Mivel senki nem volt a közelben, aki átvehette volna a jószágokat, sok visszaélés történt. Az uralkodó ezért 1565. április 24-én kelt utasításával bizottságot rendelt az átvételre, és azért, hogy a birtokok kezelésére javaslatokat dolgozzanak ki.⁹⁰ A bizottság elnöke Thurzó Ferenc lett, tagjai pedig Thorda Zsigmond, a korábbi jövedelemigazgató és pozsonyi kamarai tanácsos, Kyelmann András hadi mustramester és Némethy János komáromi provizor.⁹¹ A bizottság jelentése nem ismert, de Szűcs feltételezi, hogy ők is egy önálló kamara felállítását javasolták.⁹² Pesthy Ferenc 1566-ban a helyzet tarthatatlanságára hivatkozva (többszöri panasza ellenére sem történt változás) kérte, hogy mentsék fel tisztéből.⁹³ Az év folyamán azonban Pesthy Ferenc továbbra is a helyén maradt, bár novemberben a király újabb intézkedést foganatosított a kamara ügyében: Thorda Zsigmondhoz intézett rendeletében sürgette, hogy a kassai kamarához kinevezendő elnök és tanácsosok személyére nézve küldjön javaslatot az Udvari Kamarához.⁹⁴

A pozsonyi kamara november 28-i felterjesztésében sok szerencsét kívánt az uralkodónak, és az új kamara elnökéül Pesthy Ferencet ajánlották, tanácsosokul pedig Alaghy Jánost, Serédy Gáspárt, esetleg unokaöccsét,

⁸⁶ Acsády az összeget Huber Alfons: *Studien über die finanziellen Verhältnisse Oesterreichs unter Ferdinand I.* című munkájából merítette. Uo. 22.

⁸⁷ Uo. 28; Szűcs Jenő: *i. m.* 18.

⁸⁸ Szűcs Jenő: *i. m.* 18.

⁸⁹ Acsády Ignác: *i. m.* 27.

⁹⁰ Uo. 28; Szűcs Jenő: *i. m.* 18.

⁹¹ Szűcs Jenő: *i. m.* 18.

⁹² Uo. 18.

⁹³ Uo. 16.

⁹⁴ Uo. 18.

Györgyöt és Bornemissza Gergely csanádi püspököt. Egy hónappal később az uralkodó megszüntette a jövedelemigazgatói hivatalt – egyelőre csupán papíron.⁹⁵

Az uralkodó a kamara által javasolt személyek közül egyet sem nevezett ki: 1566. december 30-án kelt rendeletében értesítette a Pozsonyi Kamarát, hogy Bornemissza Gergely csanádi püspököt nevezte ki elnöknek, Thorda Zsigmondot és Paczóth Jánost, a tokaji vár provizorát pedig tanácsosokká tette.⁹⁶ A többi tisztség betöltésére vonatkozóan várta a Kamara újabb előterjesztését, végül pedig arra utasította, hogy lépjen érintkezésbe Schwendivel, és tegyen meg mindent, hogy az új kamara mielőtt megkezdhesse működését.

1567 elején még mindig Pesthy Ferenc vezette az ügyeket,⁹⁷ az uralkodó pedig újból megsürgette a kamara létrehozását.⁹⁸ 1567. március 1-jén Miksa instrukciót adott ki a Szepesi Kamara számára, de ez nem lépett életbe, mert a Magyar Kamara több pontját is kifogásolta.⁹⁹ A király erre új utasítást dolgoztatott ki, amelyet alá is írt.¹⁰⁰ Április 8-án az uralkodó megkapta a Magyar Kamara által készített utasítástervezeteket.¹⁰¹ Ezeket azonban módosítani kellett, mert az uralkodó azt akarta, hogy a Szepesi Kamara ne csak a pénzügyeket irányítsa, hanem bizonyos katonai ügyekbe (katonai közigazgatás, főleg a várak és a végbeli katonaság körüli teendők) is beleszólása legyen.¹⁰²

1567. április 8-án az uralkodó felszólította Pesthyt, hogy adja át a jövedelmek kezelését egy ideiglenes bizottságnak, melynek tagja volt Schwendi Lázár, Thurzó Ferenc és Hosszútóthy György.¹⁰³ A király leiratait már 1567 áprilisától kezdve a Szepesi Kamarához intézte, bár annak ünnepé-

⁹⁵ Uo. 18–19.

⁹⁶ Acsády Ignác: *i. m.* 29, 50; Szűcs Jenő: *i. m.* 19, 21.

⁹⁷ Szűcs Jenő: *i. m.* 19.; hivatkozva: SzKLT, Benigna mandata, 1567. no. 13. melléklete.

⁹⁸ Acsády Ignác: *i. m.* 29.

⁹⁹ Az április elsején kelt és Bécsben található irat egyik megjegyzése utal arra, hogy a fentiek miatt nem lépett életbe. Uo. 109.

¹⁰⁰ Acsády két példányt talált belőle: egyet a MKA, *Diversae instructiones, Liber instructionum VII.* kötetében, a másikat pedig a bécsi pénzügyminisztérium levéltárában, valószínűleg azonos az FHKÁ, *Alte Hofkammer, Hoffinanz Ungarn, Akten, RN 14.* (1567. ápr. 1.), fol. 2r–38v-on levővel. Lásd még Szűcs Jenő: *i. m.* 19.

¹⁰¹ Acsády Ignác: *i. m.* 30.

¹⁰² Acsády idézi a szóban forgó uralkodói nyilatkozatot: „Quia vero eam cameram nostram non tamen propter proventus utiliter administrandos, quam ut omnibus provinciarum illius necessitates per consiliarios adhibito, quoad ejus unquam fieri potest, rite provideatur, instituendam decrevimus. Itaque operam prolium imo perquam necessarium fore rati sumus, ut camera illa non solum politicarum, verum etiam bellicarum rerum curam gerere debeat: ita tamen ne opsium sit bellica negotia ex professo tractare, sed in illis saltem, ut omnia rite gerantur, inspectionem adhibere. Lásd még Acsády Ignác: *i. m.* 41.

¹⁰³ Szűcs Jenő: *i. m.* 19.

lyes beiktatására csak október 7-én került sor, addig Pesthy Ferenc vezette az igazgatóságot.¹⁰⁴

Még ekkor is felmerült, hogy szükség van-e egyáltalán a kamarára: május 16-án a király leiratot intézett azokhoz, akiket az új intézmény ünnepélyes beiktatására kirendelt, és meghagyta nekik, hogy tárgyalják meg, szükséges-e kamara, és ha igen, Kassa vagy más város legyen a székhelye.¹⁰⁵ A fentiek összegezték álláspontjaikat, és átadták Schwendi Lázárnak.¹⁰⁶ A tanácsosok egyetértettek abban, hogy a kamarára szükség van, és Eperjest javasolták székhelyéül, mert nyugodt hely, nincs benne annyi katona, és mindig is ez volt a pénzügyi igazgatás központja; Kassán nincs alkalmas helyiség a kamara számára, mert a tűzvész és a háborúk egyetlen házat sem hagytak épen. Schwendi minden bizonnyal Kassa mellett tette le voksát, ugyanis ez volt a saját székhelye is.¹⁰⁷ A kamara végül a földrajzilag kedvezőbb Kassára került.¹⁰⁸

1567 júliusában még mindig Pesthy Ferenc kezelte a felső-magyarországi jövedelmeket. Július 31-én a királyhoz intézett levelében sürgősen kérte felmentését, és azt, hogy azon kölcsönöket és előlegeket, amelyeket saját vagyonából adott át katonai szükségletekre, az új kamara fizesse vissza neki. Ekkor azt remélték, hogy a Szepesi Kamara augusztus elsején megkezdheti működését, de ez nem valósult meg.

A kamara tanácsának első ülése, amit azonban sokáig nem követett újabb, 1567. szeptember 8-án folyt le.¹⁰⁹ 1567. október 7–8-án zajlott le az új kamara ünnepélyes beiktatása Schwendi és a többi királyi biztos jelenlétében, amint ezt Thorda Zsigmond naplójában olvashatjuk.¹¹⁰ Az új intézmény első elnöke Bornemissza Gergely csanádi püspök, első kamarásai Thorda Zsigmond pozsonyi kamarás és Paczóth János tokaji tisztartó, főpénztárnoka Lippay János, többi tisztjei pedig a fentebb említettek. Pesthy utolsó jövedelemigazgatói jelentése szeptember 28-án kelt.¹¹¹

¹⁰⁴ Ember: Újkori közigazgatás 158.

¹⁰⁵ Acsády Ignác: *i. m.* 31.

¹⁰⁶ Uo. 32; Ember: Újkori közigazgatás 159.

¹⁰⁷ Acsády Ignác: *i. m.* 33.

¹⁰⁸ Lásd még Ember: Újkori közigazgatás 159; Szűcs Jenő: *i. m.* 20.

¹⁰⁹ Ez a legkorábbi bemutatási dátum a kamarához intézett királyi rendeleteken, másrészt egy 1567. szept. 12-én kelt királyi rendelet szerint a király értesült arról, hogy a tanács „a minap” összeült és tárgyalt. Lásd Szűcs Jenő: *i. m.* 20.

¹¹⁰ *Sigismundi Torda Ephemerides...* = *Scriptores rerum Hungaricarum minores*. Szerk. Martinus Georgius Kovacich. I. Buda 1798. 127.

¹¹¹ MKA, Litterae ad cameram exaratae, 1567. no. 69. (1567. szept. 28.). Pesthy Ferenc a Perényi Gábor-féle jószágok lefoglalása és a hadsereg szükségleteire általa felvett kölcsönök rendezése tárgyában; uo. no. 70. (1567. okt. 12.), Pesthy Ferenc jelentése a felső-magyarországi dicáról és ezzel kapcsolatban a háborús pusztításokról, néhány megye felmentési kérelméről.

Pesthy utolsó évei

Pesthy Ferenc utolsó éveiről nagyon kevés adatom van: 1575-ig levelezett a Kamarával számadásai elfogadtatásáról. Lényegében a Szepesi Kamara tervezett felállításkor már tudni lehetett, hogy – akár kap állást az új kamaránál, akár nem – a felső-magyarországi jövedelemigazgatóságban eltöltött évekről számot kell adnia a Magyar Kamarának. A folyamat már 1565-ben elindult: Pesthy január 20-án azt válaszolta a Kamara felszólítására, hogy még nem tudja felküldeni az iratokat, mert néhány dikátor nem továbbította neki jelentését, így nem tudta elkészíteni az összegzést sem.¹¹² A Szepesi Kamara felállása és Pesthy megválása a felső-magyarországi jövedelemigazgatóságtól újból szükségessé tette, hogy mielőbb elszámoljon hivataláról. 1567-ben hat hónapot Prágában töltött ez ügyben, illetve felküldte számadásait a Magyar Kamarának.¹¹³ Mindenképpen hátráltatta az elszámolást Pesthy hosszú betegsége, valamint két rationistája halála is.¹¹⁴ Pesthy elszámoltatása évekig tartott, és feltehetőleg csak az egykori jövedelemigazgató halálával zárult le.¹¹⁵

Pesthyt 1575-ben említik utoljára: márciusban még instrukciót kapott,¹¹⁶ majd néhány hónappal később egy általa beadott kérelemmel kapcsolatban kér információt az uralkodó,¹¹⁷ illetve egy adóslevélben is szerepel.¹¹⁸ 1581-ben már néhaiként említik: Bornemissza Tamás budai, majd pozsonyi polgár örökösei tiltakoztak az esztergomi káptalannál Zay László, néhai Pesthy Ferenc és Kalmár Imre ellen bizonyos hagyatéki ügyben.¹¹⁹

¹¹² MKA, Litterae ad cameram exaratae, 1565. no. 3. Pesthy Ferenc jelentése a felső-magyarországi és tiszántúli dica számadásáról és hivataláról (1565. jan. 20.).

¹¹³ Uo. 1568. no. 21. (1568. ápr. 20.). Pesthy Ferenc levele a felső-magyarországi adminisztráció számadása, valamint hivatala tárgyában; uo. no. 88. (1568. dec. 26.), Pesthy Ferenc jelentése felső-magyarországi adminisztrátori számadása előterjesztésének akadályairól.

¹¹⁴ MKA, Litterae ad cameram exaratae, 1568. no. 21. (1568. ápr. 20.). Pesthy Ferenc jelentése a felső-magyarországi adminisztráció számadása és hivatalai tárgyában.

¹¹⁵ 1567. okt. 3-án az uralkodó jelezte, hogy Pesthy számadásaiban hanyagnak mutatkozott. MKA, Benignae resolutiones (1567. okt. 3.); FHKA, Alte Hofkammer, Hofffinanz Ungarn, Akten, RN. 28. fol. 92–95. (1574. dec. 10.); uo. A Szepesi Kamara jelentése Pesthy Ferenc számadásainak hiányosságai ügyében; Pesthy Ferenc levele (1574. nov. 30.).

¹¹⁶ MKA, Városi és kamarai iratok, Fol. Lat. 953. Instrukciók és utasítások vegyes kötete. Instructio egregiis dominis Francisco Nagwathy consiliario Camerae Scepusiensi, et Francisco Pestiensi, commissariis sacrae caesareae et regiae maiestatis ad inquisitionem oeconomiae ac rerum, ad arcem Zathmar pertinentium faciendam expeditis. Kassa, 1575. márc. 16.

¹¹⁷ MKA, Benignae resolutiones, 1575. aug. 9. Pesthy Francisci de supplicatione in merito expediendarum ad iudices regni et creditores suos prorogatoriarum literarum petita informatio.

¹¹⁸ Vég helyi Dezső-gyűjtemény, 232. tétel (Pesthy Ferenc).

¹¹⁹ Schulek Tibor: *Bornemissza Péter 1535–1584. A XVI. századi művelődés és lelkiség történetéből.* Sopron–Budapest–Győr 1939 (A keresztény igazság könyvtára). 2.

Pesthy eredményei

Pesthy Ferenc mintegy két évtizeden átívelő királyi szolgálata és folyamatos hivatali emelkedése bizonyítéka sikerességének. Eredményességének mércéje az adományul szerzett birtokok száma is. Az első ismert donációt 1556 júliusában kapta: ekkor elnyerte Bihar megyében az Erdőgyarak, Tamáshida, Baj és Vekerd birtokbeli részeket, Zaránd vármegyében pedig további részszőszágokat.¹²⁰ Ugyanezen esztendő novemberében királyi adományt nyert a szatmár megyei peleskei részszőszágra.¹²¹ Pesthy 1558-ban tovább gyarapította birtokállományát: szeptember 1-jén az uralkodó a Zemplén megyében fekvő Szőlőske falut, amelyet a felségárulás bűnébe esett Báthory Györgytől kobzott el, neki és Viczmándy Mátyásnak adományozta.¹²²

Az anyagi elismerés egy másik formájában is részesült: az uralkodó átengedte neki bizonyos jövedelmeit. 1560-ban „fizetésemelés” gyanánt megkapta Györke falu (ma Szlovákia, kassai kerület), valamint a hajdani Thelekessy-birtok Csicsva vár és tartozékai (összesen 32 falu!) bevételeit.¹²³ Pesthy nem is késlekedett új javai birtokbavételével: 1560. szeptember 7-én I. Ferdinánd örömét fejezte ki hozzá írt levelében a Csicsvához tartozó Györke falu elfoglalása felett.¹²⁴ Elképzelhető, hogy – a többi kamarai alkalmazotthoz hasonlóan – pénzbeli fizetése is folyamatosan emelkedett, erről azonban nincsenek forrásaim.

Végül azt említem meg, hogy Pesthy a kortársak véleménye szerint az erdélyi politikai viszonyokban is tájékozott volt, ezért gyakran kérték tanácsát.¹²⁵ A fentiek mellett ez is arra enged következtetni, hogy Pesthy jól

¹²⁰ MKLt, Libri regii, III. köt. p. 315.

¹²¹ Uo. p. 367–368. Donatio bonorum infrascriptorum Stephani Beschke per notam infidelitatis eiusdem egregio Francisco Pesthy facta.

¹²² MKLt, Libri regii, III. köt. p. 535. A kérdéses szőlőt, illetve határát kétszer is felégették: Zemplén megye jegyzőkönyvének 1559. okt. 2-án kelt bejegyzésében olvashatjuk, hogy Báry Gáspár Herestyény Gáspár szolgabíró által idéztetett Bacskay János és Bacskay Ferenc, valamint Pesthy Ferenc ellen azért, mert fiaival együtt felégette a Báry és Szőlőske possessiók határai között fekvő szőlőnek a gyepűjét. Ugyanitt szerepel egy másik, hasonló tartalmú bejegyzés: Báry Gáspár Herestyény Gáspár szolgabíró által idéztetett Pesthy Ferenc ellen, mert felégette a panaszos fél jobbágyainak a szőlőit Szőlőske possessióban. ZemplénVmjkv I. 105, 106.

¹²³ FHKA, Alte Hofkammer, Hoffinanz Ungarn, Akten, RN 9. fol. 77–84. I. Ferdinánd levele a Magyar Kamarához (1560. júl. 20.).

¹²⁴ Uo. fol. 168–177. I. Ferdinánd levele Pesthy Ferenchez, valamint Pesthy levele I. Ferdinándhoz. (1560. szept. 7.).

¹²⁵ Bessenyei József: *Pesti Bornemissza Ferenc kalandjai Erdélyben 1564-ben.* = *Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről.* A Szapolyaiak a magyar történelemben című, 2002. november 22-i és az Erdély története a 15–17. században című, 2001. november 30-i Miskolcon rendezett konferenciák előadásai. Szerk. Bessenyei József–Horváth Zita–Tóth Péter. Miskolc

ismert, szakmai és társadalmi presztízzsel egyaránt rendelkező személlyé nőtte ki magát.

The Career of Ferenc Pesthy as Royal Estate Administrator of Upper Hungary in the Royal Chamber. This paper treats the career of Ferenc Pesthy in the Royal Chamber, detailing his responsibilities too. Pesthy offered his services to the Habsburg king Ferdinand in early 1552, immediately after the murder of George Martinuzzi. Ferdinand entrusted him the office of the tax collector (*dicator*) of the county Bihar and from 1553 that of the *mustramester*. From 1557 on he served as the coadiutor, i.e. assistant, of the royal estate manager of Upper Hungary, Zsigmond Torda, whom he followed in the position. The paper details the range of tasks performed by Ferenc Pesthy in his various offices, which, besides collecting the royal revenues, included recruiting subordinate administrative personnel, informing the monarch about the political and military actions, and contributing to the administration of the counties.

2004 (Studia Miskolcinsia 5). 269–275; Bessenyei József: *Menekültek... A kereskedelem helyzete Magyarországon 1526 után, Bornemisza Tamás és más budai menekültek működésének tükrében.* Miskolc–Bp. 2007. 86.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

Könyvészeti rövidítések

- Berger: Regesten = Albert Berger: Urkunden-Regesten aus dem Archiv der Stadt Bistritz in Siebenbürgen 1203–1585. I–III. Hrsg. Ernst Wagner. (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens. Bd. 11/I–III.) Köln–Weimar–Wien 1986–1995.
- Bogdándi: Kolozsmonostori konvent = Bogdándi Zsolt: A kolozsmonostori konvent a fejedelemség korában. (Erdélyi Tudományos Füzetek 274.) Kvár 2012.
- Bogdándi: Szentgyeydi = Bogdándi Zsolt: Szentgyeydi Somlyai Gergely deákról. In: A magyar arisztokrácia társadalmi sokszínűsége, változó értékek és életviszonyok. Szerk. Papp Klára, Püski Levente. Debrecen 2013. 37–46.
- Bogdándi: Wesselényi = Bogdándi Zsolt: Wesselényi Miklós. Egy ítélmester életútja a 16. század végi Erdélyben. In: Certamen I. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. szakosztályában. Szerk. Egyed Emese, Pakó László, Weisz Attila. Kvár 2013. 236–250.
- Ember: Újkori közigazgatás = Ember Győző: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. (Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság és hivataltörténet 1.) Bp. 1946.
- EOE = Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Monumenta comitialia regni Transylvaniae. I–XXI. (1540–1699). Szerk. Szilágyi Sándor. (Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. Harmadik osztály: Országgyűlési emlékek.) Bp. 1875–1898.

- Erdélyi testamentumok = Erdélyi testamentumok I. Hadviselő székelyek végrendeletei. Háromszék; II–IV. Erdélyi nemesek és főemberek végrendeletei 1551–1723. Válogatta, a bevezető tanulmányt írta és a jegyzeteket összeállította Tüdős S. Kinga. Marosvásárhely 2003–2011.
- ErdKápJkv = Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1222–1599. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Bogdándi Zsolt, Gálfi Emőke. (Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 1. Szerk. Jakó Zsigmond) Kvár 2006; Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1600–1613. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Gálfi Emőke. (Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 2.) Kvár 2016.
- ErdKirKv = Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei. I. 1569–1602. I/1. János Zsigmond királyi könyve 1569–1570; I/2. Báthory Kristóf királyi könyve 1580–1581; I/3. Báthory Zsigmond királyi könyvei 1582–1602. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Fejér Tamás, Rácz Etelka, Szász Anikó. (Erdélyi Történelmi Adatok VII. 1–3. Szerk. Jakó Zsigmond) Kvár 2003–2005.
- ErdKirKv DVD = Az erdélyi fejedelmek oklevelei (1560–1689). Erdélyi királyi könyvek. DVD-ROM. Szerk. Gyulai Éva. Bp. 2005.
- Flóra: Városi jegyzők = Flóra Ágnes: Hivatal vagy hivatás? Városi jegyzők a kora újkori Erdélyben. In: „... éltünk mi sokáig 'két hazában' ...” Tanulmányok a 90 éves Kiss András tiszteletére. Szerk. Dáné Veronka, Oborni Teréz, Sipos Gábor. Debrecen 2012. (Speculum Historiae Debreceniense 9.) 123–134.
- Gálfi: Levélkeresők = Gálfi Emőke: A gyulafehérvári hiteleshely levélkeresői (1556–1690). (Erdélyi Tudományos Füzetek 283.) Kvár 2015.
- GyfVJkv = Gyulafehérvár város jegyzőkönyvei. Gyulafehérvár városkönyve 1588–1674. Gyulafehérvár város törvénykezési jegyzőkönyvei 1603–1616. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Kovács András. (Erdélyi Történelmi Adatok VI. 2. Szerk. Jakó Zsigmond) Kvár 1998.
- Gyulafi Lestár följegyzései = Gyulafi Lestár följegyzései 1565–1605. Kiad. Szabó Károly. In: Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVIII. századokból. (Monumenta Hungariae Historica. Scriptorum XXXI.) Bp. 1881.
- JezsOkm = Jezsuita okmánytár. I/1–2. Erdélyt és Magyarországot érintő iratok 1601–1606. Sajtó alá rendezte Balázs Mihály, Kruppa Tamás, Lázár István Dávid, Lukács László. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 34.) Szeged 1995.

- KmJkv = A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei. I–II. (1289–1556). Kivonatokban közzéteszi és a bevezető tanulmányt írta Jakó Zsigmond. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 17.) Bp. 1990.
- Oborni: Erdély pénzügyei = Oborni Teréz: Erdély pénzügyei I. Ferdinánd uralma alatt 1552–1556. (Fons Könyvek 1.) Bp. 2002.
- Quellen = Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt. I–IX. Kronstadt 1886–1999.
- Szabó–Tonk: Egyetemjárás = Szabó Miklós–Tonk Sándor: Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700. (Fontes rerum scholasticarum IV.) Szeged 1992.
- Szamosközy = Szamosközy István történeti maradványai 1566–1603. I–IV. Kiad. Szilágyi Sándor. (Monumenta Hungariae Historica. Scriptorum XXI., XXVIII–XXX.) Bp. 1876–1880.
- SzOkI = Székely oklevéltár. I–VIII. Szerk. Szabó Károly, Szádeczky Lajos, Barabás Samu. Kvár–Bp. 1872–1934.
- SzT = Erdélyi magyar szótörténeti tár. I–XIV. Anyagát gyűjtötte és szerkesztette Szabó T. Attila. Szerkesztő-munkatársak: Kósa Ferenc, Nagy Jenő, Vámszer Márta et alii. Bp.–Buk. 1975–2014.
- TordaVmJkv = Torda vármegye jegyzőkönyvei. I–II. 1607–1707. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Dáné Veronka. (Erdélyi Történelmi Adatok IX. 1–2.) Kvár 2009–2014.
- Trócsányi: Központi kormányzat = Trócsányi Zsolt: Erdély központi kormányzata 1540–1690. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai III. Hatóság-és Hivatal-történet 6.) Bp. 1980.
- ZemplénVmJkv = Zemplén vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei. I–II. 1558–1563. Közzéteszi Tóth Péter. Miskolc 1990–2001.

Levéltári források rövidítései és őrzőhelyei

- 1526 utáni gyűjtemény (MNL OL)
Ákosfalvi Szilágyi cs. lt. (MNL OL, P 635)
Bálintffy cs. lt. (MNL OL, P 2257/29)
Bálintitt cs. lt. (az ENMLt-nak a KNLt-ban őrzött anyagában; Fond familial Bálintitt, fond nr. 318.)
Bánffy cs. lt. (az ENMLt-nak a KNLt-ban és a KvEkt-ban őrzött anyagában; Fond familial Bánffy, fond nr. 320.)
Batthyaneum = Batthyaneum-könyvtár, Gyulafehérvár (Biblioteca documentară Batthyaneum, Alba Iulia)
Béldi cs. lt. (az ENMLt-nak a KNLt-ban őrzött anyagában; Fond familial Béldi, fond nr. 324.)
Beszterce v. lt. (KNLt; Fond Primăria Oraşului Bistriţa, fond nr. 44.)
Bethlen cs. bethleni lt. (MNL OL, P 55)
Bethlen cs. keresdi lt. (az ENMLt-nak a KNLt-ban őrzött anyagában; Fond familial Bethlen din Criş, fond nr. 328.)
BNLt = Román Nemzeti Levéltár Brassó Megyei Hivatala, Brassó (Serviciul Judeţean Braşov al Arhivelor Naţionale, Braşov)
Bornemisza cs. lt. (az ENMLt-nak a KNLt-ban őrzött anyagában; Fond familial Bornemisza de Kászon, fond nr. 333.)
Brassó v. lt. (BNLt; Fond Primăria Oraşului Braşov, fond nr. 1.)
Brukenthal-gyűjtemény (SzNlt; Colecţia Brukenthal, fond nr. 63.)
BSzolLt = Belső Szolnok vármegye levéltára (KNLt; Fond Comitatul Solnocul Interior, fond nr. 173.)
Dés v. lt. (KNLt; Fond Primăria Oraşului Dej, fond nr. 24.)
DL = Diplomataikai Levéltár (MNL OL)
DRefNkv = Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár (Debrecen)
ENMLt = Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára (a KNLt, a KvAKt és a KvEkt őrizetében)
ErdKormLt = Erdélyi Kormányhatósági Levéltárak (MNL OL)
Esterházy cs. hercegi ágának lt. (MNL OL, P 108)
Felsőbánya v. lt. (KNLt; Fond Primăria Oraşului Baia Sprie, fond nr. 25.)
FHKA = Finanz- und Hofkammerarchiv (ÖStA, Allgemeines Verwaltungsarchiv)
Földvári cs. lt. (MNL OL, P 676)

- Függőpecsétetes oklevelek gyűjt. (KNL; Colecția de documente cu peceti atârnată, fond nr. 560.)
- GubTransLt = Gubernium Transylvanicum Levéltára (MNL OL)
- GyfKáptLt = Gyulafehérvári káptalan hiteleshelyi levéltára (MNL OL)
- GyfKáptMlt = Gyulafehérvári káptalan magánlevéltára (Batthyaneum)
- Gyulay-Kuun cs. lt. (az ENMLt-nak a KNLt-ban őrzött anyagában; Fond familial Gyulay-Kuun, fond nr. 351.)
- Haller cs. lt. (az ENMLt-nak a KNLt-ban őrzött anyagában; Fond familial Haller, fond nr. 353.)
- Hatfaludy cs. lt. (MNL OL, P 311)
- HNLt = Román Nemzeti Levéltár Hunyad Megyei Hivatala, Déva (Serviciul Județean Hunedoara al Arhivelor Naționale, Deva)
- Jósika cs. hitbizományi lt. (az ENMLt-nak a KNLt-ban őrzött anyagában; Fond fideicomisionar Jósika, fond nr. 255.)
- K. Papp Miklós hagyatéka (MNL OL, P 2269)
- Kemény Anna pusztakamarási lt. (az ENMLt-nak a KNLt-ban őrzött anyagában; Fond familial Kemény Anna, fond nr. 367.)
- Kemény cs. csombordi lt. (KNL; Fond familial Kemény, fond nr. 8.)
- Kemény cs. malomfalvi lt. (az ENMLt-nak a KNLt-ban őrzött anyagában; Fond familial Kemény Pál de Morești, fond nr. 370.)
- Kendeffy cs. lt. (MNL OL, P 1595)
- KmKonvLt = Kolozsmonostori konvent hiteleshelyi levéltára (MNL OL)
- KNLt = Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Hivatala, Kolozsvár (Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale, Cluj-Napoca)
- KOKlGyűjt = Középkori oklevelek gyűjteménye (KNL; Colecția de documente medievale)
- Kolozs vm. lt. (KNL; Fond Prefectura Județului Cluj, fond nr. 3.)
- Kolozsvár v. lt. (KNL; Fond Primăria Municipiului Cluj, fond nr. 1.)
- Kornis cs. lt. (az ENMLt-nak a KNLt-ban őrzött anyagában; Fond familial Kornis, fond nr. 378.)
- KvAKt = Kolozsvári Akadémiai Könyvtár (Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca)
- KvEKt = Kolozsvári Egyetemi Könyvtár (Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga”, Cluj-Napoca)
- Marosvásárhely v. lt. (MNL; Fond Primăria Municipiului Târgu-Mureș, fond nr. 9.)
- Mikó-Rhédey cs. lt. (az ENMLt-nak a KNLt-ban őrzött anyagában; Fond familial Mikó-Rhédey, fond nr. 253.)

- MKA = Magyar Kamara Archivuma (MNL OL)
MKLt = Magyar Kancelláriai Levéltár (MNL OL)
MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest)
MNLt = Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Hivatala, Marosvásárhely (Serviciul Județean Mureș al Arhivelor Naționale, Târgu-Mureș)
OSzK = Országos Széchényi Könyvtár (Budapest)
ÖStA = Österreichisches Staatsarchiv (Wien)
Poncz cs. lt. (Slovenský Národný Archív/Bratislava/, Bárczay cs. lt., Rokon családok)
Radák cs. lt. (MNL OL, P 565)
Rhédei cs. lt. (MNL OL, P 1870)
Sombory cs. lt. (MNL OL, P 607, 1916)
Szalay-gyűjtemény (MNL OL, E 554-I.)
Szeben szék és v. lt. (SzNLT; Fond Magistratul orașului și scaunului Sibiu, fond nr. 1.)
Szebeni szász ev. káptalan lt. (SzNLT; Fond Capitlul Evanghelic C. A. Sibiu, fond nr. 11.)
SzKLT = Szepesi Kamarai Levéltár (MNL OL, Magyar Kincstári Levéltárak)
SzNLT = Román Nemzeti Levéltár Szeben Megyei Hivatala, Nagyszeben (Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale, Sibiu)
Teleki cs. marosvásárhelyi lt. (MNL OL, P 657)
Térképtár (MNL OL)
Thoroczky cs. lt. (az ENMLt-nak a KNLt-ban őrzött anyagában; Fond familial Thoroczky, fond nr. 444.)
Torma cs. lt. (az ENMLt-nak a KNLt-ban őrzött anyagában; Fond familial Torma, fond nr. 443.)
Törzsgyűjtemény (az ENMLt-nak a KNLt-ban és a KvEkt-ban őrzött anyagában; Colecția generală de documente, fond nr. 546.)
UA = Ungarische Akten (ÖStA, Haus-, Hof- und Staatsarchiv)
Vathy József letéte (Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára/Székesfehérvár/, IV/75.)
Véghelyi Dezső-gyűjtemény (MNL OL, R 284)
Wass cs. lt. (az ENMLt-nak a KNLt-ban őrzött anyagában; Fond familial Wass de Țaga, fond nr. 457.)
Wesselényi cs. lt. (MNL OL, P 702)

A KÖTET SZERZŐI

Bogdándi Zsolt	Tudományos munkatárs, EME Kutatóintézete (Kolozsvár), zsbogdandi@yahoo.com
Dáné Veronka	Egyetemi adjunktus, Debreceni Tudományegyetem (Debrecen), dane.veronka@arts.unideb.hu
Derzsi Júlia	Tudományos munkatárs, Román Akadémia Társadalomtudományi Kutatóintézete (Nagy-szeben), jderzsi@icsusib.ro
Fejér Tamás	Tudományos munkatárs, EME Kutatóintézete (Kolozsvár), feiertamas77@yahoo.com
Gálfi Emőke	Tudományos munkatárs, EME Kutatóintézete (Kolozsvár), galfie72@yahoo.com
Glück László	Tudományos munkatárs, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet (1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.), gluck.laszlo@btk.mta.hu
Mátyás-Rausch Petra	Tudományos munkatárs, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet (1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.), matyas-rausch.petra@btk.mta.hu
Póka Ágnes	Tudományos segédmunkatárs, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet (1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.), Poka.Agnes@btk.mta.hu

A kötet az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kutatóintézete és az MTA BTK Történettudományi Intézet által 2015 októberében Kolozsváron szervezett *Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben* című konferencián elhangzott előadások szerkesztett szövegeit tartalmazza. Az itt közölt tanulmányok a hivatalokat működtető személyek vagy személycsoportok életpályáját, illetve hivatali ügykörüket mutatják be, többnyire ismeretlen levéltári források alapján.

ISBN 978-606-739-074-2

